

PROBLEMY WYSZUKIWANIA INFORMACJI W POLSKICH ARCHIWACH

SYMPOSIA ARCHIVISTICA TOM VI

**PROBLEMY
WYSZUKIWANIA INFORMACJI
W POLSKICH ARCHIWACH**

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
KOMISJA ŚCIGANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU

PROBLEMY WYSZUKIWANIA INFORMACJI W POLSKICH ARCHIWACH

Pod redakcją
Anny Żeglińskiej i Mariusza Żuławnika

WARSZAWA 2020

Publikacja przygotowana w ramach prac naukowo-badawczych
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej
przy współpracy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych,
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
i Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

Rada Naukowa serii

dr Jerzy Bednarek, dr hab. Waldemar Chorążyczewski (prof. UMK), Marzena Kruk,
dr Rafał Leśkiewicz, dr Paweł Perzyna, dr Agnieszka Rosa,
prof. dr hab. Bohdan Ryszewski (przewodniczący), dr Anna Żeglińska (sekretarz)

„Symposia Archivistica”, tom VI

Recenzenci

dr hab. Wiesław Nowosad (prof. UMK), dr hab. Rafał Reczek

Redakcja

Robert Jankowski

Korekta

Mirosław Filipiak

Indeks nazwisk

Robert Jankowski

Tłumaczenie streszczeń na język angielski

Małgorzata Gąsińska – Centrum Szkoleniowe IDEA Group

Okładka

Andrzej Michalik, Elżbieta Waga-Krajewska

Fotografie

okładka: Katarzyna Adamów, Paweł Tomasiak

zdjęcia w książce: zbiory Archiwum IPN (Piotr Życieński)

Skład i łamanie

Agencja Poligraficzna Sławomir Zych

Druk i oprawa

Pasaż Sp. z o.o.

ul. Rydlówka 24, 30-363 Kraków

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej

Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2020

ISBN 978-83-8098-202-4

Zapraszamy na strony internetowe:

www.ipn.gov.pl

www.ipn.poczytaj.pl

Spis treści

<i>Anna Żeglińska, Mariusz Żuławnik</i> Wstęp.....	9
<i>Bohdan Ryszewski</i> Wprowadzenie do symposium „Problemy wyszukiwania informacji w polskich archiwach”	15
<i>Waldemar Chorążyczewski</i> Kilka uwag o wyszukiwaniu w archiwach w powiązaniu z funkcjami społecznymi archiwów	19
<i>Wojciech Woźniak</i> Strategia opracowania w archiwach państwowych z punktu widzenia potrzeb użytkowników	29
<i>Jerzy Bednarek</i> Kategoryzacja użytkowników Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej	49
<i>Rafał Leśkiewicz</i> Kilka uwag na temat metadanych w archiwalnych systemach informatycznych	69
<i>Agnieszka Rosa, Monika Colbecka</i> Bariery informacyjne użytkowników archiwów	81
<i>Anna Żeglińska</i> Metoda wyszukiwania informacji.....	93

<i>Jacek Ryżko, Mariusz Żuławnik</i>	
Problemy wyszukiwania w elektronicznych bazach danych ofiary terroru niemieckiego i sowieckiego.....	107
<i>Paweł Perzyna</i>	
Problemy wyszukiwania w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej.....	123
<i>Katarzyna Kubicka</i>	
Wyszukiwanie w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku	145
<i>Roman Majka CSMA</i>	
Wyszukiwanie w archiwach zakonnych.....	155
<i>Magdalena Wiśniewska-Drewniak</i>	
Wyszukiwanie w archiwach społecznych – wstęp do zagadnienia	167
Aneks	
<i>Bohdan Ryszewski</i>	
O metodologii archiwistyki i teorii archiwalnej. Przegląd ogólny o pięćdziesięcioletnich badaniach	179
Fotografie	189
Noty o autorach	197
Summaries	203
Wykaz skrótów	211
Indeks nazwisk	215

Symposia Archivistica

Anna Żeglińska

Uniwersytet Gdański

Mariusz Żuławnik

Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

Wstęp

Oddajemy do rąk Czytelników szósty tom serii wydawniczej „Symposia Archivistica”. Wypełniają go artykuły będące rezultatem sesji naukowej zorganizowanej 25 października 2018 r. w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych oraz następnego dnia w Instytucie Pamięci Narodowej w Warszawie. Problematyka i program obrad zostały ustalone w trakcie trzech zebrań Rady Naukowej „Symposia Archivistica” zorganizowanych pod przewodnictwem prof. Bohdana Ryszewskiego. Pierwsze posiedzenie, tradycyjnie wpisane w program każdego sympozjum, odbyło się 16 października 2017 r. w Łodzi, a zatem po pierwszym dniu obrad sympozjum poświęconego problemom archiwalnych systemów informatycznych. W trakcie tego posiedzenia zostały zgłoszone propozycje kolejnych tematów badawczych i wstępnie omówione założenia organizacyjne. Ich weryfikacja nastąpiła w trakcie dwóch kolejnych zebrań Rady Naukowej. Podczas spotkań zorganizowanych 23 lutego 2018 r. oraz 15 czerwca 2018 r. zdecydowano, iż przedmiotem kolejnego sympozjum będą problemy wyszukiwania informacji w polskich archiwach. Problematyka ta stanowi rozwinięcie dotychczas prowadzonych badań poświęconych: 1. zintegrowanym systemom informacji archiwalnej¹, 2. komputeryzacji i digitalizacji w archiwach², 3. standaryzacji opisu archiwalnego³, 4. problemom archiwalnego opisu

¹ *Zasada strukturalna jako podstawa opisu archiwaliów w zintegrowanych systemach informacji archiwalnej*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2015 („Symposia Archivistica”, t. I), ss. 172.

² *Komputeryzacja i digitalizacja w archiwach*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2016 („Symposia Archivistica”, t. II), ss. 168.

³ *Standaryzacja opisu archiwalnego*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2016 („Symposia Archivistica”, t. III), ss. 200.

informacyjnego⁴, 5. problemom archiwalnych systemów informatycznych⁵. Ustalono też zakres organizacyjny i merytoryczny planowanego sympozjum. Po raz pierwszy, dzięki zainteresowaniu naczelnego dyrektora archiwów państwowych dr. Wojciecha Woźniaka, do obrad włączyła się NDAP.

Pierwszy dzień sympozjum odbył się w siedzibie NDAP przy ul. Rakowieckiej w Warszawie. W imieniu organizatorów otworzył je naczelnny dyrektor archiwów państwowych dr Wojciech Woźniak oraz zastępca prezesa IPN dr Mateusz Szpytma, a wprowadzenie wygłosił prof. Bohdan Ryszewski. Drugiego dnia sesja miała miejsce w Centrum Edukacyjnym IPN im. Janusza Kurtyki „Przystanek Historia” przy ul. Marszałkowskiej w Warszawie. Prelegentów i słuchaczy przywitał zastępca dyrektora Archiwum IPN dr Mariusz Żuławnik. Podczas dwudniowych obrad głos zabrali referenci reprezentujący różne archiwa (państwowe, kościelne i wyodrębnione) oraz środowiska uniwersyteckie. Niektórzy autorzy zdecydowali się pogłębić w publikowanych artykułach wybrane zagadnienia, dlatego ich tytuły odbiegają od tych zaprezentowanych w czasie obrad. Doktor Jerzy Bednarek w trakcie sympozjum wygłosił referat „Użytkownik w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej”, prof. UMK dr hab. Waldemar Chorążyczewski – „Ewolucja systemów wyszukiwania w polskich archiwach państwowych”, zaś dr Rafał Leśkiewicz – „Problematyka stosowania lub niestosowania standardów metadanych w archiwalnych systemach informatycznych”. Prezentowane w niniejszym tomie teksty otwiera wprowadzenie do sympozjum prof. Bohdana Ryszewskiego, a zamyka tekst wykładu wygłoszonego przez profesora w 2015 r. w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych pt. „O metodologii archiwistyki i teorii archiwalnej. Przegląd ogólny o pięćdziesięcioletnich badaniach”. We wprowadzeniu prof. Ryszewski jako inicjator cyklu sympozjów i przewodniczący Rady Naukowej „Symposia Archivistica” omawia poprzednie sympozja oraz przedstawia wnioski ważne dla przyszłych badań. Wskazuje najistotniejsze problemy wyszukiwania wynikające przede wszystkim z różnorodności ukształtowanego historycznie polskiego zasobu archiwalnego, zmieniających się funkcji archiwów, które wpływały na poglądy archiwów na kategorie i rolę użytkowników, jak również zwraca uwagę na istotne problemy związane z indeksowaniem archiwalnym.

W publikowanym tekście prof. UMK dr hab. Waldemar Chorążyczewski pogłębił zagadnienia wiążące się z ewolucją systemów wyszukiwawczych w polskich archiwach państwowych, przedstawiając kilka uwag o wyszukiwaniu, które powiązał z rozwijającymi się funkcjami społecznymi archiwów. Poddał analizie funkcje urzędowe (prawno-administracyjne), naukowe oraz edukacyjne

⁴ *Problemy archiwalnego opisu informacyjnego*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Warszawa 2017 („Symposia Archivistica”, t. IV), ss. 208.

⁵ *Problemy archiwalnych systemów informatycznych*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2019 („Symposia Archivistica”, t. V), ss. 168.

(publiczne) archiwów, wskazując różne role i zadania archiwisty w procesie wyszukiwania informacji, jak również różnorodne potrzeby użytkowników, które z kolei wpływają na zmiany funkcji archiwów.

Strategię opracowania w archiwach państwowych z punktu widzenia potrzeb użytkowników omówił z kolei dr Wojciech Woźniak, proponując, aby na opracowanie spojrzeć jak na swoisty miernik jakości przygotowania informacji w celu realizacji przez archiwa funkcji udostępniania. Dowodził, iż uznanie zespołu za „opracowany” oznaczać powinno zakwalifikowanie przygotowanych pomocy informacyjnych do grupy pomocy spełniających zdefiniowane wymogi jakościowe, które nie zamyka możliwości prowadzenia dalszych prac nad naukowym opracowywaniem zespołu archiwalnego. Przedstawione założenia strategii umiejscowił w kontekście pozostałych funkcji realizowanych przez archiwa państwowe.

Kategorie użytkowników Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej na podstawie rodzaju posiadanych przez nich uprawnień w dostępie do zasobu archiwalnego szczegółowo omówił dr Jerzy Bednarek. Przedstawił akty normatywne dotyczące zasad i trybu udostępniania, w tym liczne ograniczenia w udostępnianiu. Podsumowując rozważania, podkreślił, że przy istniejącej stosunkowo dużej liczbie różnorodnych kategorii użytkowników ważna pozostaje kwestia, a w zasadzie potrzeba, zwiększenia dostępności archiwaliów Instytutu Pamięci Narodowej poprzez liberalizację zasad w ich dostępie.

Doktor Rafał Leśkiewicz przedstawił do druku uwagi na temat stosowania standardów metadanych w archiwalnych systemach informatycznych, które wiążą się z prezentowaną w trakcie obrad problematyką stosowania lub niestosowania tychże standardów w archiwalnych systemach informatycznych. Zagadnienia te mają związek z prowadzoną w polskich archiwach cyfryzacją, w szczególności digitalizacją archiwaliów. Autor wyjaśnił pojęcie „metadane”, scharakteryzował kluczowe elementy wpływające na ich implementację w archiwalnych systemach informatycznych, tj.: standardy, metodykę archiwalną, technologię, architekturę IT, jak również przedstawił typy metadanych. Omówił też korzyści płynące z wdrażania mechanizmów zarządzania metadanymi, które wykazują większą trwałość od samych danych. Wskazał przy tym na możliwości zaprojektowania podsystemu informatycznego zarządzania metadanymi w oparciu o model OAIS (Open Archival Information System – ISO 14721) o architekturze zorientowanej na usługi (Service-Oriented Architecture, SOA). W kontekście prowadzonych rozważań, niejako na ich marginesie, zwrócił uwagę na działania Międzynarodowej Rady Archiwów (International Council on Archives) zmierzające do przeprowadzenia swego rodzaju konsolidacji czterech międzynarodowych standardów opisu archiwalnego, tj. ISAD(G), ISAAR(CPF), ISDF, ISDIAH, w jeden nowy standard – Konceptualny Model Opisu Archiwalnego – nazwany Records in Contexts (RiC).

Doktor Agnieszka Rosa i Monika Cołbecka przedstawiły badania barier informacyjnych użytkowników archiwów, które zostały oparte na modelu opracowanym przez Marzenę Świгоń na podstawie ustaleń Thomasa D. Wilsona. Badanie sondażowe wykorzystujące kwestionariusz ankiety zaprojektowała i przeprowadziła Monika Cołbecka na grupie studentów kierunku archiwistyka i zarządzanie dokumentacją Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Ich celem było wskazanie, jakie sytuacje w archiwum lub też kontakty poza instytucją, związane z prowadzoną kwerendą archiwalną, mogą przeszkadzać i zniechęcać do korzystania z zasobu.

Kolejna grupa tekstów stanowi egemplifikację konkretnych realizacji wyszukiwania. Cykl ten otwiera artykuł dr Anny Żeglińskiej zawierający omówienie metody wyszukiwania opracowanej przez autorkę na podstawie kwerend przeprowadzonych w dwóch dostępnych *on-line* zasobach archiwalnych: portalu Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych szukajwarchiwach.pl oraz archiwum służby bezpieczeństwa byłej NRD – Stasi Unterlagen Archiv. Autorka przedstawiła osiem etapów wyszukiwania traktowanego jako proces poszukiwania i odnajdywania informacji relewantnej w odpowiedzi na zapotrzebowanie (tzn. określoną potrzebę informacyjną) wyrażony w sposób przewidziany w danym systemie informacyjno-wyszukiwawczym (SIW).

Doktor Mariusz Żuławnik i Jacek Ryżko przedstawili możliwości wyszukiwawcze elektronicznych baz danych ofiar terroru niemieckiego i sowieckiego na podstawie wyszukiwań prowadzonych w trzech bazach wykorzystywanych do prowadzenia kwerend przez pracowników Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej, działającego od 2014 r. w strukturze Wydziału Informacji i Sprawdzeń Archiwum IPN, tj.: Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej w Bad Arolsen w Hesji, w Niemczech, programu dokumentacyjnego „Straty osobowe i ofiary represji niemieckich 1939–1945” oraz „Indeksie Represjonowanych”.

Doktor Paweł Perzyna omówił problemy wyszukiwania w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej na tle historii wyszukiwań źródeł w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej, która – jak stwierdził – „jest tak samo burzliwa jak osiemnastoletnie dzieje instytucji”. W zasadniczej części artykułu przedstawił szczegółowe wyniki wyszukiwań przeprowadzonych w dostępnym w sieci wewnętrznej Instytutu „Cyfrowym Archiwum”, ale również w publicznie dostępnym Inwentarzu archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej. Porównanie możliwości wyszukiwawczych „Cyfrowego Archiwum” i Inwentarza archiwalnego stanowi merytoryczne podsumowanie artykułu, zaś autorska metafora – domknięcie przedstawionych badań.

Możliwości wyszukiwania w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku z uwzględnieniem specyfiki zasobu w kontekście prac związanych z prowadzonymi i sukcesywnie wdrażanymi elektronicznymi bazami zaprezentowała

z kolei dr Katarzyna Kubicka. Autorka w prowadzonej analizie wyeksponowała genealogów jako obecnie dominującą grupę użytkowników, przedstawiła efekty prac w zakresie prowadzonego przez nich indeksowania i udostępniania informacji w bazie danych dostępnej na stronie internetowej Pomorskiego Towarzystwa Genealogicznego oraz wskazała na możliwości wyszukiwania fotografii cyfrowych akt metrykalnych zamieszczanych na osobnej stronie: metryki.gen-baza.pl, jak również na stronie niemieckich genealogów: westpreussen.de.

Książd dr hab. Roman Majka omówił wyszukiwanie w archiwach zakonnych, które może być prowadzone w sposób tradycyjny, tj. w pracowniach (lektoriach) archiwów zakonnych lub z wykorzystaniem dostępnych w Internecie portali i baz danych. Ten ostatni sposób zademonstrował na przykładzie Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, publikujących w „Armarium. dominikańska biblioteka cyfrowa” kolekcję archiwalnych rękopisów i druków. Rozważania zakończył apelem, „aby archiwiści zakonni podejmowali się opracowania własnych zasobów archiwalnych przy zastosowaniu nowoczesnych form opisu archiwalnego”.

Trudności związane z prowadzeniem wyszukiwań w archiwach społecznych przedstawiła dr Magdalena Wiśniewska-Drewniak. Wskazała na ich przyczyny, do których zaliczyła specyfikę sposobów gromadzenia, charakter i różnorodne formy archiwaliów oraz stosowane metody opracowania. Autorka wyodrębniła dwie grupy użytkowników: osoby prowadzące poszukiwania na określony temat w różnych archiwach oraz – liczniejszą grupę – osoby prowadzące kwerendy w wytypowanym archiwum.

Redaktorzy, członkowie Rady Naukowej „Symposia Archivistica” oraz Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu jako wydawca serii wydawniczej „Symposia Archivistica”, pragnąc uczcić przypadającą w 2019 r. – w którym niniejszy tom był przygotowywany do druku – 85. rocznicę urodzin prof. Bohdana Ryszewskiego postanowili dołączyć do publikacji wspomniany wcześniej wykład Jubilata wygłoszony w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w dniu 4 listopada 2015 r. pt. „O metodologii archiwistyki i teorii archiwalnej...”. Jest to wyjątkowy wykład profesora na temat badań, które podjął przed pięćdziesięciu laty inspirowany potrzebami dydaktycznymi na jedynych w Polsce wówczas studiach archiwistycznych. Pierwszym rezultatem tych badań była rozprawa *Archiwistyka – przedmiot, zakres, podział* (1972). Zawierała ona jednocześnie plan dalszych prac nad metodologią archiwistyki. Kolejne swoje badania prof. Ryszewski oparł na rozległych studiach nauk systemowych i informacyjnych, których wyniki włączył do metodologii archiwistyki. Rozwinął także metodę badania procesów archiwotwórczych. Rezultaty swojej pracy podał w obszernej monografii *Problemy i metody badawcze archiwistyki* (1985). Następne lata poświęcił profesor studiom nad zastosowaniem odpowiednio oprogramowanych komputerów

w opracowaniu zasobu archiwalnego i działalności archiwów. Wynikiem siedmioletnich studiów i doświadczeń jest rozprawa *Problemy komputeryzacji archiwów* (1994), w której prof. Ryszewski sformułował zasadę strukturalną oraz przedstawił autorski standard opisu archiwaliów znany pod nazwą FOPAR. W latach 1992–1998 podjął próbę rozszerzenia badań nad komputeryzacją archiwów, w efekcie której powstał znaczny dorobek publikowany w serii wydawniczej „Komputeryzacja archiwów”. W toku wieloletnich prac udało mu się połączyć nauczanie z badaniami, przy czym nauczanie stanowiło inspirację dla podejmowanych badań. Dlatego jego uczniowie kontynuują badania zarówno w zakresie problematyki, którą się zajmował, jak i metodologii. Prezentowany wykład wnosi wiele cennych informacji wyjaśniających kontekst realizowanych badań i jest unikatową formą wypowiedzi zasłużonego badacza. Jest to zatem szczególnie i ważna dla nas, zespołu niezależnych badaczy skupionych wokół prof. Bohdana Ryszewskiego, forma utrwalenia wygłoszonego wykładu. Z pewnością będzie stanowić też wyjątkowo cenne źródło dla kolejnych pokoleń archiwistów. W celu wysłuchania nagrania na urządzeniu mobilnym należy zeskanować za pomocą specjalnej aplikacji zamieszczony pod tekstem wykładu kod QR. Tekst wykładu został również opublikowany w mającym własne grono czytelników czasopiśmie „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”⁶, a nagranie umieszczono na kanale Instytutu Historii i Archiwistyki UMK portalu YouTube⁷. Zgodnie z prośbą Jubilata nie dokonano w zapisie dźwięku żadnej zmiany; nagranie jest autentyczne i zawiera charakterystyczne dla Profesora pauzy, dygresje i dopowiedzenia – różniące się od zapisu tekstowego.

⁶ B.S. Ryszewski, *O metodologii archiwistyki i teorii archiwalnej. Przegląd ogólny pięćdziesięcioletnich badań*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2019, nr 10 (12), s. 13–24. Tekst ukazał się pod nieznacznie zmienionym przez redakcję czasopisma tytułem.

⁷ Zob. <https://www.youtube.com/channel/UCdqVFf1ORfheDhU7OeVFzaw/videos>.

Wprowadzenie do sympozjum „Problemy wyszukiwania informacji w polskich archiwach”

Od pewnego czasu obciążony jestem obowiązkiem wygłaszania krótkiego wprowadzenia do obrad sympozjum jako inicjator tych spotkań i przewodniczący Rady Naukowej niezależnego zespołu badaczy metodologii archiwistyki i teorii archiwalnej „Symposia Archivistica”. Przede wszystkim przywołuję w tych wprowadzeniach tematykę i ustalenia poprzednich sympozjów oraz wynikające z nich wnioski dla przyszłych badań.

Znane są już w naszym środowisku naukowym okoliczności, w których powstała inicjatywa naszych spotkań. Narodziła się na jubileuszowym spotkaniu mojego seminarium doktoranckiego w 2011 r. Postanowiliśmy wówczas, w gronie moich uczniów, że będziemy organizować każdego roku, jesienią, sympozja naukowe poświęcone metodologii i teorii archiwalnej oraz problemom komputeryzacji archiwów. Pierwsze odbyło się wkrótce, już w 2012 r. W niezbyt licznym, ale kompetentnym gronie zajmowaliśmy się problemami kształcenia doktorantów. Nikt nas nie finansował, więc koszty ponosiliśmy sami. Wygłoszone referaty zostały opublikowane w bliskim nam czasopiśmie naukowym „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”¹.

Udany przebieg pierwszego spotkania zapewne sprawił, że w planowanym terminie – po roku – odbyło się drugie sympozjum – tym razem w Warszawie, głównie wysiłkiem organizacyjnym Archiwum IPN i dyrektora dr. Rafała Leśkiewicza.

Na sympozjum w 2014 r., także dzięki Archiwum IPN, podjęliśmy decyzję o wydawaniu materiałów każdego sympozjum w kolejnych tomach pod tytułem „Symposia Archivistica”. W wyniku naszej współpracy ukształtowała się Rada Naukowa „Symposia Archivistica” złożona z siedmiu osób – założycieli. W jej

¹ „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2013, nr 4 (6), s. 151–222.

pracy uczestniczy dyrektor Archiwum IPN, a ostatnio też naczelny dyrektor archiwów państwowych.

Ukształtowała się także koncepcja naszych spotkań – miały to być sympozja poświęcone wskazanemu przez Radę Naukową tematowi, z programem kilkunastu referatów ustalonych przez Radę i zaproponowanych wybranym specjalistom. Także audytorium na każdym sympozjum miało być zamknięte. Rada miała pracować nad naukową treścią każdego sympozjum na trzech spotkaniach roboczych.

We wszystkich dotychczasowych sympozjach uczestniczy w pracach organizacyjnych i naukowych liczne grono pracowników archiwów polskich, w szczególności archiwów IPN, a także niektórych archiwów państwowych.

Pięć poprzednich naszych sympozjów poświęciliśmy teoretycznym problemom komputeryzacji. Omówiłem je we wprowadzeniu wygłoszonym przed rokiem na naszym łódzkim sympozjum. Ukazało się ono w piątym tomie „Symposia Archivistica”².

Sympozjum, które właśnie rozpoczynamy, ma zająć się problemami wyszukiwania w archiwach polskich. Program sympozjum kształtował się – zgodnie z przyjętą metodą – na trzech posiedzeniach roboczych Rady Naukowej „Symposia Archivistica” z udziałem naczelnego dyrektora archiwów państwowych i dyrektor Archiwum IPN.

Uwzględniliśmy problemy ogólne wyszukiwania – wypełniają one dzień pierwszy i tyczą się szczegółowych metod wyszukiwania w różnych, wybranych zasobach archiwalnych. Mieliśmy pewne trudności z pozyskaniem autorów niektórych planowanych tematów i w programie jest ostatecznie mniej referatów niż zamierzaliśmy. Problematyka wyszukiwania jest jednak tak obszerna, że zapewne nie zamkniemy jej na obecnym sympozjum. Wrócimy do niej – oczywiście jeśli tak postanowi Rada Naukowa w swoim poszerzonym składzie – na kolejnym albo jednym z następnych sympozjów.

Istotnych problemów wyszukiwania w archiwach jest jeszcze wiele, zwłaszcza że trzeba do nich dołączyć problemy wynikające z braków obecnego stanu wyszukiwania. Wspomnę w tym miejscu te, które potrafię teraz sformułować. To tylko uwagi wstępne do dyskusji.

Mało się uwzględnia, moim zdaniem, ważne problemy wynikające z różnorodności ukształtowanego historycznie polskiego zasobu archiwalnego. W historii Polski występuje według Józefa Siemieńskiego, którego wykaz nieco uzupełniłem, przeszło trzydzieści – jak to nazwał Siemieński – ustrojów. Miało to ogromny wpływ na strukturę zasobu archiwalnego i powinno też mieć wpływ na metody opracowania zasobu. Podobne znaczenie dla metod opracowania ma

² B. Ryszewski, *Wprowadzenie do sympozjum [w:] Problemy archiwalnych systemów informatycznych*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa-Łódź 2019 („Symposia Archivistica”, t. V), s. 17–19.

duża liczba systemów kancelaryjnych funkcjonujących w Polsce. Powstawały one, jak wiadomo, nie tylko jako rezultat rozwoju polskiej kancelarii, ale także wskutek narzucenia nam systemów ustrojowych i kancelaryjnych państw zaborczych i okupantów.

Wydaje się, że w metodyce archiwalnej obserwujemy zastój w pracy nad metodyką opracowania zasobu dawnego, nie tylko przecież staropolskiego. Wiele publikacji dotyczących metodyki właściwie pomija problemy wynikające z różnorodności zasobu. Być może jest to wynik nadmiernego wpływu inicjatyw metodycznych międzynarodowych, które powstają przeważnie na doświadczeniach krajów o mniej niż Polska skomplikowanej historii i nie mają tak zaniedbanego stanu opracowania zasobu archiwalnego. Wyjątkowa i na wielu płaszczyznach występująca różnorodność form zasobu archiwalnego jest polską specyfiką.

Ta ogromna różnorodność ustrojowa i kancelaryjna wymaga powstania odpowiednich specjalnych metodyk opracowania zasobu. Podstawą powinien być specyficzny dla opisu polskiego zasobu archiwalnego standard opisu. Pracowałem nad tym, z toruńskim jeszcze zespołem, wiele lat i do tych prac zaangażowałem pięćdziesięciu autorów referatów, baz danych i innych opracowań. Ten duży dorobek jest opublikowany, zatem i może być wykorzystany.

Wiem oczywiście, że w archiwach polskich stosuje się standardy opisu w każdej bazie danych, zwykle nazywanych nie całkiem słusznie „systemami”. Poza szczegółami za największy brak tych standardów uważam nieuwzględnienie struktury zasobu oraz zbyt małą liczbę przewidywanych dróg wyszukiwania i w efekcie zbyt małą głębię informacyjną opisów. Problematyce standardów poświęciliśmy już jedno nasze sympozjum³, ale pozostało ustalenie pewnych zasad teoretycznych dotyczących się standardu opisu archiwaliów.

W dorobku naszych sympozjów są pozycje dotyczące użytkowników archiwów. Również podczas obecnego sympozjum wysłuchamy na ten temat referatu dr. Jerzego Bednarka. Sam oczekuję z zainteresowaniem omówienia kategorii użytkowników archiwów o wieczystym zasobie, przede wszystkim archiwów państwowych. Ważna jest kwestia: jak zmieniające się funkcje archiwów kształtowały nasz pogląd na kategorie i rolę użytkowników. W czasie mojej długiej pracy w archiwach i dla archiwów (to już 62 lata, w tym 60 lat na „pełnym etacie”) zmieniał się pogląd archiwistów na temat kategorii użytkowników i ich rangi w archiwach. Informatologia wprowadziła do systemów informacyjnych pojęcie „użytkownika” jako elementu systemu. Nadała przy tym duże znaczenie problemom badania potrzeb użytkowników. Sam pisałem o tym już w 1985 r.⁴

³ *Standaryzacja opisu archiwalnego*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2016 („Symposia Archivistica”, t. III), ss. 200.

⁴ B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985.

Kolejny problem to kwestia indeksowania. Na jednym z sympozjów dr Agnieszka Rosa przedstawiła rzetelny referat o językach⁵, ale pozostaje do opracowania metoda indeksowania. Indeksowanie jest dla archiwów specyficzne, bardziej skomplikowane niż w innych zbiorach i wymaga stworzenia odpowiedniej metodyki, a także szkolenia. W swoim czasie prowadziłem ćwiczenia z indeksowania na specjalności archiwalnej UMK, ale nie dostrzegam, aby obecnie istniało większe zainteresowanie tym niezwykle ważnym problemem. Do tej tematyki zamierzam wrócić w przygotowywanej książce, o ile uda się ją skończyć.

Omówione problemy mogą być tematem kolejnego symposium, którego temat ogólny, miejsce i organizatora ustalimy na posiedzeniu Rady Naukowej „Symposia Archivistica”. Jeśli nie będzie to następne symposium, to zapewne wejdzie do naszego narastającego skarbca projektów naukowych.

⁵ A. Rosa, *Użytkownik w systemie informacji archiwalnej. Kontekst stosowanych języków informacyjno-wyszukiwawczych* [w:] *Standaryzacja opisu archiwalnego...*, s. 43–52. Referat autorki w wersji wygłoszonej podczas symposiumu nieznacznie różni się od wersji opublikowanej.

Kilka uwag o wyszukiwaniu w archiwach w powiązaniu z funkcjami społecznymi archiwów

Wyszukiwanie w archiwach w gruncie rzeczy jest procesem prostym do opisanego. Użytkownik poszukuje interesującej go informacji, tyle że pomiędzy nim a informacją występują pewne elementy pośredniczące. Pierwszy to archiwalia. Informacja jest bowiem zapisana w archiwaliach w różnej formie i w różnych miejscach. Trzeba do tych miejsc dotrzeć, odnaleźć informację, odczytać ją, zrozumieć literalnie i kontekstowo. W dotarciu do informacji pomóc lub przeszkodzić mogą inne osoby, które występują w roli opiekunów archiwaliów lub/albo pomoce informacyjne przez nie przygotowane i udostępnione¹.

¹ O wyszukiwaniu w archiwach napisano już wiele. Elementy systemu informacyjno-wyszukiwawczego to zbiory wyszukiwawcze, aparat logiczno-semantyczny, środki techniczne, ludzie współpracujący z systemem. Wyszukiwanie to proces odnajdywania przez użytkownika informacji w danym zbiorze informacyjnym. Celem wyszukiwania jest zatem uzyskanie odpowiedzi zgodnej z zapotrzebowaniem użytkownika wyrażonym jego pytaniami badawczymi. Odpowiedź ta ma być relewantna, czyli zgodna z zapotrzebowaniem użytkownika, i pertynentna, czyli zgodna z jego głębszymi i rzeczywistymi potrzebami informacyjnymi. Dla poznania systemu wyszukiwawczego kluczowe jest badanie efektywności informacyjnej. Badamy użytkowników systemu, zbiór informacji pochodnych, kadre i środki działania archiwum lub sieci. System wyszukiwawczy może faworyzować pewnych użytkowników, a innych pomijać. Tak samo jest z pytaniami badawczymi. System może współpracować z użytkownikiem lub nie. Ocenie podlegać może czas potrzebny na wyszukiwanie, rola obsługi podczas tego procesu, trafność i kompletność wyszukiwania. Badamy zadowolenie użytkownika, odpowiedniość źródeł pochodnych w stosunku do potrzeb użytkownika, odpowiedniość języka informacyjno-wyszukiwawczego w stosunku do użytkowników o różnych zainteresowaniach i przygotowaniu. Użytkownik korzysta z pomocy archiwalnych, w tym elektronicznych, ale też wydawnictw źródłowych i opracowań opartych na materiałach. Przed wyszukiwaniem powinien zaznajomić się z narzędziami informacyjnymi i procedurami wyszukiwania w systemie. Sprawność systemu uzależniona jest od poznania użytkowników i ich potrzeb. Użytkownik musi umiejętnie formułować zapytania, stopniować pytania, wykorzystywać odpowiedzi do formułowania

Wyszukiwanie wygląda różnie w zależności od epoki historycznej, rodzaju archiwów, ale przede wszystkim od tego, w jakiej funkcji społecznej występują archiwa. Najbardziej pierwotna jest funkcja urzędowa (prawno-administracyjna). Jest ona istotnie archiwostwórcza. Gwarantuje też bezwzględnie tożsamość archiwum, odróżnia je od bibliotek czy muzeów.

W XIX w. archiwa zaczęły jednak pełnić funkcję naukową². Przełomowe znaczenie miał moment, gdy wykrystalizowana wreszcie uniwersytecka historia krytyczna uznała archiwalia za najcenniejsze i zasadnicze źródła historyczne. Pełnienie funkcji naukowej przez archiwa dojrzało od czasów renesansu (metoda filologiczna), a przemiana uległa przyspieszeniu od momentu publikacji dzieła dyplomatycznego Jeana Mabillona w końcu XVII w. Archiwa oczywiście nie przestały pełnić funkcji urzędowej³. Zeszła ona jednak na plan drugi, a służebność urzędowa stała się obciążeniem odrywającym archiwa od ich najważniejszych zadań naukowych⁴. Zaspokajanie potrzeb administracyjnych urzędów i osób prywatnych było dopustem bożym⁵.

W XX i XXI w. obserwujemy konsekwentnie liberalizację dostępu do archiwaliów. Odbywa się ona w ramach paradygmatu archiwum otwartego,

kolejnych pytań. Powinien stosować ten sam język, w którym przygotowano opis. Użytkownik potrzebuje również instrukcji wyszukiwawczej, która jest zalecana przez naukę o systemach informacyjnych. W modelowym archiwum pojawia się wreszcie dział wyszukiwania zajmujący się wyszukiwaniem i badaniem efektywności systemu i potrzeb użytkowników. Nie było to tak ważne w systemie tradycyjnym, ale konieczne jest w systemach informatycznych. System informatyczny jest kosztowny i wymaga dostarczenia informacji kompletnej i dokładnej. Sekcja wyszukiwania będzie załatwiała kwerendy, będzie także pomagała użytkownikom w kwerendach trudniejszych. Może prowadzić szkolenia użytkowników początkujących. Będzie miała gotowe instrukcje wyszukiwawcze dotyczące różnych poziomów zasobu. Zob. M. Golembiowski, *System informacji archiwalnej*, Warszawa–Łódź 1985, s. 82, 84; A. Rosa, *Użytkownik w systemie informacji archiwalnej. Kontekst stosowanych języków informacyjno-wyszukiwawczych* [w:] *Standaryzacja opisu archiwalnego*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2016 („Symposia Archivistica”, t. III), s. 45–46; B. Ryszewski, *Metodyka opisu archiwalnego w archiwalnych systemach informatycznych* [w:] *Problemy archiwalnego opisu informacyjnego*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Warszawa 2017 („Symposia Archivistica”, t. IV), s. 29; *idem*, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, s. 110–112, 119, 127, 133; *idem*, *Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994, s. 66–67.

² M. Łodyński, *Archiwiści i bibliotekarze*, „Przegląd Biblioteczny” 1937, z. 4, s. 279; I. Radtke, *Życie naukowe w Archiwum Państwowym w Poznaniu w latach 1869–1969*, „Archeion” 1970, t. 54, s. 115.

³ W. Hejnosz, *Kilka uwag o archiwistach i bibliotekarzach*, „Archeion” 1937–1938, t. 15, s. 68.

⁴ M. Lewandowska, *Kadra archiwów państwowych w Polsce Ludowej (1945–1983)*, Warszawa–Łódź 1988, s. 18.

⁵ W. Hejnosz, *Kilka uwag...*, s. 71–72; *idem*, *Jeszcze o archiwach, bibliotekach i ich publicznej użyteczności naukowej*, „Archeion” 1938–1939, t. 16, s. 86–87, 90–94; B. Ryszewski, *Problemy i metody...*, s. 118.

publiczności dostępu jako zasady naczelnej kierującej działaniami archiwów⁶. W archiwach zwycięża paradygmat publiczny (realizowany głównie w funkcji edukacyjnej), szerokiego służenia demokratycznemu społeczeństwu informacyjnemu.

Jak zatem widać, funkcja prawno-administracyjna archiwów, najdawniejsza, nie zniknęła i nigdy nie zniknie, ale prócz niej rozwinęła się w XIX w. do rangi równorzędnej, a potem pierwszoplanowej, funkcja naukowa archiwów, natomiast w XXI w. na czoło wysuwa się funkcja publiczna (edukacyjna). Następują zmiany paradygmatów archiwalnych. Ta zmienność tłumaczy sprzeczne tendencje i zjawiska w dziedzinie archiwalnej.

Pośredniczący pomiędzy użytkownikiem a informacją zapisaną w archiwaliach archiwista wpływa na proces wyszukiwania najpierw poprzez sposób, w jaki uporządkuje zasób archiwalny. Układ proweniencyjny jest pożyteczny i optymalny dla wyszukiwania urzędowego i naukowego⁷. W pierwszym przypadku wiedza o tym, jaki urząd i jaka jego komórka wykonywała jakie zadania w danym czasie i na jakim terytorium, pozwala odnaleźć potrzebne akta ułożone zgodnie z tym kluczem. W drugim chodzi o zachowanie kontekstu powstania informacji źródłowej; do możliwości łatwego (pod warunkiem posiadanej wiedzy ustrojowej) odnalezienia właściwych akt dochodzi szansa na ocenę autentyczności i wiarygodności informacji zawartych w odszukanych aktach, czyli na przeprowadzenie krytyki zewnętrznej i wewnętrznej źródła. Kluczowe staje się ujęcie archiwaliów (niekoniecznie fizycznie, ale na pewno informacyjnie) w grupy zwane zespołami, a w ich ramach w serie i klasy, czyli serie najniższego szczebla jednolite pod względem treści i formy, gdyż powstałe w wyniku wykonywania przez instytucję konkretnego zadania, i dzielące się na jednostki archiwalne⁸.

Tylko porządek wynikający z przestrzegania zasady proweniencji może zagwarantować dotarcie badacza do wszystkich przekazów źródłowych⁹. Akt jako źródło historyczne jedynie pozostawiony w kontekście, w którym powstał, ma pełną wartość dla badacza¹⁰. Innymi słowy: nie ma poprawnej i pełnej krytyki źródła, jeśli nie przestrzega się zasady proweniencji. Zasada proweniencji oznacza zatem koniec z indywidualizmem i subiektywizmem. Uniwersalność zasady proweniencji ma pociągać za sobą też taką konsekwencję, że odtąd każdy

⁶ Por. W. Chorążyczewski, A. Rosa, *Zasada publiczności nowym paradygmatem archiwistyki?*, „Archiwista Polski” 2010, nr 3 (59), s. 23–42; M. Łodyński, *Czy archiwa są instytucjami „publicznej użyteczności naukowej”?*, „Przegląd Biblioteczny” 1938, R. 12, s. 103.

⁷ J. Siemieński, *Katalogowanie archiwów po bibliotekarsku*, „Archeion” 1927, t. 1, s. 132.

⁸ Por. S. Kutrzeba, *Inwentarze a katalogi rękopisów* [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu, 6–8 grudnia 1925*, cz. 1: *Referaty*, Lwów 1925, s. 4.

⁹ J. Siemieński, *Podstawa źródłowa naszej historiografii* [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie, 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, cz. 1: *Referaty*, Lwów 1930, s. 285.

¹⁰ K. Konarski, *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania*, Warszawa 1929, s. 62.

archiwista odnajdzie potrzebne akta uporządkowane przez innego archiwistę – wystarczy, że pozna ustrój właściwych twórców zespołów archiwalnych i weźmie do ręki inwentarz sporządzony przez kolegę¹¹.

Nie widać powodu, by w wyszukiwaniu dla celów edukacyjnych czy popularyzatorskich układ proveniencyjny miał w czymś przeszkadzać. Jeśli tak się niektórym zdaje, to dlatego, że klient pożądający relewantnej informacji nie dysponuje kompetencjami do przeprowadzenia wyszukiwania strukturalno-kontekstowego. A że nie jest mu potrzebne odnalezienie wszystkiego, ale wystarczy mu dotarcie do czegokolwiek, preferuje wyszukiwanie rzeczowe. Chyba że zda się na profesjonalnego archiwobrokera (czyli archiwalnie przygotowanego infobrokera).

Rodzi się pytanie, czy archiwista ma uczestniczyć w procesie wyszukiwania podczas realizacji funkcji naukowej archiwów? Czy jego rola nie ma kończyć się w chwili przygotowania charakterystyk wyszukiwawczych? Czy podczas samego wyszukiwania ma już być obecny tylko w swoim dziele, a nie bezpośrednio? W okresie międzywojennym archiwisci państwowi zobowiązani byli nie tylko udostępnić badaczowi pomoce archiwalne, ale także wskazać mu materiały dotyczące jego badań¹². Później nie spotyka się już podobnych zaleceń. Zakłada się, że archiwista ma jedynie przygotować i przedłożyć uczonemu pomoce archiwalne, wycofując się ze sceny. Czy ta ewolucja jest rzeczywista, czy tylko modelowa? Raczej to drugie. Wyeliminowanie archiwisty jako pomocy najwyższego rzędu, eleganckie w opisie modelu wyszukiwania, byłoby nieefektywne w rzeczywistości badawczej. Można to uzasadnić eksperymentalnie, wliczając, ile informacji, które archiwista pozyskuje w kontakcie z archiwaliami, może przenieść do pomocy informacyjnych.

Drugim elementem kluczowym w wyszukiwaniu jest użytkownik ze swoimi potrzebami zależnymi od funkcji, jaką dla niego ma pełnić archiwum. Wynika to z faktu, że same funkcje archiwów są wynikiem potrzeb społecznych, są archiwom społecznie narzucone.

W paradygmacie urzędowym użytkownik nie ma potrzeby dotarcia do wszystkich tekstów relewantnych, a tylko do takich, które posiadają walor wiarygodności w stopniu pozwalającym stać się dowodem prawnym w ewentualnym postępowaniu sądowym. Nie ma też konieczności, by poszukujący informacji osobiście i bezpośrednio wyszukiwał informacji w archiwaliach. Archiwista może być jedynym wyszukiującym w odpowiedzi na zapotrzebowanie zgłoszone przez użytkownika. Użytkownik z kolei nie jest przygotowany do wyszukiwania,

¹¹ A. Bachulski, *Zastosowanie zasady proveniencji w porządkowaniu nowoczesnych zasobów archiwalnych* [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu, 6–8 grudnia 1925*, cz. 1: *Referaty*, Lwów 1925, Sekcja VI, s. 6.

¹² M. Motas, *O przepisach archiwalnych w Polsce międzywojennej (1918–1939)*, „Archeion” 1968, t. 48, s. 134.

odczytywania i rozumienia informacji nieprzetworzonej, niewyrażonej w języku dłań zrozumiałym. Jego zapotrzebowanie jest konkretne i jednorazowe, nie byłoby więc efektywne kształcić go w tym zakresie. Jest również prawdopodobne, że taki użytkownik nie będzie też umiał właściwie sformułować zapytania, a więc podać danych potrzebnych do przeprowadzenia wyszukiwania. Skutkuje to koniecznością korespondencyjnego dopytania go lub przeprowadzenia osobistego wywiadu, jeśli zawita on do archiwum.

W paradygmacie naukowym potrzebą użytkownika jest chęć uzyskania relewantnej i kompletnej informacji do tematu. Po drugie jest to uzyskanie danych pozwalających na ocenę wiarygodności informacji wyszukanej. Historyk musi dotrzeć do kompletnej podstawy źródłowej. Wnioskowanie historyka jest uprawnione tylko w oparciu na absolutnie wszystkich przekazach, inaczej jest ono dyletanckie, nienaukowe¹³. Marceli Handelsman niemal wiek temu nakreślił zespół kompetencji potrzebnych użytkownikowi naukowemu i tryb prowadzenia przez niego poszukiwań archiwalnych, by jego działania były w pełni profesjonalne. Poszukiwania archiwalne nastąpić mogą dopiero po wyzyskaniu materiału drukowanego. Przed kwerendą trzeba poznać dzieje i współczesność archiwów, żeby wiedzieć, gdzie czego szukać. Poszukiwanie musi być poprzedzone analizą publikowanych pomocy archiwalnych i literatury przedmiotu, ma być planowe i systematyczne. Znajomość ustroju pozwala wytypować akta do badań¹⁴.

Badanie prowadzone przez historyka niełatwo poddaje się ocenie matematycznej pod kątem efektywności czy szumów informacyjnych. Jest ono nadmiarowe, obejmuje materiały luźno wiążące się z głównym nurtem poszukiwań, ukazujących ich szerokie tło, związki z innymi zjawiskami, przy czym stwierdzenie braku powiązań, czyli wynik negatywny, jest równie satysfakcjonujący, jak pozytywny, tj. stwierdzenie istnienia powiązań. Wygląda to tak, jakby odpowiedzi nerelewantne i szumy informacyjne go cieszyły. Trudno jest przewidzieć drogi, jakimi pójdzie myśl historyka, do jakich materiałów, z jakich obszarów i okresów uzna on za konieczne sięgnąć. Ale to on i tylko on decyduje o tym, które materiały dotyczą jego tematu i pozwalają dać kompetentną odpowiedź na pytania badawcze. Dostrzegł to już dziesięciolecia temu Maciej Gołombiowski, twierdząc, iż „historykowi dla określonego tematu mogą okazać się potrzebne źródła odległe od niego tematycznie, a ich wybór niekoniecznie musi być oparty na treści źródła”¹⁵. Równie symptomatyczne są inne słowa tegoż autora: „W stosunku do badań historycznych wyłącznie badacz jest kompetentny, aby decydować ostatecznie o relewantności dokumentów [...] Nadmiar informacji spełnia

¹³ S. Kościałkowski, *Historyka. Wstęp do studiów historycznych*, Londyn 1954, s. 8, 120.

¹⁴ M. Handelsman, *Metoda poszukiwań archiwalnych*, „Archeion” 1927, t. 2, s. 31, 33–35, 37, 40.

¹⁵ M. Gołombiowski, *System informacji archiwalnej...*, s. 77.

jeszcze inną rolę: czynnika pozwalającego lepiej poznać epokę oraz inspirującego nowe tematy badawcze¹⁶.

W paradygmacie publicznym potrzebą informacyjną jest chęć uzyskania informacji wystarczającej do osiągnięcia założonego celu, np. wystawienniczego lub ideologicznego. Informacja ta nie musi być wiarygodna w sensie krytyki historycznej, może być tendencyjna, ale ilustrująca przyjętą tezę. Takie podejście, często służące kształtowaniu określonej pamięci, w pewnym sensie jest kontynuacją wyszukiwania źródeł dla potrzeb historii pragmatycznej, wyłącznej w epoce przednaukowej, ale żywej po dziś dzień. W historii pragmatycznej do tezy trzeba dobrać fakty. Mowy nie ma o zebraniu wszelkich możliwych faktów albo o niepominaniu faktów sprzecznych z przyjętą wstępnie tezą. Jeśli fakty przeczą tezie, tym gorzej dla faktów.

Dzisiejszy, zwłaszcza młody użytkownik, dominujący w paradygmacie publicznym, przyzwyczajony do poszukiwań sieciowych, odruchowo wpisuje frazę tekstu, by dotrzeć do pożądanego informacji. Jest gotów zadowolić się znalezieniem czegokolwiek do tematu. Jego ciekawość zostaje wówczas zaspokojona. Nie czuje niepokoju, że może do uzyskania są jeszcze inne informacje przydatne mu do wnioskowania i do zmniejszenia poziomu jego ignorancji, do których przez frazę dotrzeć nie sposób. Gdzieżby mu przyszło do głowy przeprowadzać żmudne, systematyczne wyszukiwanie strukturalne, które może skończyć się wynikiem negatywnym. Czy jego satysfakcja, że znalazłby tyle samo przez wpisanie frazy, jest usprawiedliwiona?

Zawodowy historyk natomiast, typowy dla paradygmatu naukowego, może być użytkownikiem „trudnym” dla archiwisty. Może się okazać, że pewne partie zasobu zna lepiej niż archiwista, zwłaszcza obsługujący pracownię naukową *vel* czytelną. Może też zadawać pytania językiem niezrozumiałym dla archiwisty, wynikające z wysokiego stopnia specjalizacji lub metodologii, z którą archiwista nie zetknął się podczas swoich studiów historycznych. Oczywiście skalę tych nieporozumień można zminimalizować poprzez ustawiczne samokształcenie się archiwisty. Marzą się czasy, gdy archiwista był zobowiązany do jednej lub dwóch godzin własnej pracy naukowej dziennie i do czytania literatury przedmiotu nawet w wolnym czasie. Użytkownik naukowy może mieć ponadto ograniczone zaufanie do pośredników, ale też do zbyt szczegółowych pomocy, które z informacyjnych stają się interpretacyjne.

Podczas realizacji funkcji naukowej archiwów może jednak dojść do przymusowego zastępstwa właściwego użytkownika przez archiwistę. Jest to zjawisko typowe dla struktur niedemokratycznych. Przymusowe zastępstwo wyszukiwawcze polega w wersji skrajnej na dostarczeniu użytkownikowi informacji uznanych za odpowiednie jako odpowiedź na jego zapytanie. Nie różni się to

¹⁶ *Ibidem*, s. 78.

zasadniczo od wyszukiwania w paradygmacie urzędowym. Łagodniejsza forma przymusowego zastępstwa wystąpi wówczas, gdy pozwolimy użytkownikowi samemu odnaleźć, odczytać i zinterpretować informację, ale w archiwaliach, które archiwista uzna za relewantne do zapytania, czyli zgłoszonego tematu. Na granicy swobodnego wyszukiwania w zasobie archiwum a przymusowego zastępstwa znajdują się sytuacje, gdy wyszukiwanie zostaje odgórnie ograniczone do zespołów archiwalnych uznanych przez archiwum za zawierające informacje odpowiednie do odpowiedzi na zgłoszone zapytanie.

Żadna forma zastępstwa wyszukiwawczego nie jest godna pochwały i zalecenia z punktu widzenia profesjonalnych badań naukowych. Zauważane w różnych krajach, czasach i sieciach archiwalnych zjawisko zastępstwa wyszukiwawczego może być jednak wygodne i pożądane przez nierzetelnych badaczy. Archiwiści powinni zdawać sobie sprawę z możliwych postaw nagannych. Potrzeby takich użytkowników sprowadzają się do znalezienia czegokolwiek w zasobach archiwów i zespołach archiwalnych, które wypada zacytować. Chodzi zatem o obudowanie paranaukowej opowieści ozdobnikami ceremonialnymi w postaci przypisów i wykazów źródeł niepublikowanych. Użytkownicy tacy ograniczają się do zamawiania jednostek archiwalnych już cytowanych w literaturze, nie interesując się tym, że okładka w okładkę z nimi leżą inne archiwalia równie ciekawe. Potrafią oni poprzestać na studium jednostki archiwalnej tylko do tego miejsca, w którym znajdą coś możliwego do zacytowania. Chętnie by w ogóle nie jechali do archiwum i przejęli cudze cytowania, ale przecież zdarzają się sprawy sądowe, w których trzeba udowodnić, że nie markuje się pobytu w danym archiwum. Lepiej więc pokazać się w nim, zostawić ślad w postaci zgłoszenia użytkownika, wpisów do księgi odwiedzin pracowni, rewersów i wpisów do metryczek wykorzystania jednostek archiwalnych, o ile archiwum nie usunęło ich ze względu na ochronę danych osobowych.

Zastępstwo wyszukiwawcze dopuszczalne i zrozumiałe jest natomiast podczas realizacji funkcji publicznej (edukacyjnej). Edukator formułuje cele, jakie chce osiągnąć poprzez dane przedsięwzięcie edukacyjne, do archiwisty natomiast należy dobranie takich obiektów z zasobu archiwum, by cele osiągnąć. Chyba że mamy do czynienia z edukatorem archiwalnym, a więc w jednej osobie pedagogiem i archiwistą, który sam cele formułuje i znajduje archiwalia pomocne w ich osiągnięciu.

Pomiędzy użytkownikiem a informacją zapisaną w archiwaliach, jak na wstępie podano, umiejscowiły się dzieła rąk ludzkich zwane pomocami archiwalnymi bądź archiwalnymi pomocami informacyjnymi.

Dla realizacji funkcji urzędowej nie potrzeba archiwalnych pomocy informacyjnych przeznaczonych dla użytkowników archiwum. W wielu wypadkach niepotrzebne są pomoce w ogóle. Czy istnieje możliwość policzenia przedziałów wielkości zasobu i zapewne stopnia komplikacji jego struktury, w którym

konieczne staje się spisywanie archiwaliów? Z pewnością do pewnego momentu wystarczy ich układ, ewentualnie uzupełniony o opisy samych jednostek archiwalnych, jak to i dziś by wystarczyło w przypadku ksiąg metrykalnych i stanu cywilnego. Ale w skrajnym przypadku i ten układ jako element wyszukiwawczy jest zbędny, bo orientacja w bezładzie jednostek nie zabiera zauważalnej ilości czasu. Powstające jednak w końcu spisy archiwaliów służyć miały najpierw celom skarbowym, a dopiero potem informacyjno-wyszukiwawczym, ale archiwiscie, a nie użytkownikowi oczekującemu na wykonanie poszukiwania przez archiwistę.

Archiwalne pomoce informacyjne stają się koniecznością w dobie dominacji funkcji naukowej, kiedy docelowe jest nawet usunięcie się archiwisty w cień. Użytkownik należycie przygotowany, zanim przyjdzie do archiwum, wie – dzięki znajomości zasad rozmieszczenia zasobu i literaturze archiwoznawczej, wreszcie publikowanym tradycyjnie i *on-line* opisom – jakich się spodziewać przynajmniej zespołów archiwalnych, czasem wręcz wie, z jakich jednostek archiwalnych chce skorzystać lub nawet już je zamówił. Na miejscu doszukuje to, co znaleźć można w tej części systemu informacyjnego, która jest dostępna jedynie na miejscu w archiwum. Archiwista potrzebny jest mu do podania pomocy papierowych lub udostępnienia komputerowych baz danych, a potem do przyniesienia archiwaliów z magazynu. System informacji archiwalnej, z jakiego korzysta użytkownik, opisuje zasób strukturalnie, pozwalając wyszukiwaczemu poruszać się od ogółu do szczegółu, a więc wytypować najpierw zasoby właściwych archiwów, potem zespoły archiwalne w wytypowanych archiwach, w zespołach odpowiednie serie archiwaliów, w nich jednostki archiwalne, w jednostkach dokumenty, a w nich informacje jako właściwy cel wyszukiwania. To wyszukiwanie strukturalne, podstawowe, profesjonalny użytkownik uzupełnia wyszukiwaniem pomocy opisujących zasób, a raczej w praktyce jego fragmenty, na sposób rzeczowy. Nigdy jednak nie rozpocznie, ani się nie ograniczy czy zadowolony wyszukiwaniem rzeczowym. Wie jednak, że szukając strukturalnie, mógł coś przeoczyć z powodu błędów popełnionych przez osoby tworzące system, skomplikowania swojego zapytania, czy też swoje własne niedopatrzenia wynikające z braku wiedzy lub zmęczenia.

Podsumowując, należy powiedzieć, że wyszukiwanie z pominięciem systemu informacji archiwalnej jest możliwe. Realizować je można poprzez bezpośredni (wolny?) dostęp, co możliwe było dawniej, a dziś da się przeprowadzić w archiwach niewielkich, jednorodnych pod względem charakteru archiwaliów, przejrzyste ustrukturyzowanych. Możliwe też jest wyszukiwanie bezpośrednie poprzez metadane lub wyszukiwanie frazy tekstu w przypadku dokumentów elektronicznych.

Wyszukiwanie strukturalne jest uniwersalne i ponadczasowe, podczas gdy wyszukiwanie rzeczowe dezaktualizuje się z upływem czasu – dostrzeżono to już

przed stu laty¹⁷. Zwłaszcza w dobie komputeryzacji archiwów łatwo jest uzyskać informacje w układzie rzeczowym, co nie wyklucza możliwości informowania w układzie hierarchiczno-ustrojowym¹⁸.

Powtarzające się ogłaszanie końca zespołowości, wyszukiwania kontekstowego i strukturalnego wynika z nieporozumienia. Sposób wyszukiwania zależy po prostu od tego, do czego komu służą archiwa, innymi słowy od tego, jaką funkcję społeczną dana grupa przypisuje archiwom. W każdym z trzech wyliczonych wyżej paradygmatów wyszukiwanie wygląda inaczej.

Streszczenie

Wyszukiwanie w archiwach jest procesem, w którym użytkownik dociera do potrzebnej mu informacji zapisanej w archiwaliach. Pomiędzy użytkownikiem a informacją pośredniczy archiwista i pomoce informacyjne przez niego przygotowywane. Wyszukiwanie wygląda różnie w zależności od tego, jaką funkcję społeczną pełnią archiwa. W warunkach dominacji funkcji urzędowej (prawno-administracyjnej) użytkownik potrzebuje informacji lub dokumentów o takim walorze prawnym, by mogły one stanowić dowód w postępowaniu administracyjnym lub sądowym. Użytkownik taki może zdać się w zupełności na archiwistę, który przeprowadza wyszukiwanie w jego zastępstwie. Nie są konieczne pomoce informacyjne przeznaczone dla użytkownika, wystarczą środki ewidencyjne powstające na wyłączny użytek archiwisty. W warunkach dominacji funkcji naukowej użytkownik pożąda osobistego bezpośredniego dostępu do archiwaliów, które wyszukuje za pośrednictwem archiwalnych pomocy informacyjnych przygotowanych specjalnie dla niego przez archiwistę. Użytkownik naukowy potrzebuje informacji kompletnej i podanej tak, by mógł on dokonać oceny autentyczności archiwaliów i wiarygodności informacji w nich zapisanych. Użytkownik naukowy w wąskim zakresie powinien wręcz być lepszym znawcą archiwaliów niż archiwista. W warunkach dominacji funkcji publicznej (edukacyjnej, ideologicznej) możliwe jest zarówno docieranie przez użytkownika bezpośrednio do archiwaliów i informacji w nich zawartych, jak i zdanie się na pośrednictwo archiwisty. Użytkownik nie pożąda informacji kompletnej, a raczej odpowiednio ilustrującej przyjętą tezę.

¹⁷ *Ibidem*, s. 128–129.

¹⁸ *Ibidem*, s. 77.

Strategia opracowania w archiwach państwowych z punktu widzenia potrzeb użytkowników

Opracowanie archiwalne¹ zajmuje szczególne miejsce w działalności archiwów państwowych. Wagę opracowania w ekosystemie archiwalnym dobrze ilustrują słowa Czesława Biernata, że „materiał nieopracowany jest w dużym stopniu równoznaczny z materiałem nieistniejącym”². Oczywiście należy wziąć pod uwagę, że słowa te zapisane zostały w 1977 r., gdy nie udostępniano archiwaliów nieopracowanych. Niemniej ich sens jest i dziś zrozumiały, gdy pod sformułowanie „opracowanie” podstawimy „istnienie środków informacyjnych lub ewidencyjnych”. Zagrożenia związane z brakiem informacji o materiałach archiwalnych zgromadzonych w archiwum Dariusz Grot nazywa „dezinformacją pasywną”. „Bez odpowiednich środków ewidencji, a niekiedy również zaawansowanych pomocy informacyjnych, zasoby archiwów mogą stać się w części nieprzeniknione, a ich użytkownicy – niezdolni do sformułowania żądań, ani zapytań. Ta niebezpieczna właściwość świata masowej informacji może być wykorzystywana dla wspierania praktyk reglamentacyjnych”³.

Działalność informacyjna archiwów państwowych, a w jej ramach opracowanie, pozostaje więc w ścisłym związku z użytkownikiem i jego potrzebami informacyjnymi⁴, a wszelkie prace planistyczno-programowe w dłuższym

¹ Na temat historycznego rozwoju zakresu pojęcia „opracowanie” i jego modelu zob. W. Kwiatkowska, *Dorobek polskiej archiwistyki w zakresie metodyki opracowania zasobu archiwalnego*, Warszawa 2014, s. 61–105.

² C. Biernat, *Problemy archiwistyki współczesnej*, Warszawa 1977, s. 123. Zob. też S. Nawrocki, *Archiwum jako ośrodek informacji*, „Informatyka i Archiwa. Biuletyn” 1981, nr 11, s. 3–18.

³ D. Grot, *Ku przeszłości otwartej. Dostępność archiwów państwowych w Polsce w latach 1918–2014*, Warszawa 2015, s. 54.

⁴ O zmieniającym się paradygmacie udostępniania, w którym to użytkownik odpowiedzialny jest za sposób wykorzystania archiwaliów, a archiwista odpowiada za jak najlepsze

okresie czasu muszą tę relację respektować. Wydaje się uzasadnione, by archiwa państwowe, po zapewnieniu informacji na poziomie podstawowym – tj. ewidencji dla całego zasobu⁵ – podjęły prace mające na celu pogłębianie informacji o zasobie. Prace archiwów państwowych związane z opracowaniem w najbliższych latach powinny zostać zaplanowane na poziomie strategicznym w formie Strategii opracowania, prezentującej całościowe podejście do zagadnienia opracowania archiwaliów w kontekście ich głównej roli, czyli przygotowania materiałów archiwalnych do udostępnienia.

Zgodnie z definicją zamieszczoną w *Polskim słowniku archiwalnym* „opracowanie zespołu (zbioru) archiwalnego to dokonywanie czynności wchodzących w zakres porządkowania zespołu (zbioru) oraz sporządzenie do niego inwentarza ze wstępem, a niekiedy także innych pomocy archiwalnych”⁶. Halina Robótka zwraca uwagę, że „z punktu widzenia informacji naukowej opracowanie może być ujmowane jako proces przetwarzania zespołu archiwalnego (zbioru informacji pierwotnych) w zbiór informacji pochodnych (tzw. pomoce archiwalne tradycyjne i elektroniczne)”⁷. Opracowanie archiwalne uznawane jest za część procesu archiwizacji⁸ lub wręcz za jego istotę⁹. Samo opracowanie jest działaniem kompleksowym, które może być charakteryzowane w kategoriach procesu. Do jego elementów H. Robótka zalicza:

- studia wstępne,
- wyodrębnienie lub scalenie zespołu archiwalnego,
- brakowanie archiwalne,
- wybór metody porządkowania,
- porządkowanie właściwe,
- sporządzenie opisu archiwalnego na poziomie jednostki archiwalnej i zespołu (zwane inwentaryzacją) oraz na innych poziomach (zwane sporządzeniem innych pomocy archiwalnych lub tzw. pomocy wyższego rzędu, zawierających bardziej szczegółowe opisy)¹⁰.

Trochę odmiennie elementy opracowania wskazuje Wiesława Kwiatkowska:

- studia wstępne,

przygotowanie informacji o archiwaliach, pisała A. Menne-Haritz, *Dostęp do archiwów, czyli przeformułowanie archiwalnego paradygmatu*, „Archeion” 2002, t. 104, s. 67–95.

⁵ Program ewidencjonowania materiałów archiwalnych bez ewidencji i poza ewidencją został zainicjowany pismem NDAP z dnia 23 X 2018 r., sprawa DA.610.15.2018.

⁶ *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 58–59.

⁷ H. Robótka, *Wprowadzenie do archiwistyki*, Toruń 2003, s. 75.

⁸ Zob. B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, s. 87–88.

⁹ Zob. H. Robótka, *Opracowanie i opis archiwaliów: podręcznik akademicki*, Toruń 2010, s. 237.

¹⁰ Zob. *eadem*, *Wprowadzenie...*, s. 74; zob. też *eadem*, *Opracowanie i opis archiwaliów...*, s. 243.

- wyodrębnienie lub scalenie zespołu archiwalnego,
- porządkowanie zespołu archiwalnego,
- wybór metody porządkowania i ustalenie schematu układu akt,
- porządkowanie właściwe zespołu archiwalnego: rozpoznanie lub korekta przynależności zespołowej i ewentualna segregacja na zespoły, segregacja zespołu na serie wydzielone zgodnie ze strukturą wewnętrzną, systematyzacja w obrębie serii, opracowanie jednostek archiwalnych, nadanie sygnatury archiwalnej,

- brakowanie archiwalne,
- inwentaryzacja zespołu archiwalnego,
- opracowanie wstępu do inwentarza archiwalnego,
- opracowanie karty zespołowej,
- opracowanie dodatkowych pomocy (np. indeksu)¹¹.

Wydaje się, że należałoby dodać do powyższych elementów jeszcze działania związane z odpowiednim przygotowaniem fizycznym jednostek do udostępnienia (paginowanie, zszywanie, umieszczanie w obwolutach itp.), a także kroki formalne tj. zatwierdzenie przez właściwe osoby (kierownik, dyrektor) lub gremia (komisja metodyczna), z uwzględnieniem ewentualnych uwag przesyłanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w ramach realizacji funkcji nadzoru nad opracowaniem zasobu¹².

Opracowanie archiwalne zyskało swoje legalne miejsce jako element działalności archiwalnej w art. 23 ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach obok pozostałych aktywności: gromadzenia, ewidencjonowania, przechowywania, zabezpieczania i udostępniania materiałów archiwalnych oraz prowadzenia działalności informacyjnej¹³. Wcześniejsza regulacja archiwalna – Dekret Rady Ministrów z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych wymieniał: zabezpieczanie, gromadzenie, scalanie, rejestrację, porządkowanie, przechowywanie, udostępnianie, nadzór nad składnicami akt oraz prace naukowe i wydawnicze¹⁴.

Jako cele opracowania zasobu archiwalnego W. Kwiatkowska wskazuje „zabezpieczenie jego całości, nadanie trwałego porządku oraz udostępnianie

¹¹ W. Kwiatkowska, *Metodyka opracowania zasobu archiwalnego ze szczególnym uwzględnieniem akt spraw*, Toruń 2016, s. 27.

¹² Zob. Zarządzenie nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 I 2018 r. w sprawie inwentaryzacji materiałów archiwalnych oraz sporządzania i zatwierdzania elektronicznych inwentarzy archiwalnych dla zespołów (zbiorów) w archiwach państwowych, https://www.archiwa.gov.pl/files/zarzadzenia_NDAP/zarz8_2018.pdf oraz Zarządzenie nr 9 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 I 2018 r. w sprawie określenia zakresu i trybu działania komisji metodycznych w archiwach państwowych, https://www.archiwa.gov.pl/files/zarzadzenia_NDAP/zarz9_2018.pdf (dostęp 18 III 2019 r.).

¹³ Tekst jednolity: DzU 2018, poz. 217, 357, 398, 650; DzU 2019, poz. 55.

¹⁴ DzU 1951, nr 19, poz. 149.

użytkownikom”¹⁵. H. Robótka zwraca uwagę, że podstawową funkcją opracowania archiwalnego jest przygotowanie zespołów do udostępnienia¹⁶. Bez wątpienia więc opracowanie jest procesem, który ma bezpośredni związek z funkcją przetwarzania informacji przez archiwum w celu zbudowania narzędzi, które mają posłużyć użytkownikom w dotarciu do poszukiwanej (relewantnej) informacji¹⁷. Nie bez znaczenia jest również i to, że opracowanie musi dostarczać efektów, które będą odpowiednie dla zróżnicowanych grup użytkowników¹⁸, a więc zarówno dla profesjonalnych użytkowników, jak i badaczy historii regionalnej czy genealogii nieposiadających rozbudowanej wiedzy z zakresu nauk pomocniczych historii czy samej archiwistyki.

Celem opracowania archiwalnego jako jednej z funkcji działalności archiwalnej jest zatem dostarczenie użytkownikowi jak najlepszej (tj. najpełniejszej) informacji o zawartości materiałów archiwalnych¹⁹. Oznacza to tworzenie i dostarczanie pomocy informacyjnych o odpowiedniej jakości²⁰. Na kategorię „opracowane” spojrzeć więc można jak na swoisty miernik jakości przygotowania informacji o archiwaliach. Uznanie zespołu za opracowany oznacza zakwalifikowanie przygotowanych pomocy informacyjnych do grupy pomocy spełniających zdefiniowane wymogi jakościowe²¹. Na tak rozumianą jakość na poziomie pojedynczego zespołu (zbioru) składa się:

¹⁵ W. Kwiatkowska, *Metodyka...*, s. 25.

¹⁶ H. Robótka, *Wprowadzenie...*, s. 74.

¹⁷ Halina Robótka zwraca uwagę, że wybór metody porządkowania związany jest ściśle z procesem udostępniania i gdy okaże się niemożliwe odtworzenie układu pierwotnego nadanego przez twórcę zespołu należy wybrać układ najlepszy dla procesu udostępniania (zob. H. Robótka, *Wprowadzenie...*, s. 72). Justyna Adamus-Kowalska natomiast pisze: „Jednym z najważniejszych celów funkcjonowania systemu informacji archiwalnej jest odnalezienie określonych dokumentów archiwalnych. Badanie i interpretacja dokumentów to cele wtórne i to one przynoszą właściwe korzyści w postaci nowej jakości informacji (wiedzy), służących poznaniu różnego rodzaju zjawisk i faktów. Rezultat ten nie byłby możliwy bez sprawnie funkcjonującego systemu informacji archiwalnej, w którym to właśnie dokument i jego odpowiednie opracowanie stanowią najistotniejsze elementy pracy archiwalnej”; J. Adamus-Kowalska, *System informacji archiwalnej w Polsce. Historia, infrastruktura, standardy i metody*, Katowice 2011, s. 8.

¹⁸ Zob. H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 53.

¹⁹ Czesław Biernat pisał w 1977 r.: „[...] trzeba z naciskiem podkreślić, że podstawą oceny informatorów archiwalnych jest przede wszystkim ich wartość informacyjna, to znaczy stopień zaspokajania potrzeb użytkowników archiwum. Wszelkie inne względy, jak stopień ich zgodności z ustaleniami teoretycznymi archiwistyki, powinny być im podporządkowane do czasu, gdy cały zasób zostanie udostępniony”; C. Biernat, *Problemy archiwistyki współczesnej*, Warszawa 1977, s. 213.

²⁰ O pojęciu „jakości” zob. F. Mroczo, *Zarządzanie jakością*, Wałbrzych 2011, s. 17–58.

²¹ Co istotne, uznanie zespołu za opracowany nie musi oznaczać zakończenia prac nad nim. Dalsze prace, np. w formie przygotowania pomocy wyższego rzędu, nie są wykluczone, a czasami wręcz wskazane, podobnie jak prace nad ponownym opracowaniem zespołu w określonych sytuacjach.

- a) opracowanie o zakresie podstawowym²²:
- kompletna informacja o twórcy dokumentacji, jej losach i zastosowanych metodach opracowania,
 - wyczerpujący opis na poziomie zespołu,
 - właściwy (tj. ułatwiający odnalezienie właściwej informacji) układ opisów,
 - adekwatny do zawartości opis wszystkich jednostek archiwalnych wchodzących w skład zespołu (zbioru),
- b) dodatkowo opracowanie o zakresie szczegółowym:
- pomoce archiwalne wyższego rzędu dostarczające informacji o charakterze przedmiotowym, a nie strukturalnym,
 - opis na poziomie pojedynczego dokumentu (dla wszystkich lub wybranych dokumentów).

Spoglądając jednak szerzej na cały zasób danego archiwum, a jeszcze szerzej na zasób archiwów państwowych jako pewną całość, należałoby kryteria jakości odnieść do tej całości. Wówczas na rozumianą w rozszerzony sposób jakość składać się będzie:

- a) opracowanie o zakresie podstawowym:
- kompletna informacja o wszystkich twórcach dokumentacji, jej losach i zastosowanych metodach opracowania,
 - wyczerpujący opis na poziomie zespołu w odniesieniu do wszystkich zespołów,
 - właściwy (tj. ułatwiający odnalezienie właściwej informacji) układ opisów wszystkich zespołów,
 - adekwatny do zawartości opis wszystkich jednostek archiwalnych wchodzących w skład zasobu przechowywanego w archiwach państwowych,
- b) dodatkowo opracowanie o zakresie szczegółowym:
- pomoce archiwalne wyższego rzędu dostarczające informacji o charakterze przedmiotowym, a nie strukturalnym,
 - opis na poziomie pojedynczego dokumentu (dla wszystkich lub wybranych dokumentów).

Na straży jakości opracowania stoją procedury wewnętrzne archiwum, funkcje systemu teleinformatycznego ZoSIA (oferującego funkcję wspomaganie przepływu pacy z elementami kontroli wewnętrznej), procedury zatwierdzania

²² Wydzielenie opracowania podstawowego i szczegółowego za H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka...*, s. 53. Podobnie S. Nawrocki wydobywanie informacji o archiwaliach dzieli na dwa etapy. W pierwszym należy podać informację ogólną o zawartości danej jednostki archiwalnej (tytuł lub zawartość), w drugim trzeba sięgnąć do zawartości poszczególnych spraw i dokumentów w teczce, najlepiej z wykorzystaniem mechanizmu języka deskryptorowego opartego na specjalnie przygotowanym teaurusie. Zob. S. Nawrocki, *Program wprowadzenia informatyki w archiwach*, „Informatyka i Archiwa. Biuletyn” 1981, nr 11, s. 24–25; *idem*, *Komputer w służbie archiwalnej*, Warszawa 1985, s. 112–125.

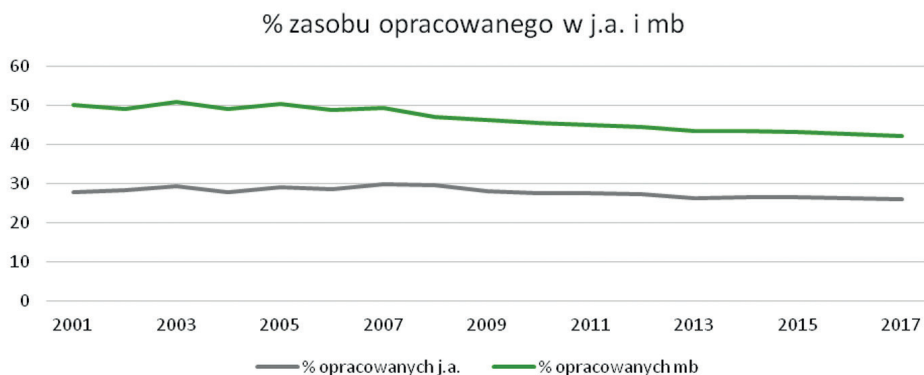
zespołów jako opracowanych oraz działalność nadzorcza i kontrola Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Model ten należy uzupełnić o planowanie oparte na zrębach podejścia strategicznego do opracowania jako głównej funkcji archiwum w szerszym procesie dostarczania informacji o zasobie.

Istnienie jednak stosownych procedur, mechanizmów oraz narzędzi to dopiero początek drogi, zwłaszcza w sytuacji, gdy już pobieżny przegląd aktualnego stanu pomocy informacyjnych w archiwach państwowych pokazuje, jak wiele jeszcze pozostaje pracy do wykonania, by system informacyjny archiwów osiągnął wyższą jakość. Pierwszym krokiem jest wspomniane już wcześniej uzupełnienie ewidencji, kolejnymi zaś podnoszenie jakości informacji poprzez realizację procesów opracowania.

Dalsza analiza zostanie poświęcona kwestiom związanym z wielkością zasobu uznawanego za opracowany, pozostawiając na boku bardzo ważne zagadnienie pełnej ewidencji oraz cyfryzacji pomocy informacyjnych.

Stan opracowania zasobu zgromadzonego w archiwach państwowych mierzonego w metrach bieżących (mb) w okresie 2001–2007²³ oscylował początkowo w okolicach 50 proc., by w okresie 2008–2017 sukcesywnie spadać w okolice 40 proc., zaś liczony w jednostkach archiwalnych (j.a.) pozostawał w przedziale 26–30 proc. (wykres 1.). Niezmiennie od lat główną przyczyną spadku wielkości zasobu opracowanego jest dysproporcja pomiędzy wielkością nabytków a wielkością zasobu opracowywanego: szybciej przyrasta zasób niż ta jego część, która uznawana jest za opracowaną.

Wykres 1. Opracowanie zasobu w latach 2001–2017

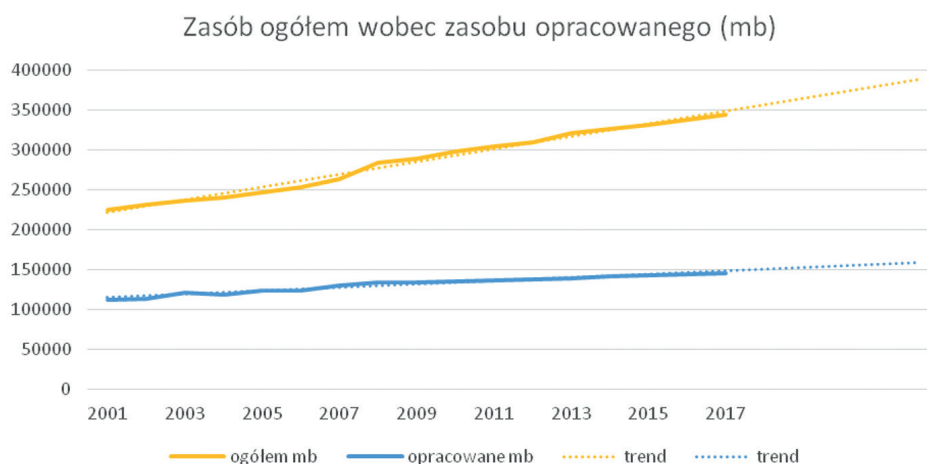
Źródło: Opracowanie własne na podstawie rocznych sprawozdań NDAP.

²³ Dane z wcześniejszych okresów zob. E. Rosowska, *Stan opracowania zasobu archiwów państwowych*, „Archeion” 2002, t. 104, s. 9–25.

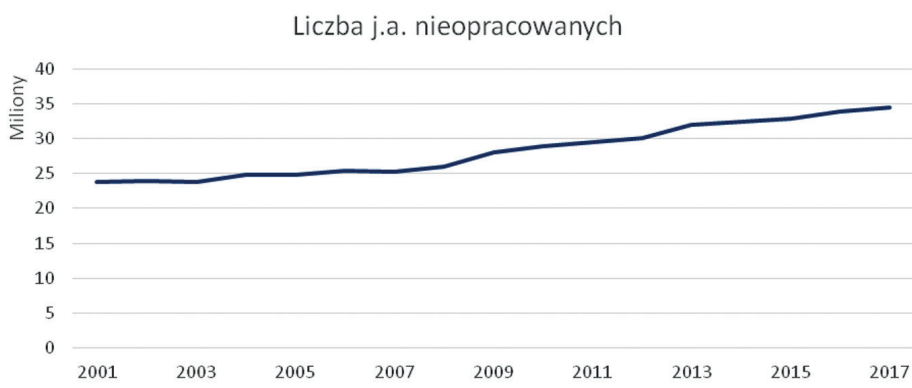
Jak widać na wykresie 2. dynamika przyrostu materiałów archiwalnych jest stała przy jednocześnie bardzo nieznacznej dynamice wzrostu wielkości zasobu opracowanego. W efekcie w archiwach jest coraz więcej materiałów posiadających charakterystykę jako zespoły nieopracowane (wykres 3.). Obserwowane od początku lat dwutysięcznych zjawisko wykazuje trend wzrostowy, co oznacza, że różnica pomiędzy wielkością zasobu ogółem a wielkością zasobu opracowanego będzie się zwiększać (wykres 2.).

Wykres 2. Zasób ogółem wobec zasobu opracowanego w okresie 2001–2017 (w mb)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie rocznych sprawozdań NDAP.

Wykres 3. Liczba jednostek archiwalnych nieopracowanych w latach 2001–2017

Źródło: Opracowanie własne na podstawie rocznych sprawozdań NDAP.

Główną przyczyną zmniejszania się wielkości zasobu opracowanego w archiwach państwowych jest systematyczne pojawianie się nowych materiałów w archiwach oraz wielkość kadr w archiwach zajmujących się opracowaniem²⁴. W okresie 2001–2017 zasób archiwów mierzony w j.a. wzrósł o 42 proc. Natomiast liczba osób zatrudnionych w archiwach w tym okresie określanych w sprawozdaniach jako „archiwiści” wzrosła o 123 osoby (3 proc.)²⁵. By ocenić, czy to wystarczające wzmocnienie kadrowe, należy porównać tę liczbę z wielkością zasobu opracowanego, badając, ile j.a. i mb nieopracowanych przypada na jednego pracownika. Niestety, dane sprawozdawcze nie ułatwiają takiego zadania. Osoby określane w sprawozdaniach jako „archiwiści” to zarówno pracownicy komórek opracowania, jak i nadzoru i udostępniania. W związku z tym proste przełożenie wielkości zasobu pozostającego do opracowania na liczbę „archiwistów” nie wydaje się dawać miarodajnych odpowiedzi. Liczba pracowników zajmujących się bezpośrednio opracowaniem została ustalona w 2017 r. w efekcie rozpoznania przeprowadzonego przez NDAP. Zebrane dane wykazały, że bezpośrednio opracowaniem w 2017 r. zajmowało się w archiwach państwowych 280 osób²⁶. Oznacza to, że na jedną osobę zajmującą się opracowaniem w tym roku przypadało średnio 123 343 j.a. i 708,97 mb zasobu nieopracowanego.

Należy również wspomnieć, że na wielkość opracowania w 2017 i 2018 r. miała wpływ decyzja Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych o uruchomieniu Programu retrokonwersji pomocy archiwalnych i zalecenie uznania prac w ramach projektu za priorytet w archiwach państwowych, a także zalecenie wstrzymania prac związanych z opracowaniem na rzecz działań w ramach Programu²⁷. Roczne opracowanie w 2017 r. wyniosło 109 285 j.a. i 830,73 mb, a więc było niższe od opracowania w 2016 r., które wynosiło odpowiednio 172 144 j.a. i 1309,38 mb²⁸. Efekt spadku opracowania jest oczywisty w tym wypadku i zaplanowany ze względu na wybrany priorytet²⁹.

²⁴ Tak znaczący przyrost zasobu archiwów, jaki miał miejsce w ostatnich 25 latach, wraz z rozszerzeniem zadań archiwów jest wystarczającym uzasadnieniem potrzeby liczebnego wzmocnienia kadr, choć wymagana proporcja pomiędzy obydwoma zjawiskami nie została dostatecznie zbadana.

²⁵ Zob. sprawozdania z działalności NDAP i archiwów państwowych, <https://www.archiwa.gov.pl/pl/o-nas/naczelnia-dyrekcja-archiwow-panstwowych/sprawozdania> (dostęp 21 III 2019 r.).

²⁶ Sprawa DA.610.4.2017.

²⁷ Zob. <https://www.archiwa.gov.pl/pl/aktualnosci/4489-program-retrokonwersji-pomocy-archiwalnych-13-milionow-opisow-teczek-online-w-dwa-lata> (dostęp 20 III 2019 r.).

²⁸ Zob. sprawozdania NDAP za 2016 i 2017 r., <https://www.archiwa.gov.pl/pl/o-nas/naczelnia-dyrekcja-archiwow-panstwowych/sprawozdania> (dostęp 20 III 2019 r.).

²⁹ Należy też podkreślić, że zestawianie wielkości opracowania rok do roku nie jest w pełni miarodajne ze względu na charakter prac związanych z opracowaniem zespołu, które

Z problemem „nadażania” opracowania za rosnącym zasobem archiwalnym i w związku z tym z odpowiadaniem na potrzeby użytkowników archiwa państwowe borykały się co najmniej od końca lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku³⁰. Jeszcze do połowy lat siedemdziesiątych wielkość zasobu opracowanego zwiększała się proporcjonalnie do przyrostu zasobu ogółem, choć jednocześnie wskazywano, że dane mogą być zaburzone ze względu na trudności lokalowe archiwów, niepozwalające przejmować akt na bieżąco z przedpola archiwalnego³¹. Bohdan Ryszewski w połowie lat dziewięćdziesiątych diagnozował problem trochę inaczej. Zwracając uwagę, że stan uporządkowania (opracowania) zasobu w archiwach polskich nie przekracza 50 proc., pisał: „Potrzeba pilnego udostępnienia archiwaliów w polskich archiwach państwowych sprawiła, że cały czas archiwistów zajmowało porządkowanie i inwentaryzacja, natomiast wykonywanie pomocy dodatkowych – tzw. pomocy wyższego rzędu – było odsuwane na dalszy plan i w istocie prawie całkowicie w praktyce zaniechane”³². Wydaje się, że tą uwagą autor wskazał nieuchronny proces obniżania jakości opracowania w efekcie rezygnacji z opracowania szczegółowego i ograniczania się do zakresu opracowania podstawowego. Jednak w sytuacji, gdy archiwa borykają się z ryzykiem zablokowania dostępu do znacznej części zasobu z uwagi na brak jakichkolwiek pomocy informacyjnych, wydaje się uzasadnione ograniczanie głębokości opracowania (obniżanie jakości) na rzecz kompletności informacji na poziomie podstawowym. Ten swoisty kompromis powinien znaleźć swoje odzwierciedlenie w działaniach archiwów projektowanych w perspektywie strategicznej, aczkolwiek jego dokładny kształt wymaga jeszcze przemyślenia i zaprojektowania.

Pierwszą próbą podjęcia planowanych i poniekąd strategicznych działań mających poprawić wielkość zasobu opracowanego było wprowadzenie w 2002 r. uproszczonych zasad opracowania zasobu w postaci Wskazówek o uproszczonym opracowaniu³³. Wskazówki budziły wątpliwości oraz były różnie interpretowane

trwać mogą przez okresy dłuższe niż rok i nie zawsze ich efekty wykazywane są w roku rzeczywście przeprowadzonych prac porządkowych czy inwentaryzacyjnych.

³⁰ Zob. Z. Chmielewski, *Problemy archiwistyki podzielonej Europy. Selekcja i opracowanie dokumentacji 1918–1991*, Warszawa 2017, s. 296–297.

³¹ Zob. B. Kroll, *Podział zasobu archiwów państwowych według kryterium stanu opracowania*, „Archeion” 1980, t. 70, s. 9.

³² Zob. B. Ryszewski, *Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994, s. 16.

³³ *Decyzja nr 20 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 10 grudnia 2002 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących uproszczonego opracowania zasobu archiwalnego przechowywanego w archiwach państwowych*, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/dec_20_2002.pdf. Wskazówki zostały uchylone Zarządzeniem Nr 13 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 I 2018 r., https://www.archiwa.gov.pl/files/zarzadzenia_NDAP/zarz13_2018.pdf (dostęp 18 III 2019 r.). W par. 1 ust. 1 Wskazówek wyjaśniono motywy ich wprowadzenia: „Powiększający się w szybkim tempie zasób archiwów państwowych, zwłaszcza zaś poszerzająca się luka między zasobem opracowanym

przez archiwa państwowe. Krytykowane były m.in. przez Wiesławę Kwiatkowską, która zarzucała im skupienie się na „poprawie wskaźników statystycznych, niestety kosztem rezygnacji z poprawnego opracowania znacznej części zespołów. [...] Wskazówki [...] różnicują metody i zakres prac porządkowo-inwentaryzacyjnych. Dopuszczają uznanie za opracowane zespoły faktycznie nieuporządkowane i spisane na spisach zdawczo-odbiorczych. Taka liberalizacja wprowadza chaos i zaciera granice pomiędzy zespołami opracowanymi i tylko zewidencjonowanymi, powoduje narastające w środowisku archiwistów błędy w rozumieniu celu i istoty opracowania”³⁴. Krytycznie o wskazówkach wypowiedziała się również Hanna Staszewska: „Efektywność systemu informacyjnego w archiwach ulegnie znaczącej poprawie, gdy sporządzane pomoce archiwalne zwiększą stopień rozpoznania zawartości zasobu. Niestety, poprawa taka z pewnością nie nastąpiła i nie nastąpi w wyniku uznawania przez komisje metodyczne za opracowane spisów zdawczo-odbiorczych, gdyż trudno uznać decyzję komisji metodycznej za wartość dodaną w sensie informacyjnym”³⁵.

Rzeczywisty wpływ Wskazówek na stan opracowania zasobu trudno jednoznacznie ocenić³⁶. Analiza w dłuższej perspektywie nie pozwala wysunąć wniosku o ich przełomowym wpływie na stan opracowania, niewykluczone jednak, że bez ich wprowadzenia stan opracowania byłby dziś na znacznie niższym poziomie. Odnotować należy natomiast przełomowy wpływ Wskazówek na niektóre aspekty opracowania. Zaslugą Wskazówek było wprowadzenie do języka i metodyki archiwów tzw. sygnatury skaczącej³⁷, czyli mechanizmu umożliwiającego poprzestanie na systematyzacji logicznej bez konieczności przeprowadzania czasochłonnej systematyzacji fizycznej³⁸.

a nieopracowanym, powodują konieczność wprowadzenia zmian w metodyce pracy archiwalnej. Celem tej modyfikacji jest usprawnienie i przyspieszenie prac nad opracowaniem zasobu archiwów państwowych, a w konsekwencji zwiększenie liczby zespołów (zbiorów) archiwalnych udostępnianych użytkownikom archiwów państwowych”. Zob. też J. Krochmal, *Zasady uproszczonego opracowania zasobu archiwalnego*, „Archeion” 2002, t. 104, s. 26–60.

³⁴ Zob. W. Kwiatkowska, *Dorobek polskiej archiwistyki w zakresie metodyki opracowania zasobu archiwalnego*, Warszawa 2014, s. 105.

³⁵ H. Staszewska, *Uproszczone metody opracowania w archiwach państwowych – eksperyment metodyczny czy statystyczny?*, „Archiwista Polski” 2010, nr 1, s. 37–46, http://adacta.archiwa.net/file/2010torun/HS_upMetody.pdf (dostęp 22 III 2019 r.). Tekst H. Staszewskiej zawiera również omówienie genezy Wskazówek wraz z wyszczególnieniem wcześniejszych podobnych prób z lat siedemdziesiątych.

³⁶ H. Staszewska wystawiała jednoznacznie negatywną ocenę. Zob. *eadem*, *Uproszczone metody...*, s. 16–17.

³⁷ Mającej swoje wcześniejsze źródła choćby w refleksji S. Nawrockiego. Zob. S. Nawrocki, *Program wprowadzenia informatyki...*, s. 24–25.

³⁸ Można by w tym procesie dopatrzeć się dalekich ech artykułu Czesława Biernata, *Wieloaspektowy system informacyjny w archiwach* („Archeion” 1989, t. 86, s. 1–17), w którym autor przewidywał, że „kończy się epoka porządkowania rzeczy, a zaczyna epoka przekazywania i porządkowania informacji” oraz wyciągnął wnioski co do związku układu fizycznego doku-

Wydaje się uzasadnione, aby kwestia opracowania zasobu zyskała całościowe ujęcie w formie Strategii opracowania – analityczno-planistycznego dokumentu zawierającego kompleksowy plan znacznego zwiększenia zasobu opracowanego w archiwach z uwzględnieniem różnorodności materiałów archiwalnych oraz złożoności przyczyn, które wpłynęły na omówiony wcześniej obraz aktualnego stanu opracowania. Strategia może być samodzielnym dokumentem lub też może stać się elementem Strategii Archiwów Państwowych na lata 2021–2030. Wzmocnieniem argumentacji za ujęciem opracowania w stosowną strategię jest podejście zastosowane w aktualnie obowiązującej Strategii, w której świadomie pominięto kwestie opracowania, uzasadniając to decyzją skupienia się na uzupełnianiu i korekcie ewidencji³⁹. Obecnie, po przeprowadzeniu Programu retrokonwersji, który okazał się również okazją do przeglądu i korekt posiadanych pomocy informacyjnych oraz w trakcie Programu uzupełniania ewidencji, podjęcie kwestii opracowania z punktu widzenia strategicznego jest niezbędne.

Nie bez znaczenia dla określenia potrzeb w zakresie opracowania jest rozpoznanie struktury zasobu pozostającego do opracowania. Należy zwrócić uwagę, że w tej liczbie kryje się również część zasobu pozbawiona jakiegokolwiek ewidencji lub posiadająca jedynie ewidencję na poziomie zespołu, jak i materiały wyposażone już w dobrze przygotowane spisy zdawczo-odbiorcze lub inne pomoce informacyjne oraz niewymagające głębszych prac porządkowanych. Różnorodność zasobu pozostającego do opracowania wymaga uwagi i odpowiedniego podejścia, które powinno znaleźć swój wyraz w planowanych na przyszłość pracach.

Przygotowanie Strategii opracowania powinno stać się również okazją do przeprowadzenia analizy teoretycznego podejścia do procesu opracowania archiwalnego. Wydaje się, że konieczna jest zmiana paradygmatu wyznaczającego opracowanie archiwalne. Należy uświadomić sobie, że jego celem nie jest

mentacji z układem informacji o nim zawartych (zob. *idem*, *Problemy archiwistyki współczesnej...*, s. 211–213). Należy odnotować, że w opracowaniu materiałów tradycyjnych porządek nadany informacji wtórnej (wydobytej z akt) materializował się w formie układu fizycznego (pism w obrębie teczki, teczek w obrębie serii, serii w obrębie zespołu na półkach w magazynie). Wprowadzenie narzędzi informatycznych pozwoliło częściowo ten porządek oderwać od fizyczności (układu teczek). Porządek utrzymywał się wirtualnie i dotyczył jedynie porządku opisów – ich kolejności w inwentarzu. W przypadku dokumentacji elektronicznej porządek nie ma już żadnego odzwierciedlenia, bo zależy jedynie od wzajemnych relacji pomiędzy metadanymi. Fizyczny układ dokumentów jest w tym wypadku zupełnie bez znaczenia. Kategoria pojęciowa „układu” zdaje się zresztą coraz mniej w tym wypadku pasować, bo mowa nie o żadnym układzie, a o sieci powiązań dokumentu z innymi dokumentami oraz czynnościami w systemie informatycznym, które jako całość budują kontekst dokumentu.

³⁹ Zob. *Strategia Archiwów Państwowych na lata 2010–2010. Załącznik do Komunikatu nr 1/2010 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 23 grudnia 2010 r.*, s. 4–5, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/Strategia_archiwow_pastwowych_na_lata_2010_2020.pdf (dostęp 20 III 2019 r.).

stworzenie inwentarza ze wstępem dla danego zespołu archiwalnego, ale do-
budowanie kolejnej części do kompleksowego systemu informacyjnego ar-
chiwów⁴⁰. Spojrzenie na opracowanie z tego punktu widzenia może stać się
impulsem do głębszych zmian zarówno o charakterze formalnym, jak i meto-
dycznym.

Zasadnym wydaje się również przeanalizowanie samej idei opracowania
jako swoistego kryterium awansującego zestaw informacji o danym zespole
(zbiorze) i sam ten zespół (zbiór) na skali doskonałości wytworzonych o nim
informacji oraz przygotowania tegoż do dalszej obróbki informacyjnej doko-
nywanej przez użytkownika zasobu. Pojęcie „opracowania” zasobu jest dziś
terminem normatywnym informującym o istnieniu pewnego poziomu przygo-
towania danego zespołu (zbioru) do udostępnienia. Wydaje się jednak, że –
wbrew temu, czego należałoby oczekiwać – przyporządkowanie danemu zespo-
łowi charakterystyki „opracowany” nie jest jednoznaczne i być może nie do
końca zrozumiałe dla użytkownika zasobu. Kryteria uznania zespołu za opra-
cowany nie są konkretne i zasadniczo pozostają zależne od decyzji dyrektora
archiwum (wcześniej komisji metodycznej). Niejednoznaczność tę potęgują
efekty stosowania przez ponad 15 lat Wskazówek o uproszczonym opracowa-
niu, które wobec różnych grup zespołów pozwalały stosować różne kryteria
uznania zespołu za opracowany⁴¹. Posługiwanie się więc terminem „opracowa-
nie” jako jednoznacznym wyróżnikiem skazuje archiwistów i użytkowników
na wiele niejednoznaczności. Wbrew pozorom nie jest bowiem oparte na
ostrym rozróżnieniu bazującym na twardych kryteriach jakościowych. Można
zaryzykować tezę, że użytkownik archiwum nie bardzo wie, czego oczekiwać
po zespole określonym jako „opracowany”, a czego po takim, który definio-
wany jest jako „nieopracowany”. Jednocześnie, co warte odnotowania, opraco-
wanie nie jest kryterium statystycznym i nie jest wykazywane w rocznym spra-
wozdaniu statystycznym archiwów państwowych, gdzie zawarte są jedynie
informacje o wielkości zasobu zewidencjonowanego, a nie opracowanego⁴².

⁴⁰ Który zapewne stanie się prędzej czy później częścią szerszego systemu informacyjnego (zob. np. projekt *KRONIK@ – Krajowe Repozytorium Obiektów Nauki i Kultury*, <https://www.gov.pl/web/cyfrizacja/kronik-krajowe-repozytorium-objektow-nauki-i-kultury>). Projekt powinien uwzględniać program otwierania danych publicznych, <https://www.gov.pl/web/cyfrizacja/rada-ministrow-podjela-uchwale-w-sprawie-ustanowienia-programu-otwierania-danych-publicznych-przedlozona-przez-ministra-cyfrizacji> (dostęp 20 III 2019 r.).

⁴¹ Zob. *Decyzja nr 20 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 10 grudnia 2002 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących uproszczonego opracowania zasobu archiwalnego przechowywanego w archiwach państwowych*, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/dec_20_2002.pdf (dostęp 20 III 2019 r.).

⁴² Zob. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 12 stycznia 2018 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie określenia wzorów formularzy sprawozdawczych, objaśnień co do sposobu ich wypełniania oraz wzorów kwestionariuszy i ankiet statystycznych stosowanych

Tego rodzaju informacje gromadzone są natomiast przez NDAP i przedstawiane Ministrowi Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawozdaniu rocznym.

Dość długo opracowanie było kryterium pozwalającym na udostępnienie zespołu użytkownikowi⁴³, a później stanowiło też kryterium publikacji jego opisów w Internecie. Program retrokonwersji, którego założeniem było udostępnienie możliwie szeroko informacji o zasobie archiwalnym⁴⁴, ostatecznie zmienił sytuację dostępności informacji o zasobie w Internecie – w jego efekcie archiwa opublikowały w serwisie szukajwarchiwach.pl także inwentarze i spisy zespołów nieopracowanych⁴⁵.

Rosnąca potrzeba nowego spojrzenia na opracowanie⁴⁶ oraz nieodzowność przygotowania archiwów do wzmożonej pracy nad przygotowaniem nieopracowanej części zasobu archiwalnego do sprawnego udostępnienia użytkownikom są przesłankami przygotowania kompleksowego podejścia w formie Strategii opracowania.

Strategia powinna wychodzić od diagnozy stanu obecnego oraz całego otoczenia, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb użytkowników zasobu. Konieczne jest przeprowadzenie analizy strategicznej obejmującej:

- archiwa państwowe i NDAP,
- otoczenie sektorowe,
- makrootoczenie⁴⁷.

W ramach analizy wewnętrznej archiwów państwowych i NDAP należy odpowiedzieć na pytania:

– jakiego rodzaju materiały pozostają do opracowania (z jakich okresów historycznych, a w związku z tym z jakiego typu kancelarii, jaki jest ich stan

w badaniach statystycznych ustalonych w programie badań statystycznych statystyki publicznej na rok 2017 (DzU 2018, poz. 332).

⁴³ Sytuację zmieniło dopiero *Zarządzenie nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 18 maja 2000 r. w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych*, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/dec_20_2002.pdf (dostęp 20 III 2019 r.).

⁴⁴ W efekcie programu do serwisu szukajwarchiwach.pl w okresie 2017–2018 trafiło ok. 10 mln opisów jednostek archiwalnych.

⁴⁵ Interesujące uwagi na temat potrzeby modernizacji systemu informacji archiwalnej, w tym w kontekście retrokonwersji, zob. H. Staszewska, *Inwentarz archiwalny w dobie standardów międzynarodowych – relikw przeszłości czy szansa na nowoczesny środek informacyjny?* [w:] *Archiwistyka między różnorodnością a standaryzacją*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2013 („Toruńskie Konfrontacje Archiwalne”, t. 3), s. 291–306.

⁴⁶ Motywowana również takimi pracami jak te nad standardem Records in Contexts (RiC). Zob. <https://www.ica.org/en/egad-ric-conceptual-model> (dostęp 22 III 2019 r.); zob. też W. Kwiatkowska, *Opracowanie archiwalne w dobie technologii informatycznych – co należy zachować, a co zmienić w dotychczasowej metodyce?*, „Archeion” 2015, t. 116, s. 291–302.

⁴⁷ Zob. G. Gierszewska, M. Romanowska, *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa*, Warszawa 2017, s. 21–24.

uporządkowania i jaki zakres prac niezbędnych do osiągnięcia minimum umożliwiającego uznanie zespołów za opracowane)?;

– jakie zasoby można przeznaczyć do prac przy opracowaniu poza osobami już zajmującymi się opracowaniem?;

– jakie inne kompetencje (specyficzne umiejętności, znajomość jakich języków, pisma) są potrzebne?;

– gdzie można znaleźć poza archiwami potrzebne kompetencje (określenie możliwości współpracy np. z uczelniami wyższymi lub innymi archiwami i instytucjami dziedzictwa narodowego)?;

– jakie narzędzia i techniki (jak wykorzystać narzędzia IT, w tym system ZoSIA, do przyspieszenia procesu opracowania) są potrzebne?;

– czy przepisy metodyczne wymagają zmian (a jeśli tak, to jakich)?;

– czy obowiązujące procedury związane z zatwierdzaniem zespołów jako opracowanych są wystarczające i wydajne?

W ramach analizy otoczenia sektorowego należy skupić się na użytkownikach archiwów i ich potrzebach⁴⁸. Na fakt istnienia zróżnicowanych grup „użytkowników informacji archiwalnej” zwracano uwagę już dość dawno⁴⁹, podnosząc przy tym postulat aktywnego działania archiwum jako podmiotu dostarczającego informację wręcz wyprzedzającą żądanie użytkownika⁵⁰. Przy czym kategorię użytkowników należy traktować bardzo szeroko, a być może rozważyć, czy nie należałoby myśleć raczej o kategorii interesariuszy. Rozróżnienie pomiędzy użytkownikiem a interesariuszem scharakteryzować można następująco. Użytkownikiem jest osoba korzystająca z zasobu archiwum zarówno w sposób bezpośredni w pracowni naukowej lub przez serwis szukajwarchiwach.pl (lub inne prezentujące kopie materiałów archiwalnych), jak i pośrednio poprzez wnioskowanie o przekazanie określonych informacji (kwerendy). Interesariusz zaś to kategoria szersza, wywodząca się z terminologii projektowej i oznaczająca osobę lub podmiot, na który wpływ będą miały efekty projektu, lub która może na projekt w jakikolwiek sposób wpływać⁵¹. Interesariuszami archiwów państwowych w kontekście opracowania będą więc również

⁴⁸ Na temat zmian, jakie zaszły w ciągu ostatnich stu lat w grupie osób określanych mianem „użytkowników archiwów” zob. D. Grot, *Ku przeszłości otwartej...*, s. 311–319.

⁴⁹ Zob. M. Gołębowski, *System informacji archiwalnej*, Warszawa 1985, s. 66–67. „Użytkownik informacji archiwalnej” jest przez autora rozumiany jako „każda osoba fizyczna lub prawna, wykorzystująca (lub mogąca wykorzystywać) w pracy naukowej lub działalności praktycznej informację, które mogą być jej przekazane w sposób bezpośredni lub pośredni przez system informacji archiwalnej (*sensu largo*)”, *ibidem*, s. 57. Zob. też *idem*, *Potrzeby informacyjne użytkowników informacji archiwalnej*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 1979, nr 1, s. 85–108.

⁵⁰ Zob. S. Nawrocki, *Przegląd metod indeksowania akt dla potrzeb informatyki*, „Informatyka i Archiwa. Biuletyn” 1973, nr 5, s. 1.

⁵¹ Zob. *Nowoczesne zarządzanie projektami*, red. M. Trocki, Warszawa 2012, s. 33.

potencjalni użytkownicy, którzy dopiero mogą stać się użytkownikami archiwów pod wpływem impulsu w formie opublikowania w Internecie interesujących ich informacji lub informacji mogących generować aktywność (np. gospodarczą lub kulturalną). Analiza użytkowników i/lub interesariuszy powinna wyposażyć archiwa w zestaw kryteriów do sporządzania planów opracowania z uwzględnieniem potrzeb użytkowników archiwów⁵². Możliwe i pożądane byłoby też, aby Strategia pozwalała budować plany opracowania w oparciu o przewidywane przyszłe potrzeby użytkowników (archiwa powinny „nauczyć się” rozumieć te potrzeby, ekstrapolować trendy i przewidywać ich rozwój). Strategia powinna również zawierać narzędzia pozwalające aktywnie kształtować zainteresowanie zasobami informacyjnymi poszczególnych archiwów, czyli kreować potrzeby użytkowników przez opracowanie określonego typu materiałów z określonej epoki lub z określonego typu urzędów. Informacje, którymi obecnie dysponują archiwa, nie wydają się wystarczające do wskazanych potrzeb⁵³. Posiadana przez nie wiedza na temat użytkowników pochodzi głównie ze zgłoszeń użytkownika⁵⁴, ze statystyk prowadzonych na potrzeby sprawozdawczości statystycznej⁵⁵ oraz z obserwacji zachowań użytkowników, prowadzonych z różnym natężeniem i różnie pożytkowanych w poszczególnych archiwach. Niewielka i rozproszona na poszczególne archiwa albo wręcz poszczególne sprawy jest wiedza w archiwach na temat treści pytań informacyjnych, czyli tego, o co pytają użytkownicy archiwa⁵⁶. Zbadanie potrzeb użytkowników jest zatem dużym

⁵² Metodą możliwą do wykorzystania może być tworzenie typologii użytkowników w oparciu o różnorakie kryteria, np. ze względu na stopień świadomości potrzeb informacyjnych (świadomość potrzeby korzystania z archiwaliów oraz świadomość w zakresie form i metod obsługi informacji archiwalnej), poziom doświadczenia w korzystaniu z informacji archiwalnej, cel wykorzystania informacji, przynależność organizacyjną do twórcy dokumentacji i jej przechowawcy. Zob. M. Gołębowski, *System informacji archiwalnej...*, s. 59–60.

⁵³ Godnym rozważenia pomysłem jest również stworzenie modelu użytkownika systemów informacyjnych archiwum. Model taki mógłby ułatwić projektowanie interakcji systemu z użytkownikiem, a pośrednio wpłynąłby zapewne również na przygotowywaną dla użytkownika informację. Na temat modelowania użytkowników zob. M. Próchnicka, *Metody i techniki modelowania użytkownika w inteligentnych systemach informacyjnych* [w:] *Multimedialne i sieciowe systemy informacyjne. Materiały konferencyjne*, red. C. Daniłowicz, Wrocław 2000, s. 315–323.

⁵⁴ Zawartość zgłoszenia użytkownika określona jest w *Zarządzeniu nr 24 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 18 maja 2017 r. w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych*, https://www.archiwa.gov.pl/files/Zarządzenie_NDAP_18_5_2017.pdf (dostęp 21 III 2019 r.).

⁵⁵ Zob. *Zarządzenie nr 8 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 listopada 2007 r. w sprawie zasad opracowania i terminu składania rocznego sprawozdania opisowego z działalności archiwum państwowego oraz przedkładania cząstkowych sprawozdań statystycznych*, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/zarz_8_2007.pdf (dostęp 21 III 2019 r.).

⁵⁶ Zob. M. Gołębowski, *System informacji archiwalnej...*, s. 63–64.

wyzwaniem dla archiwów państwowych i powinno być przeprowadzone profesjonalnie oraz z dużym zrozumieniem specyfiki archiwów państwowych.

Choć opracowanie wydaje się zagadnieniem dotyczącym samych archiwów i ich zasobu to nie należy zapominać, że jest ono powiązane z dokumentacją, która do archiwów trafia i którą archiwa nadzorują w jednostkach organizacyjnych ustalonych jako podmioty wytwarzające materiały archiwalne wchodzące do państwowego zasobu archiwalnego. W ramach analizy otoczenia sektorowego należy przeprowadzić więc także analizę przedpola archiwalnego i zbadać, w jakim stanie informacyjnym docierają archiwalia do archiwum. Jest to także istotne z powodu wzmagającego się zjawiska przejmowania dokumentacji powstałej poza nadzorem archiwalnym i poza podmiotami wytwarzającymi państwowy zasób archiwalny.

Przystępując do analizy makrootoczenia, zasadne wydaje się zastosowanie metody PEST uwzględniającej:

- otoczenie polityczno-prawne (P),
- otoczenie ekonomiczne (E),
- otoczenie społeczno-kulturowe (S),
- otoczenie technologiczne (T)⁵⁷.

Obok powyższego podejścia stosowane są również metody scenariuszowe oraz analiza SWOT⁵⁸. Jednakże metoda PEST, jako dość rozpowszechniona, kompleksowa i systematyczna, wydaje się szczególnie przydatna do analizy omawianego obszaru. Pozwala na zbadanie, jaki jest wpływ zjawisk i czynników występujących w poszczególnych segmentach otoczenia archiwów państwowych. Ponieważ metoda PEST wykorzystywana jest do analiz strategicznych całych organizacji, w przypadku analizy pojedynczej funkcji, jaką jest opracowanie (z uwzględnieniem potrzeb użytkownika, a więc pewnych aspektów udostępniania), należy ją stosownie ograniczyć. Brak tu miejsca na szersze przedstawienie metod analizy strategicznej, ale należy podkreślić trzy kwestie szczegółowe mieszczące się w obszarze analizy otoczenia technologicznego. Wydaje się zasadne, by przygotowując Strategię, wziąć pod uwagę aspekt, który nie był dotychczas wystarczająco zaznaczony, a mianowicie rozróżnienie dwóch dróg dotarcia do informacji⁵⁹: wyszukiwania (*searching*) i przeglądania (*browsing*)⁶⁰. Wyszukiwanie w tym

⁵⁷ Zob. G. Gierszewska, M. Romanowska, *Analiza strategiczna przedsiębiorstwa...*, s. 25–44.

⁵⁸ Zob. K. Kłosowska-Lasek, *Procesy kierowania w administracji publicznej*, Rzeszów 2018, s. 133–146.

⁵⁹ Dostrzegana jest jednakże różnica pomiędzy dotarciem do informacji na drodze proweniencyjnej oraz z wykorzystaniem systemów informatycznych. Zob. W. Kwiatkowska, *Propozycje systematyzacji pomocy archiwalnych w polskiej archiwistyce [w:] Z uczniami, kolegami i przyjaciółmi w świecie nauki. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Chorążyczewski, A. Żeglińska, Olsztyn 2014, s. 89.

⁶⁰ Zob. E. Shepherd, G. Yeo, *Managing records. A handbook for principles and practice*, London 2003, s. 222–223. Pewną analogię z tym rozróżnieniem odnaleźć można w podziale

rozdzieleniu jest aktywnością o wyższym stopniu skupienia na konkretnym obiekcie (np. szukanym terminie) niż przeglądanie. Narzędzia wyszukiwania pozwalają szukać konkretnego terminu lub kombinacji słów, które – w opinii użytkownika – mają doprowadzić do relewantnej informacji. Wyszukiwanie jest działaniem prowadzonym z wykorzystaniem systemów teleinformatycznych, a więc może odbywać się bez uwzględnienia struktury opisu, a także bez zapoznawania się z pomocami wyższego rzędu. W procesie tym najistotniejsze jest, by użytkownik i opracowujący (lub tworzący opis w kancelarii) odwoływali się do tej samej przestrzeni semantycznej (w przypadku opisów sporządzonych w języku naturalnym) lub do opisu wykorzystującego słowniki kontrolowanych terminów (w przypadku wykorzystania opisów sporządzonych z wykorzystaniem języka informacyjno-wyszukiwawczego)⁶¹, lub też by istniał sprawny system łączenia zapytań sformułowanych w języku naturalnym z odpowiednimi hasłami przypisanymi obiektom podczas ich tworzenia lub opracowania. Przeglądanie jest natomiast podążaniem za strukturą opisu, zgodną ze strukturą opisywanego zespołu⁶². Przeglądanie ułatwia poszukiwanie, gdy użytkownik nie jest pewien, czego poszukuje, a także wówczas, gdy poszukiwane są informacje kontekstowe. W przeciwieństwie do wyszukiwania, w którym znajomość języka informacyjno-wyszukiwawczego potrzebna jest w ograniczonym zakresie, w tym wypadku warunkiem sprawnego dotarcia do informacji jest pełna znajomość zastosowanego przy opisie języka informacyjno-wyszukiwawczego związanej ze strukturą zasobu i aktotwórcy.

W systemach informacyjnych opartych na narzędziach IT coraz większą rolę odgrywa wyszukiwanie (o czym decyduje sama specyfika narzędzi IT i scyfryzowanych danych), co będzie się jeszcze zapewne pogłębiało, gdy możliwe stanie się przeszukiwanie pełnotekstowe już nie tylko metadanych, ale również całych tekstów dokumentów (dokumenty elektroniczne i dokumenty tradycyjne poddane OCR). Dodatkowo, w części przynajmniej, prowadzenie wyszukiwania nie wymaga znajomości języków informacyjno-wyszukiwawczych. Wyszukiwanie zdaje się być też wykorzystywane szerzej przez użytkowników, którzy nie są specjalistami ani w zakresie historii, ani archiwistyki. Zwiększającej się liczbie tego typu użytkowników sprzyja szeroka dostępność opisów i kopii materiałów archiwalnych w Internecie. Uwzględnienie konsekwencji rozróżnienia wyszukiwania i przeglądania w Strategii opracowania może przynieść znaczącą poprawę systemu informacji archiwalnej poprzez położenie

procedur wyszukiwania na strukturalną (systematyczną), czyli powiązaną ze strukturą zasobu, oraz rzeczową (tematyczną, niesystematyczną), opartą na rzeczowo-tematycznych pomocach archiwalnych (np. indeksach, katalogach). Zob. M. Gołębowski, *System informacji archiwalnej...*, s. 128–133.

⁶¹ Na temat zastosowania tezauryś w archiwistyce zob. S. Nawrocki, *Komputer w służbie archiwalnej...*, s. 117–125.

⁶² Zob. H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka...*, s. 96.

nacisku na prace, które zapewnią budowę systemu informacyjnego realizującego potrzeby informacyjne użytkowników z uwzględnieniem preferowanych sposobów docierania do informacji⁶³. Podejście takie umożliwi też segmentowanie grupy użytkowników i dostarczanie im preferowanych sposobów pozyskiwania informacji z systemu.

Strategia opracowania powinna również brać pod uwagę rozwój technologii, zwłaszcza w zakresie baz danych i *big data*. Dokument musi wpisywać opracowanie archiwalne w kierunku rozwoju narzędzi i technik przetwarzania danych i tak planować przygotowywanie metainformacji (metadane, opisy archiwaliów), by umożliwić w przyszłości jej wykorzystanie przez bardziej zaawansowane technologie stosujące OCR oraz elementy sztucznej inteligencji. Jako istotny aspekt opracowania należy traktować budowanie zasobu *big data*, jaki już stanowią opisy materiałów archiwalnych wraz z ich kopiami cyfrowymi, a wkrótce również stanowić będą dokumenty elektroniczne.

W aspekcie technologicznym musi wreszcie Strategia uwzględnić zadania związane z opracowaniem dokumentacji w postaci elektronicznej. Należy wziąć pod uwagę, że w tej kategorii znajdują się zarówno już przejęte materiały elektroniczne pozbawione zaawansowanych metadanych, jak i dokumentacja z systemów EZD, która wyposażona będzie w bogate zestawy metadanych oraz w szerokie informacje kontekstowe. Ta postać dokumentacji musi znaleźć swoje miejsce w projektowanych pracach związanych z opracowaniem archiwaliów.

Strategia powinna wskazać długoterminowe cele, konkretne zadania i mierniki, a także przewidzieć uruchomienie działań w formie programów i projektów. Musi też zawierać narzędzia monitorowania i walidacji oraz korekt. Biorąc pod uwagę powyżej wskazane kwestie, można zaproponować zarys Strategii opracowania w następującym kształcie:

1. Część diagnostyczna:
 - 1.1. szczegółowe rozpoznanie zasobu niedopracowanego,
 - 1.2. zdefiniowanie miejsca opracowania w kontekście pozostałych funkcji archiwum,
 - 1.3. analiza makrootoczenia metodą PEST,
 - 1.4. diagnoza potrzeb użytkowników/interesariuszy wraz z prognozami ich rozwoju, w tym stworzenie modelu użytkownika aktualnego i przyszłego,
 - 1.5. zbadanie wydajności procesu, metod i narzędzi opracowania z uwzględnieniem trendów światowych.
2. Część strategiczna:
 - 2.1. w oparciu o 1.1–1.4 wskazanie priorytetów opracowania i ram planistycznych dla archiwów,

⁶³ Zob. też J. Adamus, *Problematyka języków informacyjno-wyszukiwawczych w komputerowym systemie informacji archiwalnej w Polsce*, „Archeion” 2004, t. 107, s. 259–284.

- 2.2. wskazanie programów i projektów służących realizacji celów Strategii.
 3. Część planistyczna:
 - 3.1. zaplanowanie działań modernizacyjnych w oparciu o pkt 1.5,
 - 3.2. wskazanie zadań i odpowiadających im mierników dla archiwów państwowych.
 4. Część kontrolna:
 - 4.1. wskazanie metod ewaluacji i korekt Strategii.
- Wdrożenie Strategii opracowania w archiwach państwowych powinno:
- zapewnić powiązanie prac w archiwach z potrzebami użytkowników i/lub interesariuszy,
 - zapewnić systematyczne zmniejszanie się różnicy pomiędzy zasobem opracowanym a nieopracowanym,
 - wprowadzić mechanizm budowania jednolitego systemu informacji archiwalnej⁶⁴,
 - stać się okazją do doskonalenia systemu informacji archiwalnej z wykorzystaniem technik informatycznych, tak aby zwiększyć szybkość i precyzję docierania do informacji⁶⁵.

Wskazane wcześniej przyczyny istnienia dużej luki pomiędzy zasobem opracowanym a nieopracowanym oraz wysiłki podejmowane dotychczas w celu jej zmniejszenia mogą sugerować, że tak postawione zadania wzajemnie się wykluczają. Łatwo bowiem podnieść argument, że przy obecnym stanie kadrowym archiwów państwowych nie jest możliwe jednoczesne masowe zwiększenie zasobu opracowanego oraz pogłębienie informacji o nim. Należy zgodzić się, że jest to zagadnienie, które musi zostać przeanalizowane w trakcie przygotowywania Strategii opracowania w szerszym kontekście pozostałych funkcji archiwum jako całości. Takie podejście powinno umożliwić myślenie o opracowaniu jako o zadaniu archiwum, które mieści się w szerszym katalogu innych zadań i ma na ich tle określony priorytet. Realizacja tak rozumianego zadania winna opierać się na wykorzystaniu zasobów, jakimi dysponuje archiwum, poprzez właściwe nimi

⁶⁴ Zob. algorytm prac nad systemem informacyjnym w: M. Gołębowski, *System informacji archiwalnej...*, s. 6. Zob. też W.K. Roman, *O naturze i definicji informacji archiwalnej*, „Archeion” 2007–2008, t. 110, s. 34–45.

⁶⁵ Zespół „Informatyka i Archiwa” w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. zajmował się wielokrotnie kwestiami przygotowania wskazówek indeksowania archiwaliów w kontekście wykorzystania możliwości systemów informatycznych. Również później podejmowano prace w tym zakresie (zob. np. R. Piechota, *Projekt wytycznych indeksowania materiałów archiwalnych przy użyciu słów kluczowych*, „Informatyka i Archiwa. Biuletyn” 1976, nr 10, s. 6–20), jednak dotychczas nie udało się stworzyć tezaury ani kartoteki haseł wzorcowych dla archiwów. Stale też podnoszony jest argument czasochłonności prac związanych z indeksowaniem archiwaliów, który w kontekście omawianych tu kwestii nie jest bez znaczenia. Wydaje się jednak niezbędne podjęcie wysiłków w kierunku usprawnienia systemu informacji archiwalnej w kolejnym kroku po uzupełnieniu jego głównych elementów (tj. podstawowej ewidencji zasobu).

zarządzanie. Strategia powinna stać się impulsem dla archiwów do wprowadzania mechanizmów zarządzania kadrami optymalizujących wykorzystanie potencjału pracowników z elementami szkoleń i zarządzania talentami.

Postrzegana w ten sposób Strategia opracowania cechować się będzie kompleksowością konieczną do tego, by powiązać procesy opracowania w archiwach państwowych ze zidentyfikowanymi potrzebami otoczenia, w jakim archiwa funkcjonują, oraz uwzględnić konieczne zmiany w metodach i organizacji pracy z wykorzystaniem narzędzi IT. Głównym celem Strategii powinno być zaplanowanie prac, które doprowadzą do stworzenia kompletnego, przejrzystego i wydajnego systemu informacyjnego, wykorzystującego najnowsze technologie i otwartego na potrzeby użytkowników pozostających na różnym stopniu przygotowania do korzystania z archiwaliów. Pomyślany w ten sposób system informacyjny stanie się istotną częścią ekosystemu informacyjnego państwa.

Jerzy Bednarek

Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

Kategoryzacja użytkowników Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Uwagi wstępne

W archiwach zwrócono większą uwagę na problem użytkowników dzięki rozwojowi informacji naukowej. Są oni bowiem istotnym elementem archiwalnych systemów informacyjnych. W tym zakresie sytuacją pożądaną, jak wskazywał Bohdan Ryszewski, byłoby sporządzanie charakterystyk użytkowników, polegających na ich wszechstronnym opisanie i poddaniu analizie z uwzględnieniem podziału na różne kategorie oraz określeniu szeroko rozumianych ich potrzeb informacyjnych¹. Taka analiza jest konieczna do poprawnego zdefiniowania i opisu w archiwalnym systemie informacyjnym zarówno procesu udostępniania, jak i wyszukiwania, bo w ich przebiegu użytkownicy odgrywają przecież kluczową rolę.

Oprócz kontekstu informatologicznego, użytkownika archiwum można, a nawet trzeba postrzegać również w naturalnym dla archiwów ujęciu funkcjonalnym. W tym przypadku najważniejsze znaczenie spośród funkcji współczesnych archiwów będzie mieć udostępnianie. Naukowy opis archiwów, ich organizacji i zasobów służyć musi wszystkim rodzajom i kategoriom użytkowników. Wynikające z niego natomiast kwestie udostępniania archiwaliów, dotyczące m.in. form jego dostępności, organizacji udostępniania, ewidencji zasobu i publikacji różnorodnych pomocy archiwalnych, są nierozłącznie związane z podstawową rolą, jaką pełnią w archiwach ich użytkownicy. Korzystają oni bowiem z archiwaliów w określonym celu i uzyskują dzięki temu pożytek w postaci informacji².

¹ B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, s. 126–127.

² Zob. m.in.: *Archiwa i ich użytkownicy. XV Konferencja Naukowa Sekcji Archiwów Szkół Wyższych, Instytucji Naukowych i Kulturalnych Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. Katowice, 21–23 czerwca 2007 r.*, red. A. Krzemińska, Katowice 2007, *passim*; K. Syta, *Archiwista*

Postulat takiego spojrzenia na użytkowników archiwum częściowo realizuje niniejszy artykuł. Podjęto w nim próbę ogólnej kategoryzacji i charakterystyki użytkowników Archiwum IPN, a ich podstawowe kategorie zdefiniowano na podstawie rodzaju posiadanych uprawnień w dostępie do zasobu archiwalnego Instytutu. Takie ujęcie wydaje się najbardziej oczywiste ze względu na fakt, iż generalnie – w odróżnieniu od archiwów państwowych – zasób archiwalny IPN wciąż podlega różnym koncesjom i ograniczeniom w udostępnianiu, których źródło leży w określonych zapisach ustawy o IPN. Dlatego, pomimo iż każdą w tym przypadku wyodrębnioną kategorię użytkowników będą charakteryzować różne potrzeby informacyjne, to w znacznej mierze zasady udostępniania im akt przez Archiwum IPN pozostają nadal odgórnie definiowane i precyzowane przez polskiego ustawodawcę³.

Od pokrzywdzonego do każdego obywatela

Najliczniejszą kategorią użytkowników Archiwum IPN są osoby fizyczne, które chcą się dowiedzieć, czy w zasobach Instytutu zachowały się materiały archiwalne na ich temat lub dotyczące nieżyjących już członków ich rodzin. Początkowo ustawa o Instytucie Pamięci Narodowej z grudnia 1998 r.⁴ przyznała wyjątkową pozycję prawną osobom określanym jako pokrzywdzone, tzn. takim, o których organy bezpieczeństwa państwa zbierały informacje na podstawie celowo gromadzonych danych, w tym w sposób tajny, a które nie stały się następnie funkcjonariuszami, pracownikami lub współpracownikami organów bezpieczeństwa państwa. Takie osoby – lub w przypadku śmierci osoby im najbliższe – uzyskiwały w IPN dostęp do archiwaliów wytworzonych na ich temat

i archiwum w oczach użytkownika [w:] *Archiwistyka na uniwersytetach, archiwistyka w archiwach*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2009 („Toruńskie Konfrontacje Archiwalne”, t. 1), s. 251–259; A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012, *passim*; A. Kulecka, *Użytkownik i jego potrzeby w ewolucji funkcji archiwów* [w:] *Nowe funkcje archiwów*, red. A. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań 2015, s. 67–82.

³ Zob. na ten temat m.in.: P. Perzyna, M. Polańska-Bergman, *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – aspekty prawne funkcjonowania i udostępniania materiałów archiwalnych w latach 2000–2007*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej”, t. 1, Warszawa 2008, s. 13–33; R. Leśkiewicz, *Powstanie i działalność archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – bilans 11 lat istnienia* [w:] *Wkład archiwistów warszawskich w rozwój archiwistyki polskiej. Zbiór studiów poświęcony warszawskiemu środowisku archiwalnemu*, red. A. Kulecka, Warszawa 2012, s. 198–203; R. Dyrz, *Udostępnianie materiałów archiwalnych przez archiwa Instytutu Pamięci Narodowej w świetle wewnętrznych aktów normatywnych. Wybrane aspekty* [w:] *Archiwa – Historia – Pamięć. Bilans 15 lat działalności archiwalnej Instytutu Pamięci Narodowej*, red. J. Bednarek, R. Leśkiewicz, P. Perzyna, Łódź–Warszawa 2018, s. 43–53.

⁴ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (DzU 1998, nr 155, poz. 1016 z późn. zm.).

przez byłe organy bezpieczeństwa państwa. Dokumenty przed udostępnieniem podlegały anonimizacji, dlatego z reguły wnioskodawca otrzymywał do wglądu nie oryginały, ale odpowiednio przygotowane ich kopie. Pokrzywdzony, oprócz zasadniczego prawa do wglądu w dokumenty go dotyczące, mógł wnioskować także o wydanie ich kopii; mógł załączyć do zbioru dotyczących go dokumentów własne uzupełnienia, sprostowania, inne dokumenty lub ich kopie; mógł zażądać zwrotu przedmiotów znajdujących się w Archiwum IPN, które w momencie utraty stanowiły jego własność lub były w jego posiadaniu. Mógł wreszcie zażądać anonimizacji własnych danych osobowych (po upływie 7 lat od wejścia w życie ustawy) oraz wnieść zastrzeżenie o nieudostępnianiu swoich danych osobowych do celów naukowych przez okres nie dłuższy niż 90 lat (dane zebrane przez aparat represji w sposób tajny w toku czynności operacyjno-rozpoznawczych).

Szczególnym uprawnieniem, wzbudzającym od początku szereg emocji, było wyłączne prawo pokrzywdzonego do uzyskania z Archiwum IPN danych identyfikujących funkcjonariuszy, pracowników i współpracowników organów bezpieczeństwa państwa, którzy zbierali lub oceniali dane o pokrzywdzonym, oraz innych osób, które go denuncjowały. W tym przypadku wnioskodawca otrzymywał z Archiwum Instytutu stosowną informację w formie dokumentu o nazwie „Nota dotycząca danych identyfikacyjnych informatorów”⁵.

Powyższy stan uległ istotnej zmianie, gdy jesienią 2005 r. Trybunał Konstytucyjny rozpoznał wniosek Rzecznika Praw Obywatelskich z 21 lipca 2004 r. dotyczący ograniczenia dostępu do dokumentów IPN⁶. W wyroku z października 2005 r. Trybunał uznał za sprzeczne z konstytucją te przepisy ustawy o IPN, które uzależniały zrealizowanie prawa do dostępu do dokumentów i prawa do sprostowania informacji w nich zawartych od uzyskania statusu pokrzywdzonego⁷. Oznaczało to, że określony dostęp do zasobów archiwalnych Instytutu należało zapewnić także osobom spoza kategorii pokrzywdzonych.

Po legislacyjnym zamieszczeniu, ostatecznie doszło do nowelizacji ustawy o IPN w lutym 2007 r.⁸ Najważniejszą konsekwencją nowych regulacji było

⁵ Kwestie te regulowało Zarządzenie nr 15/01 Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu z dnia 2 października 2001 r. w sprawie regulaminu określającego tryb i formę rozpatrywania przez Instytut Pamięci Narodowej – Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu wniosków i żądań osób pokrzywdzonych oraz funkcjonariuszy, pracowników i współpracowników organów bezpieczeństwa państwa. Por. J. Gałuszka, *Zasady udostępniania archiwaliów IPN* [w:] *Z Archiwum IPN*, t. 1, red. B. Groniek, Warszawa 2005, s. 23.

⁶ *Informacja Rzecznika Praw Obywatelskich za 2004 rok*, „Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich” 2005, z. 50, s. 49–51.

⁷ Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 28 X 2005 r., sygn. K31/04.

⁸ Ustawa z dnia 14 lutego 2007 r. o zmianie ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów

zniesienie statusu pokrzywdzonego. Znowelizowana ustawa dała każdemu prawo dostępu do dotyczących go dokumentów organów bezpieczeństwa państwa, za wyjątkiem dokumentów wytworzonych przez wnioskodawcę lub przy jego udziale w ramach pracy, służby lub współpracy ze służbami specjalnymi komunistycznego reżimu, a także dokumentów, z których treści wynikało, że wnioskodawca był traktowany przez organy bezpieczeństwa jako współpracownik organów bezpieczeństwa państwa.

Zmianie uległa też forma udostępnienia akt, bowiem wnioskodawca uzyskał prawo wglądu do oryginałów niezanonimizowanych materiałów archiwalnych, choć dopiero po uprzednim zapoznaniu się z ich zanonimizowanymi kopiami. Podobnie jak wcześniej mógł też uzyskać kopie udostępnionych dokumentów, mógł żądać anonimizacji własnych danych, a także poznania dalszych danych funkcjonariuszy i współpracowników organów bezpieczeństwa, którzy przyczynili się do powstania dokumentów go dotyczących. Ta kategoria użytkowników mogła także skorzystać z prawa do uzupełnienia i sprostowania dotyczących ich dokumentów, które znalazły się w zasobie IPN.

Dodatkowo, w wyniku wspomnianej nowelizacji ustawy o Instytucie, każdy obywatel otrzymał prawo wglądu do dokumentów osobowych pracownika lub funkcjonariusza organów bezpieczeństwa państwa, do zachowanych akt osób pełniących funkcje publiczne oraz do akt spraw lustracyjnych, które zakończyły się prawomocnym orzeczeniem sądu i zostały przekazane do zasobu IPN.

Jesienią 2009 r. grupa posłów Platformy Obywatelskiej przedłożyła sejmowi nowelizację ustawy o IPN, której podstawowym założeniem było poszerzenie dostępu do archiwów Instytutu oraz uproszczenie procedury odwołania jego prezesa. Postanowiono przyznać obywatelom prawo do bezpośredniego dostępu do oryginałów dotyczących ich dokumentów. Również osoby odpowiedzialne za wytworzenie dokumentów mogły uzyskać do nich dostęp, a dane tam zawarte nie miały co do zasady podlegać anonimizacji. Powyższe rozwiązania zastosowane w nowelizacji ustawy o IPN z marca 2010 r. przetrwały praktycznie w niezmienionej formie do kolejnej nowelizacji ustawy, która weszła w życie w czerwcu 2016 r.⁹ W jej wyniku ponownie potwierdzono prawo każdego obywatela do wystąpienia z wnioskiem o udostępnienie do wglądu dokumentów

i ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (DzU 2007, nr 25, poz. 162).

⁹ Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (DzU 2010, nr 79, poz. 522); Ustawa z dnia 29 kwietnia 2016 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz niektórych innych ustaw (DzU 2016, poz. 749).

zgrupowanych w Archiwum IPN¹⁰. W dalszym ciągu nie oznacza to jednak możliwości dostępu do dowolnej części zasobu IPN, a jedynie do dokumentów dotyczących:

- jego własnej osoby, zmarłej osoby najbliższej lub zmarłej osoby spokrewnionej¹¹;
- osób pełniących funkcje publiczne¹²;
- pracowników lub funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa państwa;
- akt zakończonych spraw lustracyjnych.

Do wyżej wymienionych uprawnień tej szerokiej kategorii użytkowników należy dodać możliwość uzyskania informacji z Archiwum IPN w trybie realizacji zadań wynikających z ustaw: z 24 stycznia 1991 r. o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego i z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych.

W pierwszym przypadku, na wniosek osoby zainteresowanej i po przeprowadzeniu kwerendy w zasobie Instytutu, prezes IPN potwierdza w formie decyzji administracyjnej fakt osadzenia w latach 1944–1956 bez wyroku w więzieniu lub innym miejscu odosobnienia na terytorium Polski za działalność polityczną bądź religijną, związaną z walką o suwerenność i niepodległość oraz fakt odebrania dziecka rodzicom w celu poddania go eksterminacji lub w celu przymusowego wynarodowienia. W drugim przypadku prezes IPN potwierdza okresy osadzenia w więzieniach lub innych miejscach odosobnienia na terytorium Polski bez wyroku po dniu 31 grudnia 1956 r. za działalność polityczną.

¹⁰ Wniosek powinien zawierać: 1. imię i nazwisko oraz adres zamieszkania wnioskodawcy; 2. rodzaj i numer dokumentu tożsamości; 3. datę wydania dokumentu tożsamości oraz nazwę organu, który go wydał; 4. dane ułatwiające odnalezienie dokumentów. Wniosek należy złożyć osobiście w siedzibie oddziału IPN w obecności pracownika, który potwierdza tożsamość wnioskodawcy. Można go przesłać także za pośrednictwem operatora pocztowego pod warunkiem poświadczenia podpisu wnioskodawcy przez notariusza lub inną osobę do tego uprawnioną (zgodnie z prawem państwa, w którym ta czynność została dokonana).

¹¹ Według danych statystycznych dostępnych w Instytucie, w 2017 r. 8546 osób złożyło wnioski o dostęp do materiałów archiwalnych na swój temat lub nieżyjących członków ich rodzin. Zob. *Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Informacja o działalności. 1 stycznia 2017 r. – 31 grudnia 2017 r.*, Warszawa 2018, s. 107.

¹² Dotyczy to osób pełniących funkcję publiczną, które wymieniono w art. 22 ust. 1 Ustawy z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (DzU 2006, nr 218, poz. 1592), i które wyraziły zgodę na kandydowanie lub objęcie tych funkcji od dnia 24 VIII 1989 r. Przepis ten, zgodnie z art. 52a pkt 8 ustawy o IPN, ma zastosowanie także wobec osób, które zajmowały kierownicze stanowiska w byłej Polskiej Partii Robotniczej i byłej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej oraz Zjednoczonym Stronnictwie Ludowym i Stronnictwie Demokratycznym, a także były członkami Rady Ministrów państwa komunistycznego do 23 VIII 1989 r. lub były w tym okresie kierownikami centralnych organów administracji państwowej.

Osoby z tzw. listy Wildsteina

Istotnym przełomem w dostępie do informacji o zasobach archiwalnych zgromadzonych przez IPN okazał się rok 2005. Publicysta „Rzeczpospolitej” Bronisław Wildstein ujawnił wówczas w styczniu spis materiałów archiwalnych funkcjonariuszy, współpracowników i kandydatów na współpracowników organów bezpieczeństwa państwa, który był dostępny w warszawskiej czytelni akt IPN. Wykaz zawierał imiona i nazwiska oraz przyporządkowane im archiwalne sygnatury akt. Zgodnie z decyzją Kolegium IPN, od 26 listopada 2004 r. był on udostępniony w formie elektronicznej w czytelni akt IPN w Warszawie dla osób prowadzących badania naukowe. Ujawniony wykaz, liczący ponad 162 tys. rekordów, szybko zaczęto określać mianem „listy Wildsteina”, a jego publikacja w Internecie doprowadziła do swoistej lustracyjnej histerii w kraju. „Gazeta Wyborcza” alarmowała, że *Ubecka lista krąży po Polsce*, ujawnienie informacji o zasobach Archiwum Instytutu od razu skrytykował Rzecznik Praw Obywatelskich, Bronisław Wildstein stracił pracę w „Rzeczpospolitej”, prezes IPN podjął decyzję o wewnętrznym postępowaniu sprawdzającym, Generalny Inspektor Ochrony Danych Osobowych zarządził kontrolę w Archiwum IPN, śledztwo w sprawie wycieku wykazu z czytelni akt IPN wszczęła warszawska prokuratura, a do siedziby centrali archiwum Instytutu przy ul. Towarowej w Warszawie ustawiały się kolejki chętnych do weryfikacji swoich danych z opublikowanym wykazem¹³.

Konsekwencją sporu o zakres ochrony danych osobowych w przypadku archiwum IPN były przeprowadzone w ekspresowym tempie zmiany ustawowe. Na wniosek prezesa Instytutu, sejm już 4 marca 2005 r. uchwalił nowelizację ustawy o IPN. Dodano do niej art. 29a, który wszedł w życie 20 kwietnia 2005 r. i stworzył zupełnie nową kategorię użytkowników archiwum IPN. Na jego mocy każda osoba, która wyraziła chęć sprawdzenia, czy jej dane są tożsame z danymi znajdującymi się w ujawnionym w Internecie katalogu funkcjonariuszy, współpracowników, kandydatów na współpracowników organów bezpieczeństwa państwa, mogła zwrócić się do prezesa IPN z wnioskiem w tej sprawie¹⁴. Na jego realizację przewidziano termin 14 dni. Dodatkowo osoby, które

¹³ Szerzej na temat społecznego odbioru „listy Wildsteina” zob. opracowanie CBOS: *Po-lacy o IPN, „Liście Wildsteina” i teczkach SB. Komunikat z badań*, luty 2005, http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_033_05.PDF (dostęp 23 IV 2019 r.). Zob. też: *Kronika. 10 lat IPN*, red. D. Koczwańska-Kalita, Warszawa 2010, s. 164–165; D. Koczwańska-Kalita, *(Nie)chciane dziecko III RP. Instytut Pamięci Narodowej 2000–2010. Geneza, funkcjonowanie, kontekst społeczny i polityczny*, Kraków 2015, s. 93–97.

¹⁴ W najbardziej gorącym czasie publicznej dyskusji na temat tzw. listy Wildsteina, do archiwum Instytutu do końca 2005 r. wpłynęły łącznie 18 722 wnioski weryfikacyjne. Wyda-no 17 218 zaświadczeń, w tym 15 800 stwierdzających, że dane osobowe wnioskodawcy nie są tożsame z danymi osobowymi znajdującymi się w katalogu, oraz 1418 stwierdzających, że

otrzymały takie zaświadczenie, uzyskały też możliwość publikacji jego treści w Biuletynie Informacji Publicznej IPN¹⁵.

Funkcjonariusze, pracownicy i współpracownicy byłych organów bezpieczeństwa państwa

Kolejną, charakterystyczną właściwie wyłącznie dla Archiwum IPN grupą użytkowników są funkcjonariusze, pracownicy i współpracownicy byłych organów bezpieczeństwa państwa. Początkowo mieli oni drastycznie ograniczony dostęp do zasobów archiwalnych Instytutu. Ustawa gwarantowała im jedynie możliwość otrzymania kopii świadectwa służby albo pracy oraz kopii opinii o służbie albo o pracy. Po złożeniu oświadczenia o fakcie służby, pracy lub współpracy z organami bezpieczeństwa mieli oni również prawo uzyskania pisemnej informacji o dotyczących ich dokumentach, które znalazły się w Archiwum Instytutu.

Po nowelizacji ustawy o IPN w marcu 2007 r. ta grupa użytkowników uzyskała możliwość wglądu w kopie dotyczących ich archiwaliów organów bezpieczeństwa państwa, za wyjątkiem dokumentów wytworzonych przez nich lub przy ich udziale w ramach pracy, służby lub współpracy z organami bezpieczeństwa, a także dokumentów, z których treści wynikało, że dany wnioskodawca był traktowany przez organy bezpieczeństwa jako ich współpracownik. Funkcjonariusze i pracownicy byłych komunistycznych służb specjalnych mogli też dodatkowo na swój wniosek uzyskać kopie dotyczących ich dokumentów z zasobu IPN.

Na mocy wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 11 maja 2007 r. za niekonstytucyjny został uznany m.in. przepis ograniczający udostępnienie do wglądu kopii dokumentów, które dotyczyły osób traktowanych przez organy bezpieczeństwa państwa jako tajny informator lub pomocnik przy zdobywaniu informacji. Oznaczało to, że – zdaniem Trybunału Konstytucyjnego – tajni współpracownicy komunistycznych służb powinni mieć dostęp do dokumentów wytworzonych na ich temat przez te służby, pod warunkiem, że dokumenty te powstały bez ich udziału¹⁶.

dane te są tożsame. W 2017 r. ta kategoria użytkowników Archiwum IPN liczyła 849 osób. Wydano im 813 zaświadczeń, w tym 20 potwierdzających tożsamość danych wnioskodawcy z danymi opublikowanymi w katalogu funkcjonariuszy, współpracowników, kandydatów na współpracowników organów bezpieczeństwa państwa oraz innych osób, udostępnionym w Instytucie Pamięci Narodowej. Zob. *Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Informacja o działalności. 1 stycznia 2017 r.*..., s. 107.

¹⁵ Ustawa z dnia 4 marca 2005 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (DzU 2005, nr 64, poz. 567).

¹⁶ Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 11 V 2017 r., sygn. K2/07.

Po nowelizacji ustawy o IPN w marcu 2010 r. w odniesieniu do tajnych współpracowników, w przypadku gdy zostały zidentyfikowane dokumenty ich dotyczące i równocześnie takie, które zostały wytworzone przez nich lub przy ich udziale w operacyjnym zdobywaniu informacji, ich udostępnienie następuje na podstawie decyzji administracyjnej w formie wglądu w kopie wyselekcjonowanych dokumentów¹⁷. W praktyce oznacza to, że na przykład byli tajni współpracownicy SB mogą uzyskać wgląd w kopie części dokumentów ze swojej teczki personalnej, ale nie mają już dostępu do sporządzonych przez siebie donosów dotyczących innych osób, które znalazły się w ich zachowanych teczkach pracy¹⁸.

Naukowcy i dziennikarze

Naukowcy i dziennikarze to grupa użytkowników, którym możliwość skorzystania z zasobów archiwum IPN zagwarantowano ustawowo od samego początku działalności Instytutu. W tym przypadku jedynym, aczkolwiek istotnym wymogiem była konieczność uzyskania wcześniejszej zgody prezesa IPN na dostęp do wskazanych materiałów archiwalnych w celu prowadzenia badań naukowych lub do celów publicystycznych. Udostępnieniu w tym trybie podlegały, z oczywistych względów, wyłącznie materiały jawne.

W 2007 r. Trybunał Konstytucyjny (wyrok z 11 maja 2007 r.) uznał niezgodność powyższych przepisów z konstytucją, gdyż nie określały one kryteriów warunkujących uzyskanie zgody prezesa IPN na udostępnienie dokumentów w celach naukowych lub publicystycznych. Zdaniem Trybunału, sytuacja taka mogła sprzyjać uznaniowości w przyznawaniu dostępu do archiwaliów. W konsekwencji, pod naporem opinii publicznej, przeprowadzono w błyskawicznym tempie kolejną nowelizację ustawy o Instytucie, która weszła w życie 3 sierpnia 2007 r.¹⁹ Tym razem określała ona już niezbędne elementy wniosków składanych przez naukowców i dziennikarzy oraz procedurę odwoławczą od decyzji administracyjnej danego dyrektora oddziału IPN o odmowie udostępnienia dokumentów. W odniesieniu do naukowców sprecyzowano, że uprawnienia w dostępie do archiwaliów IPN przysługują wyłącznie przedstawicielom dziedzin nauk humanistycznych, społecznych, gospodarki lub prawa.

¹⁷ Zob. wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z 7 X 2015 r., sygn. II SA/Wa 132/15.

¹⁸ Ta kategoria użytkowników złożyła np. w 2017 r. w Archiwum IPN łącznie 8706 wniosków o udostępnienie i wydanie kopii dokumentów. Zob. *Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Informacja o działalności. 1 stycznia 2017 r....*, s. 107.

¹⁹ Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (DzU 2007, nr 140, poz. 983).

Dziennikarze z kolei zostali zobowiązani, aby do wniosków o dostęp do akt załączać pisemne upoważnienia wystawione przez redakcje lub wydawców konkretnych mediów²⁰.

Należy także dodać, iż ta grupa użytkowników, w wyniku kolejnej nowelizacji ustawy o IPN w marcu 2010 r., uzyskała możliwość przyspieszonej realizacji składanych wniosków o dostęp do akt, jeśli podano w nich sygnatury wytypowanych dokumentów. Wówczas udostępnienie wskazanych archiwaliów powinno nastąpić w terminie siedmiu dni od dnia złożenia wniosku. Pewnym przełomem było to, że na podstawie wspomnianej nowelizacji naukowcy i dziennikarze uzyskali możliwość otrzymania informacji ze zgromadzonych przez Instytut zbiorów danych, rejestrów i kartotek organów bezpieczeństwa. Do tego czasu z tzw. ewidencji operacyjnej byłych organów bezpieczeństwa mogli korzystać jedynie pracownicy Instytutu lub funkcjonariusze służb specjalnych²¹.

Funkcjonariusze obecnych służb specjalnych

Zupełnie wyjątkowe uprawnienia w dostępie do dokumentów zgromadzonych przez IPN od początku przysługiwały funkcjonariuszom obecnych służb specjalnych. Mając upoważnienie swoich szefów i po zawiadomieniu prezesa Instytutu, uzyskiwali oni swobodny dostęp do materiałów archiwalnych, ograniczony teoretycznie zakresem posiadanych upoważnień. W każdej chwili też

²⁰ Nowelizacja precyzowała powody odmowy udostępnienia archiwaliów przez Instytut. Wymieniono cztery takie okoliczności: 1. gdy wniosek nie spełniał wymogów formalnych określonych w ustawie (m.in. konieczność złożenia pisemnego wniosku z pełnymi danymi osobowymi wnioskodawcy, podanie podstawy prawnej wykonywanych zadań, tematu badawczego, załączenie do wniosku rekomendacji samodzielnego pracownika naukowego dla osób niebędących takimi pracownikami); 2. gdy wniosek dotyczył dokumentów wytworzonych przez wnioskodawcę lub przy jego udziale w ramach pracy, służby lub współpracy z organami bezpieczeństwa, a także dokumentów, z których treści wynikało, że dany wnioskodawca był traktowany przez organy bezpieczeństwa jako ich współpracownik; 3. gdy wniosek dotyczył dokumentów, które zostały objęte zastrzeżeniem danych osobowych zebranych w sposób tajny w wyniku działań operacyjnych organów bezpieczeństwa państwa; 4. gdy wniosek dotyczył dokumentów znajdujących się w wyodrębnionym tajnym zbiorze Instytutu. Odmowa w powyższych przypadkach następowała, jak zaznaczono wcześniej, w drodze decyzji administracyjnej, na którą przysługiwało wnioskodawcy odwołanie do prezesa Instytutu.

²¹ W 2017 r. naukowcy złożyli do Archiwum IPN 5557 wniosków o udostępnienie dokumentów i udostępniono im 67 103 j.a. Dziennikarze w wyżej wymienionym okresie wniosków takich złożyli 2161 i uzyskali dostęp do 29 878 j.a. Ta grupa użytkowników złożyła także 848 wniosków o uzyskanie informacji ze znajdujących się w zasobie archiwalnym Instytutu zbiorów danych, rejestrów i kartotek organów bezpieczeństwa państwa, w tym także dotyczących tożsamości tajnych informatorów lub pomocników przy operacyjnym zdobywaniu informacji. Zob. *Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Informacja o działalności. 1 stycznia 2017 r....*, s. 108.

Szef Urzędu Ochrony Państwa, a po jego likwidacji Szef Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Szef Agencji Wywiadu, a także Minister Obrony Narodowej mogli zastrzec, że do określonych dokumentów nie może mieć dostępu żadna inna osoba poza wyznaczonymi przez nich przedstawicielami, jeżeli jest to konieczne dla bezpieczeństwa państwa. Efektem działania tej specyficznej grupy użytkowników było stworzenie ściśle chronionego i wyodrębnionego, tajnego zbioru w archiwum Instytutu, który nie podlegał w żaden sposób określonym w ustawie zasadom udostępniania. W praktyce wyglądało to tak, że w ciągu pierwszych kilku lat funkcjonowania archiwum Instytutu funkcjonariusze służb specjalnych, powołując się na swoje uprawnienia, zastrzegli dostęp do niespełna 2 tys. mb akt i materiałów ewidencyjnych, które znalazły się w zasobie Instytutu i musiały pozostać niejawne. Do końca 2015 r. zbior ten, w wyniku okresowych przeglądów, zmniejszył się o prawie 75 proc., a wydzielane z niego akta trafiły do ogólnodostępnych zasobów Archiwum Instytutu²².

Zbiór, na podstawie znowelizowanej w czerwcu 2016 r. ustawy o IPN, miał być całkowicie zlikwidowany do 16 czerwca 2017 r. Niestety ABW, AW, SWW i SKW nie dotrzymały ustalonego z Instytutem terminu dokonania przeglądu dokumentów i skierowania wniosków o nadanie nowych klauzul. Ostatecznie brakowało stanowiska służb w odniesieniu do 2363 j.a., które podlegały przeglądowi. Dodatkowo kierownictwo Instytutu wyraziło wątpliwości dotyczące utrzymania przez służby specjalne klauzul tajności wobec części materiałów z liczby 1627, które zostały zakwalifikowane jako w dalszym ciągu niejawne²³.

W efekcie część byłego zbioru zastrzeżonego, pomimo jego ustawowej likwidacji, *de facto* w dalszym ciągu pozostaje utajniona. Wymownym przykładem, obrazującym trudności w kontaktach z funkcjonariuszami służb specjalnych w tej sprawie, było przysłanie do IPN ostatnich wniosków dotyczących akt ze zbioru 16 czerwca 2017 r., czyli w dniu jego likwidacji. Wnioski przygotowane przez funkcjonariuszy ABW zawierały dane o 1457 j.a. i 8 zbiorach kartotecznych. Część z tych materiałów w latach 2000–2005 została wypożyczona do byłego UOP i następnie do ABW. Mimo wielokrotnych prób o zwrot tych materiałów, niektóre z nich dalej pozostają w dyspozycji ABW. Dobrą ilustracją skali zainteresowania funkcjonariuszy służb specjalnych zasobem archiwalnym IPN jest liczba wpływających od nich zapytań – w 2017 r. było ich aż 16 836²⁴.

²² Zob. <http://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/12204,Blisko-7-tysiecy-jednostek-archiwalnych-opuscilo-w-2015-r-zbior-zastrzezony.html> (dostęp 23 IV 2019 r.); R. Leśkiewicz, *Teczki specjalnej troski*, „Rzeczpospolita”, 29 X 2015 r., <http://www.rp.pl/Publicystyka/310299821-Leskiewicz-Teczki-specjalnej-troski.html#ap-1> (dostęp 19 IX 2017 r.).

²³ Zob. <http://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/40594,Komunikat-Archiwum-IPN-dotyczacy-tzw-zbioru-zastrzezonego.html> (dostęp 23 IV 2019 r.).

²⁴ *Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Informacja o działalności. 1 stycznia 2017 r....*, s. 119.

Pracownicy IPN

Kolejną kategorią użytkowników są pracownicy innych komórek organizacyjnych Instytutu Pamięci Narodowej, którzy uzyskują dostęp do archiwaliów w celu realizacji swoich obowiązków służbowych. Są to osoby zatrudnione w pionach: śledczym, lustracyjnym, edukacyjnym, naukowym, poszukiwań i identyfikacji oraz upamiętnień walk i męczeństwa. Ogólnie rzecz biorąc, ich dostęp do zasobu jest warunkowany koniecznością złożenia zestandaryzowanego wniosku, którego formę określa zarządzenie prezesa Instytutu²⁵.

Osoby prawne

Użytkownikami Archiwum IPN są też różne organy władzy publicznej i instytucje administracji państwowej, czyli szeroko rozumiane osoby prawne. Uzyskując dostęp do zasobu IPN, realizują one swoje ustawowe zadania. Najczęściej są to organy wymiaru sprawiedliwości i ścigania oraz jednostki administracji państwowej. Wniosek taki obligatoryjnie powinien zawierać podstawę prawną dotyczącą wykonywania zadań ustawowych. W tej grupie użytkowników ciekawym przykładem są dowódcy garnizonów i jednostek wojskowych, którzy m.in. zwracają się do Archiwum IPN o podanie informacji o zachowanych w zasobie archiwalnym Instytutu aktach dotyczących osób zmarłych w związku z przyznawaniem asysty honorowej na pogrzebach. Wymóg ten wynika z Decyzji nr 392/MON Ministra Obrony Narodowej z 30 września 2014 r. w sprawie wprowadzenia do użytku służbowego „Ceremoniału Wojskowego Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej”²⁶.

Zakończenie

Zastosowanie w praktyce zapisów ustawowych dotyczących zasad i trybu udostępniania dokumentów od początku sprawiało szereg trudności. Początkowo

²⁵ W 2017 r. ta kategoria użytkowników skierowała do Archiwum Instytutu 30 550 wniosków o udostępnienie akt i zapytań o materiały archiwalne. Efektem było udostępnienie 104 420 j.a. Zob. *Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Informacja o działalności. 1 stycznia 2017 r....*, s. 129–132.

²⁶ Tylko ta grupa w tej kategorii użytkowników skierowała w 2017 r. do Archiwum IPN 578 zapytań (74 wnioski jednostek wojskowych i 504 wnioski zrealizowane na potrzeby archiwów oddziałowych). Natomiast łącznie w związku z wnioskami kierowanymi do Archiwum Instytutu w celach ustawowych, wypożyczono lub udostępniono takim użytkownikom w 2017 r. 18 925 j.a. Zob. *Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Informacja o działalności. 1 stycznia 2017 r....*, s. 108.

kierownictwo Instytutu zachowywało w tym przypadku daleko idącą ostrożność, a pierwsze udostępnienia materiałów archiwalnych nastąpiły dla pracowników Instytutu – prokuratorów z Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz historyków z ówczesnego Biura Edukacji Publicznej. Były to jednak w zdecydowanej większości akta z lat 1939–1945, ponieważ w przypadku stopniowo przejmowanych wówczas powojennych materiałów wytworzonych przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa poważną barierą był ich niejawni charakter²⁷. W konsekwencji pierwszą i kompleksową regulację dotyczącą zasad udostępniania dokumentów przez archiwum Instytutu opracowano dopiero prawie półtora roku po utworzeniu IPN²⁸. Był to wspomniany już regulamin określający tryb i formę rozpatrywania przez Instytut wniosków i żądań osób pokrzywdzonych oraz funkcjonariuszy, pracowników i współpracowników organów bezpieczeństwa, wprowadzony Zarządzeniem nr 15/01 Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu z 2 października 2001 r.

Wspominane wcześniej różne ograniczenia i zmiany ustawowe oraz stosowane procedury administracyjne sprawiają, iż w szeroko rozumianej praktyce działań polskich archiwów z zasobem historycznym zasady udostępnienia akt zgromadzonych przez Archiwum Instytutu są jednymi z najbardziej skomplikowanych pod względem formalnym²⁹.

²⁷ *Informacja o działalności Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w okresie 1 lipca 2000 r. – 30 czerwca 2001 r.*, Warszawa 2001, s. 63. Szerzej zob. J. Bednarek, *Problemy sensytywności zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej [w:] Archiwa bez granic. Pamiętnik VII Powowszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. Kielce, wrzesień 2017 r.*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2018, s. 283–296.

²⁸ Pierwszą wewnętrzną regulacją dotyczącą zasad udostępniania dokumentów przez archiwum Instytutu było Zarządzenie nr 11/00 Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu z dnia 27 listopada 2000 r. Wprowadzało ono regulamin rozpatrywania wniosków, o których była mowa w art. 8 ust. 2 Ustawy z dnia 24 stycznia 1991 r. o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego (DzU 1991, nr 17, poz. 75).

²⁹ O skali trudności w tym względzie może świadczyć choćby objętość specjalnego zarządzenia prezesa Instytutu, które kompleksowo określa regulaminy i procedury związane z procesem udostępniania zgromadzonego zasobu przez IPN. Zarządzenie, w wersji znowelizowanej w czerwcu 2016 r. (nr 31/16), liczy – razem z załącznikami – aż 172 strony i zawiera szczegółowy opis 29 różnych procedur udostępniania akt i informacji z zasobu IPN. Pierwsza wersja zarządzenia została ogłoszona w lutym 2014 r. Był to efekt blisko dwuletniej pracy zespołu roboczego powołanego przez dyrektora Archiwum IPN (zob. Zarządzenie nr 8/14 Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu z 4 lutego 2014 r. w sprawie regulaminów i procedur dotyczących dokonywania sprawdzeń w zasobie archiwalnym, porządkowania i udostępniania dokumentów z zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu). Szerzej zob. R. Dyrzcz, *Udostępnianie materiałów archiwalnych przez archiwa Instytutu Pamięci Narodowej...*, s. 51–53.

Dyskusja dotycząca liberalizacji zasad w dostępie do zasobu Instytutu i w ten sposób zwiększenia liczby jego użytkowników pozostaje wciąż aktualna. Nie chodzi bynajmniej o nowe kategorie użytkowników, bo tych, jak widać, jest stosunkowo dużo, ale generalnie o zwiększenie dostępności archiwaliów IPN. Można zadać na przykład pytanie, jakie względy związane z bezpieczeństwem państwa lub innymi prawami obywateli wpływają na brak powszechnego dostępu do części zasobu IPN, który dotyczy chociażby akt z czasów II wojny światowej. Chodzi m.in. o zachowane archiwalia Gestapo, Kripo, czy też niemieckich sądów lub władz administracyjnych. Podobnie jest z przekazywanymi do Archiwum IPN unikalnymi archiwami osobistymi, kolekcjami i zbiorami, które zawierają najczęściej dokumenty dotyczące działalności antykomunistycznej opozycji. Jeśli obowiązująca ustawa o IPN koncesjonuje w określonej mierze dostęp do materiałów archiwalnych dotyczących działalności komunistycznych organów bezpieczeństwa państwa, to w przypadku wspomnianej wyżej części zasobu, która nigdy nie miała charakteru niejawnego lub została przekazana do IPN przez różnego rodzaju darczyńców, stosowanie podobnych restrykcji jest w chwili obecnej całkowicie niezrozumiałe.

Załącznik nr 1 do procedury nr 1 – wniosek Wniosek o udostępnienie do wglądu dokumentów dotyczących osoby po- krzywdzonej

Załącznik nr 1 do procedury nr 1 – wniosek

Wniosek o udostępnienie do wglądu dokumentów dotyczących wnioskodawcy/zmarłej osoby najbliższej/zmarłej osoby spokrewnionej*, składany na podstawie art. 30 ust. 1 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. z 2018 r. poz. 2032, z późn. zm.).

Wnioskodawca

Nazwisko

Imiona

Nazwisko rodowe/inne używane nazwiska

Imię ojca

Imię matki

Nazwisko rodowe matki

Data urodzenia

dd mm rrrr

Miejsce urodzenia

Adres

Miejscowość

Ulica

Nr domu

Nr mieszkania

Kod pocztowy

Poczta

Państwo (dla osób zamieszkałych za granicą)

Ostatnie miejsce zamieszkania w kraju (dla osób zamieszkałych za granicą)

Tel. kontaktowy lub adres e-mail

Adres do korespondencji (jeśli inny niż adres zamieszkania)/adres pełnomocnika/adres pełnomocnika do doręczeń w kraju*:

Imię pełnomocnika/pełnomocnika do doręczeń w kraju

Nazwisko pełnomocnika/pełnomocnika do doręczeń w kraju

Miejscowość

Ulica

Nr domu

Nr mieszkania

Kod pocztowy

Poczta

Państwo (dla osób zamieszkałych za granicą)

**Tożsamość wnioskodawcy pracownik Instytutu Pamięci Narodowej/placówki konsularnej RP*
przyjmujący wniosek ustalił na podstawie:**

Rodzaj dokumentu tożsamości

Seria, numer, data wydania dokumentu tożsamości

Nazwa organu wydającego dokument tożsamości

Dane osoby zmarłej, której dotyczy wniosek

Nazwisko

Imiona

Nazwisko rodowe / inne używane nazwiska

Imię ojca

Imię matki

Nazwisko rodowe matki

Data urodzenia

dd	mm	rrrr
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

Miejsce urodzenia

Stopień pokrewieństwa/powinowactwa z wnioskodawcą

**Czy składała/ł Pani/Pan do Instytutu Pamięci Narodowej wnioski o udostępnienie dokumentów
dotyczących Pani/Pana osoby? Jeśli tak to jakie?**

.....

**Wskazanie oddziału/delegatury Instytutu Pamięci Narodowej, w której wnioskodawca chciałby
się zapoznać z dokumentami:**

.....

**Dodatkowe informacje ułatwiające odnalezienie dokumentów wnioskodawcy/nieżyjącej osoby
najbliższej wnioskodawcy:**

Adresy zamieszkania (do 1990 r.)

.....
.....
.....

Doświadczone formy inwigilacji i represji ze strony organów bezpieczeństwa państwa oraz wymiaru
sprawiedliwości lub informacje o innych kontaktach z przedstawicielami organów bezpieczeństwa państwa

.....
.....
.....
.....

Informacje o odbyciu służby wojskowej (do 1990 r.)

.....
.....

Informacje o wyjazdach zagranicznych lub staraniach o wydanie paszportu (do 1990 r.)

.....
.....

Informacje o miejscach pracy (do 1990 r.)

.....
.....

Informacje o rodzaju poszukiwanych dokumentów (rodzaj dokumentu/sygnatury akt)*

.....
.....
.....

.....
Miejscowość, data

.....
Podpis wnioskodawcy

Uwierzytelniony przez konsula podpis wnioskodawcy (uzupełnić w przypadku osobistego składania wniosku w polskiej placówce konsularnej)*

Poświadczony przez notariusza lub inną osobę uprawnioną do uwierzytelniania podpisów zgodnie z prawem państwa, w którym ta czynność została dokonana, podpis wnioskodawcy (uzupełnić w przypadku składania wniosku za pośrednictwem poczty)*

Wypełnia pracownik Instytutu Pamięci Narodowej lub placówki konsularnej

.....
Imię i nazwisko pracownika przyjmującego wniosek

.....
Stanowisko służbowe

.....
Miejsce i data przyjęcia wniosku

.....
Podpis pracownika IPN /placówki konsularnej RP*

.....
* Niepotrzebne skreślić.

POUCZENIE

1. Zgodnie z art. 30 ust. 2 ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej, Instytut Pamięci udostępni wnioskodawcy dokumenty dotyczące wnioskodawcy lub kopie tych dokumentów, jeżeli stan fizyczny zachowania dokumentów nie pozwala na ich udostępnienie lub jeżeli o dostęp do tych samych dokumentów ubiega się jednocześnie wiele osób lub gdy dysponuje wyłącznie kopiami tych dokumentów.
2. Zgodnie z art. 30 ust. 2 pkt 1 ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej, Instytut Pamięci udostępni kopie dokumentów dotyczących wnioskodawcy i wytworzonych przez wnioskodawcę lub przy jego udziale w ramach czynności wykonywanych w związku z jego pracą lub służbą w organach bezpieczeństwa państwa albo w związku z czynnościami wykonywanymi w charakterze tajnego informatora lub pomocnika przy operacyjnym zdobywaniu informacji.
3. Każdy kto uzyska wgląd w dokumenty, o których we wniosku, ma prawo – na zasadach określonych w przepisach prawa powszechnie obowiązującego – do:
 - 1) prawa ponownego złożenia wniosku – w przypadku późniejszego odnalezienia dokumentów dotyczących wnioskodawcy w archiwum Instytutu Pamięci Narodowej dokumentów dotyczących wnioskodawcy – jeżeli dokumenty te nie zostaną odnalezione w toku przedmiotowego postępowania;
 - 2) uzyskania kopii udostępnionych dokumentów;
 - 3) zwrotu przedmiotów znajdujących się w archiwum IPN-KŚZpNP, które w momencie utraty stanowiły jego własność lub były w jego posiadaniu;
 - 4) podania mu dalszych danych identyfikujących tożsamość osób, które przekazywały o niej informacje organom bezpieczeństwa państwa, jeżeli można je jednoznacznie określić na podstawie dokumentów danego organu bezpieczeństwa państwa i jeżeli w dokumentach udostępnionych do wglądu na podstawie niniejszego wniosku, znajdują się pseudonimy lub nazwiska tych osób; jeżeli w dokumentach udostępnionych do wglądu na podstawie niniejszego wniosku znajdują się nazwiska pracowników i funkcjonariuszy, którzy zbierali lub oceniali informacje o wnioskodawcy lub prowadzili osoby, które przekazywały organom bezpieczeństwa państwa te informacje
 - 5) załączenia do zbioru dotyczących go dokumentów własne uzupełnienia, sprostowania, uaktualnienia, wyjaśnienia oraz dokumenty lub ich kopie;
 - 6) wyrażenia zgody na udostępnianie swoich danych osobowych określonych w pkt 4, wskazanym organom władzy publicznej, innym instytucjom, organizacjom i osobom, a także na ich powszechną dostępność.
4. Osoba, która uzyskała wgląd w dokumenty, o których mowa we wniosku, i nie zachowała się w stosunku do niej dokumenty, o których mowa w [art. 30 ust. 2 pkt 1](#), może zastrzec, że:
 - 1) dotyczące jej dane osobowe zebrane w sposób tajny w toku czynności operacyjno-rozpoznawczych organów bezpieczeństwa państwa nie będą udostępniane w celach, o których mowa w [art. 36 ust. 1 pkt 2 i 3](#), przez określony czas, jednakże nie dłużej niż przez 50 lat od daty ich wytworzenia;
 - 2) dotyczące jej informacje ujawniające jej pochodzenie etniczne lub rasowe, przekonania religijne, przynależność wyznaniową oraz dane o stanie zdrowia i życiu seksualnym, a także ujawniające jej stan majątkowy, a w szczególności nieruchomości oraz rzeczy ruchome stanowiące dobra kultury w rozumieniu przepisów o ochronie dóbr kultury, nie będą udostępnione.
5. Prawo złożenia wniosków, o których mowa w art. 30 ust. 1, art. 34 ust. 1 i 5. art. 35 ust. 1 i 2 oraz art. 35 b ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej przysługuje:
 - 1) osobie najbliższej zmarłego: małżonkowi, wstępnemu, zstępnemu, rodzeństwu, powinowatemu w tej samej linii lub stopniu, osobie pozostającej w stosunku przysposobienia oraz jej małżonkowi, a także osobie pozostającej we wspólnym pożyciu,
 - 2) a w razie braku osoby, o której mowa w pkt 1, także krewnemu do czwartego stopnia pokrewieństwa (osobom, które pochodzą od wspólnego przodka, a nie są krewnymi w linii prostej):
 - a) II stopień pokrewieństwa – brat, siostra,
 - b) III stopień pokrewieństwa – wujek, ciotka, stryj, stryjenka, bratanek, bratanica, siostrzeniec, siostrzenica,
 - c) IV stopień pokrewieństwa: syn/córka bratanek, syn/córka bratanicy, syn/córka siostrzeńca, syn/córka siostrzenicy, rodzeństwo dziadków (siostry i bracia), syn/córka wujka, syn/córka ciotki, syn/córka stryja, syn/córka stryjenki.

6. W przypadku wniosku składanego przez krewnego w linii bocznej, wnioskodawca jest zobowiązany do złożenia, pod rygorem odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych oświadczeń, oświadczenia o braku wiedzy o osobie najbliższej zmarłego, którego dotyczy wniosek.
7. W przypadku składania wniosku dotyczącego osoby zmarłej wnioskodawca jest zobowiązany do przedstawienia:
 - 1) dowodu potwierdzającego zgon osoby, której wniosek dotyczy, w szczególności odpisu aktu zgonu, postanowienia sądu o uznaniu za zmarłego lub o stwierdzeniu zgonu. Odstępuje się od przedstawienia dowodów potwierdzających zgon osoby, której wniosek dotyczy w przypadku, kiedy śmierć osoby najbliższej stanowi fakt znany organowi z urzędu lub wnioskodawca złoży wiarygodne oświadczenie odnośnie zgonu tejże osoby;
 - 2) dowodu potwierdzającego stopień powinowactwa lub pokrewieństwa pomiędzy wnioskodawcą i osobą, o której dokumenty wnioskodawca występuje, w szczególności odpowiednie odpisy aktów stanu cywilnego, dokumenty stwierdzające tożsamość lub ich uwierzytelnione kopie.
8. Wniosek o udostępnienie do wglądu dokumentów składa się osobiście w siedzibie dowolnego oddziału lub delegatury Instytutu Pamięci w obecności upoważnionego pracownika, który potwierdza tożsamość wnioskodawcy. Wniosek można złożyć za pośrednictwem poczty pod warunkiem poświadczenia podpisu przez notariusza.
9. Osoba mająca stałe miejsce zamieszkania za granicą może złożyć wniosek osobiście w polskiej placówce konsularnej, przy czym podpis wnioskodawcy uwierzytelnia konsul. W przypadku składania wniosku za pośrednictwem poczty podpis wnioskodawcy poświadcza notariusz lub inna osoba uprawniona do uwierzytelniania podpisów zgodnie z prawem państwa, w którym ta czynność zostanie dokonana.
10. Zgodnie z art. 40 § 4 i 5 ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz. U. z 2018 poz. 2096, z późn. zm.) strona, która nie ma miejsca zamieszkania lub zwykłego pobytu albo siedziby w Rzeczypospolitej Polskiej innym państwie członkowskim Unii Europejskiej, Konfederacji Szwajcarskiej albo państwie członkowskim Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) - stronie umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym, jeżeli nie ustanowiła pełnomocnika do prowadzenia sprawy zamieszkałego w Rzeczypospolitej Polskiej i nie działa za pośrednictwem konsula Rzeczypospolitej Polskiej, jest obowiązana wskazać w Rzeczypospolitej Polskiej pełnomocnika do doręczeń, chyba że doręczenie następuje za pomocą środków komunikacji elektronicznej. W razie niewskazania pełnomocnika do doręczeń przeznaczone dla tej strony pisma pozostawia się w aktach sprawy ze skutkiem doręczenia. Strona ma prawo do złożenia odpowiedzi na pismo wszczynające postępowanie i wyjaśnień na piśmie. Pełnomocnikiem może być osoba fizyczna posiadająca zdolność do czynności prawnych.

Informacja dotycząca przetwarzania danych osobowych zawartych we wniosku

Pani/Pana dane osobowe zawarte we wniosku, jak również inne Pani/Pana dane osobowe, które mogą być uzyskane w toku prowadzonego postępowania, przetwarzane są w celu realizacji Pani/Pana wniosku o udostępnienie dokumentów dotyczących Pani/Pana lub osoby zmarłej, wobec której Pani/Pan jest osobą najbliższą, stanowiących zasób archiwalny IPN-KŚZpNP oraz ewentualnie – w przypadku skorzystania z uprawnienia w celach określonych w pkt 3 i 4 pouczenia.

Podstawą prawną przetwarzania danych jest obowiązek prawny ciążyący na administratorze (art. 6 ust. 1 lit. c Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE) – art. 30 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, a w przypadku skorzystania z uprawnień określonych w pkt 3 i 4 pouczenia: art. 30 ust. 1, art. 34 ust. 1 i 5. art. 35 ust. 1 i 2, art. 35 b, oraz art. 37 ust. 1, 2 i 4 tej ustawy.

Administratorem Pani/Pana danych osobowych jest Prezes Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, z siedzibą w Warszawie, adres: ul. Wołoska 7, 02-675 Warszawa. Administrator danych osobowych zapewnia odpowiednie technologiczne, fizyczne, administracyjne i proceduralne środki ochrony danych, w celu ochrony i zapewnienia poufności, poprawności i dostępności przetwarzanych danych osobowych, jak również ochrony przed nieuprawnionym wykorzystaniem lub nieuprawnionym dostępem do danych osobowych oraz ochrony przed naruszeniem bezpieczeństwa danych osobowych.

Dane kontaktowe inspektora ochrony danych w IPN-KŚZpNP: inspektorochronydanych@ipn.gov.pl, adres do korespondencji: ul. Wołoska 7, 02-675 Warszawa, z dopiskiem: Inspektor Ochrony Danych. Odbiorcami danych osobowych mogą być podmioty uprawnione na podstawie przepisów prawa oraz podmioty upoważnione przez Administratora.

Pani/Pana dane osobowe będą przechowywane do momentu zakończenia procedowania wniosku, a następnie zgodnie z terminami określonymi w obowiązującym w IPN-KŚZpNP rzeczowym wykazie akt, określonym na podstawie art. 6 ust. 2 ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.

Posiada Pani/Pan prawo dostępu do treści swoich danych oraz prawo ich sprostowania, usunięcia lub ograniczenia przetwarzania, prawo wniesienia sprzeciwu wobec przetwarzania, prawo przenoszenia danych.

Podanie przez Panią/Pana danych osobowych jest dobrowolne, niepodanie tych danych skutkuje brakiem realizacji Pani/Pana podania.

Ma Pani/Pan prawo wniesienia skargi do Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych gdy uzna Pani/Pan, że przetwarzanie danych osobowych Pani/Pana dotyczących narusza przepisy Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE.

Źródło: <https://ipn.gov.pl/pl/archiw/udostepnianie/rodzaje-realizowanych-w/27542,Wniosek-o-udostepnienie-do-wgladu-dokumentow-dotyczacych-wnioskodawcyzmarlej-oso.html>.

Kilka uwag na temat metadanych w archiwalnych systemach informatycznych

Tematyka artykułu nawiązuje do podejmowanych przez autora rozważań w zakresie informatycznych systemów archiwalnych, którymi naukowo zajmuje się od wielu lat. W niniejszym artykule autor podejmuje problematykę stosowania standardów metadanych wykorzystywanych w archiwalnych systemach informatycznych. Zagadnienie to związane jest z rozwijaną od wielu lat w archiwach polskich cyfryzacją, w szczególności zaś digitalizacją archiwaliów. W dobie powszechnego dostępu do Internetu i przyzwyczajień użytkowników archiwów do tego, że zasoby archiwalne są dostępne cyfrowo poprzez różnego rodzaju portale wystawione do powszechnego użytku w sieci lub chociażby systemy wewnętrznie udostępniane w ramach archiwów, kwestie związane z właściwym opisem skanowanych jednostek archiwalnych (rozumianych jako obiekty cyfrowe), jak i opisem merytorycznym, wynikającym z zasad metodyki archiwalnej, stanowią obecnie kluczową problematykę rozważań wśród archiwistów¹.

¹ Dla przykładu zob.: *Norma opisu materiałów archiwalnych w archiwach państwowych NOMA wersja 0.1*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2015; W. Nowosad, *Standard, ale jaki i czy na pewno? Kilka uwag nad standardami w archiwistyce*, „Archiwista Polski” 2013, nr 3, s. 5–11; A. Laszuk, *Standardy Międzynarodowej Rady Archiwistów – od praktyki do teorii* [w:] *Teoria archiwalna wczoraj – dziś – jutro*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2011 („Toruńskie Konfrontacje Archiwalne”, t. 2), s. 227–246; J. Adamus-Kowalska, *System informacji archiwalnej w Polsce. Historia, infrastruktura, standardy i metody*, Katowice 2011; *EAD_PL. Międzynarodowy standard zapisu informacji o zasobie archiwalnym*, przekład i oprac. A. Klubiński, W. Woźniak, Warszawa 2008; *ISAD(G) – Międzynarodowy standard opisu archiwalnego. Część ogólna. Wersja 2*, oprac. H. Wajs, Warszawa 2005. Zob. także: *Komputeryzacja i digitalizacja w archiwach*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2016 („Symposia Archivistica”, t. II) i tu artykuły: A. Biernat, *Komputeryzacja a digitalizacja w archiwach państwowych w Polsce*, s. 23–35; W. Chorążyczewski, *Koncepcje komputeryzacji archiwów polskich*, s. 37–46; J. Bednarek, *ICA-AtoM, ZoSIA, Cyfrowe Archiwum IPN. Przegląd funkcjonalności informatycznych systemów do zarządzania zasobem archiwalnym*, s. 97–113.

Warto zwrócić uwagę na olbrzymi przyrost obiektów cyfrowych, będący wynikiem szeroko zakrojonej digitalizacji polskich archiwach. I tak, dla przykładu, na koniec października 2018 r. w Instytucie Pamięci Narodowej było: 49 502 751 plików TIFF (861 TB), 393 311 plików PDF (13,82 TB), 16 282 063 plików JPG (2,2 TB). Zasoby te nie są udostępniane publicznie, a jedynie w ramach wewnętrznych systemów zarówno dla użytkowników zewnętrznych, jak i pracowników Instytutu². Z kolei w serwisie szukajwarchiwach.pl, prowadzonym przez Narodowe Archiwum Cyfrowe, znajduje się obecnie ponad 37 mln opublikowanych skanów dokumentów archiwalnych wraz z opisem³. Natomiast na europejskiej platformie Europeana mamy blisko 59 mln cyfrowo opracowanych obiektów cyfrowych z obszaru kultury, w tym archiwalia, multimedia i dzieła sztuki⁴.

Na wstępie artykułu skoncentrowano się na krótkim omówieniu podstawowych zasad projektowania archiwalnych systemów informatycznych, bez szczegółowego rozwijania tego wątku, bowiem było to tematem wystąpienia podczas konferencji z cyklu „Symposia Archivistica” w 2017 r. i zostało ogłoszone drukiem w tomie pokonferencyjnym⁵. W dalszej części artykułu skupiono się na rozważaniach generalnych związanych z metadanymi, nieodwołujących się do konkretnych przykładów istniejących lub projektowanych archiwalnych systemów informatycznych. Zasadniczym celem tekstu jest zaprezentowanie modelu postępowania z wykorzystaniem jednego z najistotniejszych elementów każdego systemu IT obsługującego merytorycznie archiwum, a mianowicie standardu/standardów metadanych. W artykule pokrótce odniesiono się również do uniwersalnego standardu Open Archival Information System (Otwarty System Archiwizacji Informacji, OAIS), który w ocenie autora jest rozwiązaniem niezwykle ciekawym. Wskazano także na inicjatywę promowaną przez Międzynarodową Radę Archiwów (International Council on Archives, ICA) w zakresie interoperacyjności.

Pozostaje mieć nadzieję, że naświetlone w opracowaniu zagadnienia uporządkują i usystematyzują wiedzę na temat roli i znaczenia standardów metada-

² O cyfrowym udostępnianiu zasobów w IPN zob. R. Leśkiewicz, *Elektroniczny system udostępniania dokumentów z zasobu Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *Electronic Records and Access to Archive Resources via Internet. Materials of the International Conference. Warsaw, 22–23 May 2013*, red. A. Laszuk, Warsaw 2015, s. 229–242. Jak dotąd publicznie IPN udostępnia jedynie informacje o zasobie archiwalnym w ramach tzw. Inwentarza publicznego, w którym zgromadzono informacje o ponad 2 mln jednostek archiwalnych, zob. <https://inwentarz.ipn.gov.pl> (dostęp 26 V 2019 r.).

³ Zob. <https://szukajwarchiwach.pl> (dostęp 26 V 2019 r.).

⁴ Zob. <https://www.europeana.eu> (dostęp 26 V 2019 r.).

⁵ R. Leśkiewicz, *Model architektury archiwalnego systemu informatycznego* [w:] *Problemy archiwalnych systemów informatycznych*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2019 („Symposia Archivistica”, t. V), s. 41–56.

nych, a co za tym idzie potwierdzą zasadność dalszych prac nad doskonaleniem rozwiązań już przyjętych.

Systemy informatyczne stanowią obecnie podstawową platformę, na bazie której budowane są archiwalne systemy informatyczne obsługujące merytoryczne (tzw. biznesowe) procesy związane z zarządzaniem zasobem archiwalnym. Przy czym, co należy wyraźnie podkreślić, nie ma istotnego znaczenia, w oparciu o jakie technologie owe systemy są budowane. Istotne jest natomiast, aby architektura informatyczna przyjętych rozwiązań obsługiwała oczekiwane przez twórców systemów procesy, związane przede wszystkim z ewidencjonowaniem, opracowywaniem, wyszukiwaniem oraz udostępnianiem informacji, tudzież szerzej – cyfrowych kopii dokumentów. Zatem kluczowy jest nie wybór technologii i narzędzi (*software*), czy też infrastruktury technicznej (*hardware*), a właściwe zdefiniowanie procesów archiwalnych zachodzących w ramach działań związanych z zasadniczymi funkcjami archiwum i odpowiednie „opracowanie” ich, a następnie zaimplementowanie tych procesów w systemie.

Niezbędne jest więc na etapie projektowania archiwalnego systemu informatycznego przeprowadzenie pełnej tzw. analizy biznesowej obejmującej zdefiniowanie i opisanie wszystkich procesów merytorycznych i administracyjnych zachodzących w archiwum. Realizując ten kluczowy etap, warunkiem *sine qua non* jest odwołanie się do zasad metodyki archiwalnej. Choć, jak wielokrotnie pokazała praktyka, wypracowane i stosowane w tradycyjny sposób rozwiązania metodyczne niekoniecznie są adaptowane przez twórców informatycznych systemów archiwalnych. Po zatwierdzeniu analizy biznesowej – merytorycznej, następuje etap analizy systemowej i przygotowania projektu technicznego rozwiązania informatycznego. W tym miejscu wkraczają technologie, a zaangażowani w prace architekci i analitycy IT szukają najbardziej optymalnych rozwiązań spełniających kluczowe wymagania archiwistów. Na dalszych etapach działań trwają prace programistyczne, odbywają się testy i gotowe rozwiązanie oddawane jest w ręce użytkowników.

Kluczowe w tworzeniu archiwalnych systemów informatycznych jest oparcie projektowanych rozwiązań przede wszystkim na standardach opisu archiwalnego z uwzględnieniem występujących w strukturze zasobu archiwalnego poziomów opisu⁶.

Z drugiej strony, niezwykle istotne jest implementowanie standardów metadanych, głównie w odniesieniu do cyfrowych kopii dokumentów udostępnianych przez takie systemy. Na marginesie należy zauważyć ewolucyjne podejście w wykorzystaniu technologii informatycznych – początkowo platformy

⁶ Szerzej na ten temat zob. B. Ryszewski, *Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994. Praca, mimo że ukazała się drukiem ponad ćwierć wieku temu, nadal jest aktualna w zakresie zasadniczych rozważań teoretycznych dotyczących struktury zasobu archiwalnego.

informatyczne służyły do budowy systemów ewidencji archiwalnej w wersji cyfrowej jako „baza danych”. Później pojawiła się tendencja do tworzenia systemów zarządzania zasobem archiwalnym. W tej chwili coraz częściej i powszechniej budowane są systemy, które dodatkowo udostępniają kopie cyfrowe dokumentów.

Właściwe wdrożenie obu grup standardów do systemu informatycznego ma niebagatelne, wręcz podstawowe znaczenie dla funkcjonalności systemu, a tym samym dla spełnienia potrzeb użytkowników i zwiększenia skuteczności projektowanych narzędzi wyszukiwawczych. Niezależnie bowiem od zastosowanej technologii, o czym w dalszej części artykułu, właściwe oznaczenie obiektów cyfrowych, jak również samych elementów opisujących zasób archiwalny (w ramach poszczególnych poziomów opisu), ma niebagatelne znaczenie w skuteczności zaimplementowanych silników wyszukiwawczych, zwłaszcza w sytuacji, gdy dochodzi do migracji zasobów z „wyspowych” – dziedzicznych systemów informatycznych do jednego integrującego.

Przechodząc do zasadniczej części opracowania, należy zatem precyzyjnie wyjaśnić pojęcie „metadane”⁷. Zgodnie z definicją National Information Standards Organization (Narodowa Organizacja Standardów Informacyjnych)⁸, przywołaną w materiałach szkoleniowych organizacji Open Data Support, „metadane to ustrukturyzowane informacje opisujące, tłumaczące, lokalizujące i ułatwiające we wszelki inny sposób odnalezienie, wykorzystanie lub zarządzanie zasobem informacji”. Metadane często określa się mianem „danych o danych” albo „informacji o informacjach”⁹.

Bardzo podobne brzmienie ma definicja metadanych zawarta w Rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z 30 października 2006 r. w sprawie niezbędnych elementów struktury dokumentów elektronicznych. W paragrafie 2.1. wskazano, że „metadanymi w rozumieniu rozporządzenia jest zestaw logicznie powiązanych z dokumentem elektronicznym usystematyzowa-

⁷ M. Nahotko, *Jakość metadanych opisowych i możliwości ich współdziałania*, „Biuletyn EBIB” 2018, nr 2, <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/625> (dostęp 25 V 2019 r.).

⁸ National Information Standards Organization (NISO) – amerykańska organizacja tworząca i zatwierdzająca standardy w dziedzinie usług informacyjnych, zarówno w ujęciu tradycyjnym, jak i związanym z nowymi technologiami. Została założona w 1939 r. (definicja wg: https://pl.wikipedia.org/wiki/National_Information_Standards_Organization [dostęp 12 X 2018 r.]).

⁹ *Open Data Support. Moduł szkoleniowy 1.4. Zarządzanie metadanymi – wprowadzenie*, prezentacja w zbiorach autora. Szerzej zob. <https://www.opendatasupport.eu/> (dostęp 12 X 2018 r.). Więcej informacji podanych w przystępnej formie na temat metadanych można znaleźć w publikacji Jenn Riley, *Understanding Metadata. What is Metadata, and What is it For?: A Primer*, 2017, <https://www.niso.org/publications/understanding-metadata-2017> (dostęp 12 X 2018 r.). Zob. też <http://fbc.pionier.net.pl/pro/tworzyc-repozytoria-cyfrowe/opisywanie-obiektow-cyfrowych/> (dostęp 21 X 2018 r.).

Rys. 1. Okładka opracowania na temat problematyki metadanych

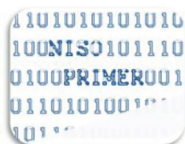

UNDERSTANDING

METADATA

WHAT IS METADATA, AND WHAT IS IT FOR?

By Jenn Riley

A Primer Publication of the
National Information Standards Organization

Źródło: <https://www.niso.org/publications/understanding-metadata-2017>.

nych informacji opisujących ten dokument, ułatwiających jego wyszukiwanie, kontrolę, zrozumienie i długoterwale przechowanie oraz zarządzanie¹⁰.

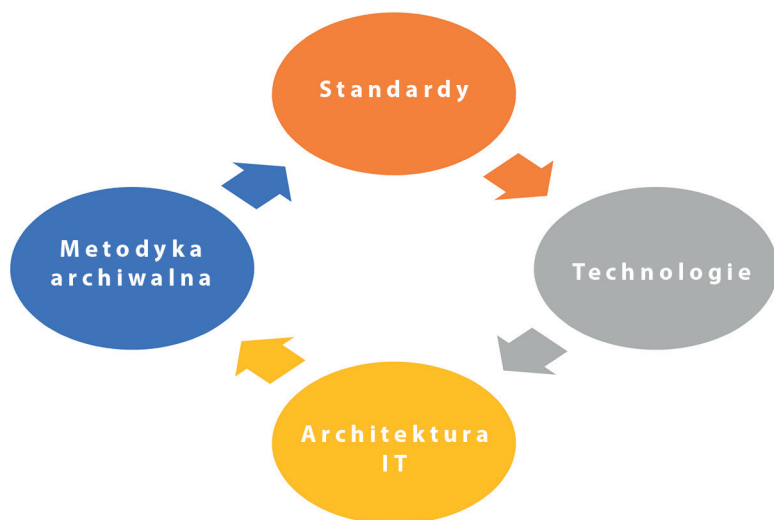
Metadane zatem, w rozumieniu dosłownym, odpowiadają za dostarczanie informacji, które umożliwiają uporządkowanie danych. Co istotne, odnoszą się one zarówno do obiektów istniejących fizycznie, jak również do ich wersji cyfrowej, powstałej po skanowaniu, a także do tych obiektów, które powstały wyłącznie w postaci cyfrowej¹¹. W przypadku archiwów przede wszystkim metadane odwołują się do dokumentów, plików graficznych i audiowizualnych.

Niezwykle istotną kwestią jest właściwe zarządzanie metadanymi, czyli uruchomienie procesu wykorzystania, wdrażania i rozwoju przyjętego

¹⁰ DzU 2006, nr 206, poz. 1517. Warto dodać, że w par. 2 ust. 2 przedmiotowego rozporządzenia określono metadane będące niezbędnymi elementami struktury dokumentów elektronicznych. Są nimi: identyfikator, twórca, tytuł, data, format, dostęp, typ, relacja, odbiorca, grupowanie, kwalifikacja, język, opis, uprawnienia.

¹¹ Szerzej zob. <http://fbc.pionier.net.pl/pro/tworzyc-repozytoria-cyfrowe/opisywanie-obiektow-cyfrowych/> (dostęp 21 X 2018 r.).

Rys. 2. Kluczowe elementy wpływające na implementację metadanych w archiwalnych systemach informatycznych

Źródło: Opracowanie własne autora.

rozwiązania¹². Metadane funkcjonują w ramach przyjętych standardów (krajowych/międzynarodowych), czyli pewnej kategorii norm i kryteriów. Idąc dalej, dla każdego z przyjętych standardów opracowuje się również schemat metadanych. Jest on rozumiany jako „system etykietowania, oznaczania lub kodowania wykorzystywany do rejestrowania informacji o zasobach lub strukturyzowania metadanych opisowych. Schemat metadanych ustanawia i definiuje elementy danych oraz zasady wykorzystywania elementów danych do opisu zasobu”¹³.

Właściwe wdrożenie modelu zarządzania metadanymi daje gwarancję, że każdy, kto z danymi pracuje, może je szybko odnaleźć, dowiedzieć się, co dane oznaczają, z jakich źródeł pochodzą i jak są wykorzystywane¹⁴.

Co niezwykle istotne, odpowiednio przygotowane wdrożenie, a następnie zarządzanie standardem metadanych w ramach archiwalnych systemów informatycznych, musi być zgodne z regułami metodyki archiwalnej. Tym samym w pierwszej kolejności, tworząc rozwiązanie informatyczne opisujące zasób

¹² Warto w tym miejscu zauważyć, że sposób, w jaki zarządza się metadanymi, uzależniony jest od rodzaju danych.

¹³ Zob. M. Dekkers, M. De Keyzer, N. Loutas, S. Goedertier, *Zarządzanie metadanymi – wprowadzenie*, <https://www.slideshare.net/OpenDataSupport/d212-training-module14-introduction-to-metadata-management-v001-pl>, slajd 11 (dostęp 25 V 2019 r.).

¹⁴ B. Jareo, M. Saldanha, *The value proposition of a metadata driven data governance program. Best Practices Metadata. May 2012*, https://community.informatica.com/mpresources/Communities/IW2012/Docs/bos_30.pdf (dostęp 12 X 2018 r.).

archiwalny, należy przede wszystkim przeprowadzić analizę strukturalną, przystąpić do opisu archiwaliów i powiązać te opisy z metadanymi obiektów cyfrowych, których repozytorium stanowi jeden z najważniejszych elementów systemu, np. jest podsystemem.

Zarządzanie metadanymi ma kluczowe znaczenie w przypadku tworzonych archiwalnych systemów informatycznych. Dzięki wprowadzonym mechanizmom poprzez zarządzanie metadanymi osiągamy:

- dostępność: metadane muszą być przechowywane w dostępnym miejscu oraz indeksowane, aby można było je znaleźć;
- jakość: metadane zawsze muszą być dobrej jakości, aby były wiarygodne dla użytkowników;
- trwałość: metadane muszą być przechowywane przez określony czas;
- otwartą licencję: metadane powinny być dostępne w domenie publicznej, aby mogły być wielokrotnie wykorzystywane¹⁵.

Trzeba przy tym pamiętać, że cykl życia metadanych jest dłuższy od cyklu życia samych danych, co oznacza, że metadane muszą być przechowywane po usunięciu danych, np. w formie informacji o zlikwidowanych bądź wycofanych danych.

Klasyfikując, warto przypomnieć, że istnieją następujące typy metadanych¹⁶:

- opisowe (odpowiadające za identyfikację i opis oryginału);
- techniczne (dotyczące tworzenia obiektów cyfrowych, urządzeń użytych do digitalizacji, parametrów procesu digitalizacji, parametrów związanych z formatami zapisu, wymagań odnośnie do pamięci, lokalizacji);
- strukturalne (struktura złożonych obiektów cyfrowych: obiektów składowych tworzących obiekt złożony, obrazów cyfrowych i ich metadanych, obiektów cyfrowych różnych typów, jak obrazy nieruchome, tekst i dźwięk; powiązań między obiektami: statycznych [np. kolejne strony], odnoszących się do czasu [np. synchronizacja odtwarzania]);
- konserwatorskie (odnoszące się do przechowywania obiektów cyfrowych);
- prawne (obejmujące zakres udostępniania obiektów cyfrowych);
- administracyjne (odpowiadające za zarządzanie obiektami cyfrowymi).

Aby odpowiednio wykorzystać metadane zaimplementowane w archiwalnym systemie informatycznym, system taki może być zaprojektowany np.

¹⁵ M. Dekkers, M. De Keyzer, N. Loutas, S. Goedertier, *Zarządzanie metadanymi...*, slajd 10.

¹⁶ Klasyfikacja cytowana za: G. Płoszajski, *Metadane w archiwach cyfrowych*, prezentacja multimedialna z 24 IV 2014 r., slajd nr 4, prezentacja w zbiorach autora. Zob. także P. Pałka, T. Traczyk, *Przetwarzanie metadanych w długoterminowym archiwum cyfrowym CREDO*, „Studia Informatica” 2017, t. 38, nr 2, s. 80.

Tab. 1. Typologia metadanych według NISO

Metadata Type	Example Properties	Primary Uses
Descriptive metadata	Title Author Subject Genre Publication date	Discovery Display Interoperability
Technical metadata	File type File size Creation date/time Compression scheme	Interoperability Digital object management Preservation
Preservation metadata	Checksum Preservation event	Interoperability Digital object management Preservation
Rights metadata	Copyright status License terms Rights holder	Interoperability Digital object management
Structural metadata	Sequence Place in hierarchy	Navigation
Markup languages	Paragraph Heading List Name Date	Navigation Interoperability

Źródło: <https://www.niso.org/publications/understanding-metadata-2017>.

Tab. 2. Typologia metadanych według NISO

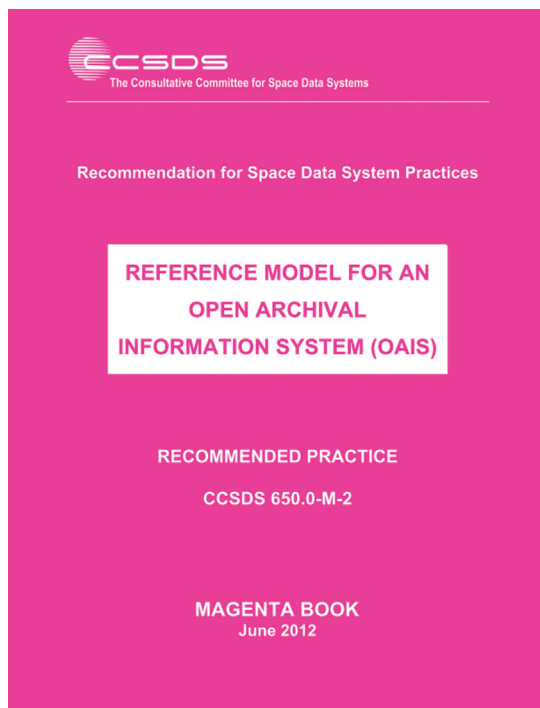
Descriptive metadata	For finding or understanding a resource
Administrative metadata – Technical metadata – Preservation metadata – Rights metadata	– For decoding and rendering files – Long-term management of files – intellectual property rights attached to content
Structural metadata	Relationships of parts of resources to one another
Markup languages	Integrates metadata and flags for other structural or semantic features within content

Źródło: <https://www.niso.org/publications/understanding-metadata-2017>.

w oparciu o model OAIS (ISO 14721)¹⁷, a jego architektura w związku z tym winna być zorientowana na usługi (Service-Oriented Architecture, SOA).

Rys. 3. Okładka podręcznika opisującego Open Archival Information System (OAIS)

Źródło: <https://www.iso.org/standard/57284.html>.

Dzięki takiemu podejściu możliwe jest długotrwałe przechowywanie zasobów cyfrowych niezależnie od formatu, opisanych przy pomocy różnych schematów metadanych. Proponowane podejście zapewnia również optymalną formę zarządzania danymi przy zapewnieniu szybkiego i pełnego dostępu do danych cyfrowych.

W modelu OAIS możemy wyróżnić trzy zasadnicze role występujące w archiwum i jego otoczeniu. Są to:

– producenci (czyli pracownicy archiwum) – dostarczający informacje przechowane w systemach archiwalnych;

¹⁷ Zob. <https://www.iso.org/standard/57284.html> (dostęp 21 X 2018 r.). Zob. również *Reference model for an Open Archival Information System (OAIS). Recommended practice CCSDS 650.0-M-2, Magenta Book*, June 2012, <https://public.ccsds.org/pubs/650x0m2.pdf> (dostęp 21 X 2018 r.). Więcej na temat OAIS zob. K. Pater, T. Traczyk, *Opakowanie zasobów cyfrowych na potrzeby archiwizacji długoterminowej*, „Studia Informatica” 2013, t. 34, nr 2B, s. 90–92.

– konsumenci (czyli użytkownicy archiwum) – wyszukujący i, o ile istnieją takie funkcjonalności w archiwalnych systemach informatycznych, pobierający odnalezione w rezultacie wyszukiwania informacje lub cyfrowe obiekty z archiwum (repozytorium cyfrowego);

– zarządzający – odpowiadający za ustalenie zasad działania repozytorium funkcjonującego w ramach archiwum, administrujący tym repozytorium, dbający o walidację zasobów i ich integralność.

W omawianym modelu OAIS między archiwum (rozumianym jako miejsce przechowywania zarówno materiałów archiwalnych, jak i obiektów cyfrowych) a tzw. producentami i konsumentami w sposób oczywisty zachodzą relacje obejmujące procesy obsługujące przesyłanie danych do repozytoriów, a następnie ich przechowywanie i udostępnianie. Przy czym udostępnianie danych cyfrowych – w kontekście współczesnych archiwalnych systemów informatycznych – wiąże się coraz częściej również z ich „pobieraniem” w ramach wolnego dostępu do zasobów cyfrowych, prezentowanych np. na portalu.

Należy odróżnić dane cyfrowe od obiektów informacyjnych. Na obiekt informacyjny, oprócz danych cyfrowych, składają się także narzędzia konieczne do przetworzenia surowych danych do postaci zrozumiałej przez użytkownika. Narzędzia te muszą pozwalać na przedstawienie treści w postaci dostosowanej do poziomu wiedzy użytkownika. Zatem każdy dokument elektroniczny, niezależnie od głębi informacyjnej, wraz z narzędziami umożliwiającymi jego odczyt jest w takim rozumieniu obiektem informacyjnym. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że oprócz danych cyfrowych przedmiotem archiwizacji są także wspomniane narzędzia.

Tym samym modelowa architektura IT rozwiązania tworzącego informatyczny system archiwalny, gdzie metadane są jednym z kluczowych podsystemów, powinna się opierać o standard formatu opisu zasobu i opisu metadanych, tj. standard opisujący wymagania jakościowe i strukturalne zasobów (czyli formaty, atrybuty techniczne i jakościowe plików) oraz sposób opisu metadanych zasobów wspólny dla wszystkich zasobów przechowywanych w systemie.

Niezwykle ważne w tym podejściu jest zwrócenie uwagi na stosowanie standardów metadanych, przydatnych przede wszystkim w kontekście wyszukiwania zasobów cyfrowych, jak również zarządzania nimi. Istotne jest zatem wykorzystanie ontologii, którą należy rozumieć jako „formalna reprezentacja pewnej dziedziny wiedzy, na którą składa się zapis zbiorów pojęć i relacji między nimi. Zapis ten tworzy schemat pojęciowy, który, będąc opisem danej dziedziny wiedzy, może służyć jednocześnie jako podstawa do wnioskowania o właściwości opisywanych ontologią pojęć”¹⁸. Ze względu na stopień formalizacji możemy wyróżnić następujące rodzaje ontologii:

¹⁸ Za: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Ontologia_\(informatyka\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Ontologia_(informatyka)) (dostęp 23 X 2018 r.).

– nieformalne: predefiniowane słownictwo, słowniki, tezaury, taksonomie;

– formalne: ontologie oparte na danych, ontologie oparte na logice.

Odnosząc się do organizacji metadanych w informatycznym systemie archiwalnym, może ona być oparta na koncepcji Data Vault zakładającej ewolucyjny rozwój repozytorium metadanych¹⁹. Z kolei na poziomie kodowania informacji możliwe jest ich zakodowanie w formie dokumentu strukturalnego w formacie JSON²⁰.

Na koniec warto zwrócić uwagę na inicjatywę, która pojawiła się niedawno na gruncie działań Międzynarodowej Rady Archiwów, zmierzającą do swego rodzaju konsolidacji czterech międzynarodowych standardów opisu archiwalnego²¹. Chodzi o powszechnie znane i używane standardy, tj.: ISAD(G) – standard opisu archiwalnego²²; ISAAR(CPF) – standard opisu haseł wzorcowych stosowanych do archiwów ciał zbiorowych, osób i rodzin²³; ISDIAH – standard służący do opisu instytucji z zasobem archiwalnym²⁴ oraz ISDF – standard służący do opisu funkcji²⁵.

Owe działania konsolidacyjne zmierzają do powstania międzynarodowego Konceptualnego Modelu Opisu Archiwalnego nazwanego RiC (Records in Contexts). Prace zespołu ekspertów trwały od 2012 do 2016 r. i skutkują przygotowaniem projektu²⁶. Oczywiście, jak dotąd, nie został on jeszcze wdrożony, bowiem wymaga szerszych konsultacji całego międzynarodowego środowiska archiwistów. Niemniej jednak wprowadza na poziomie merytorycznym nową jakość w zakresie głębi opisu archiwaliów w systemach informatycznych, a także

¹⁹ Za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Data_Vault (dostęp 24 X 2018 r.). Data Vault – „technika modelowania danych [...] zaprojektowana tak, aby zapewnić przechowywanie danych historycznych z wielorakich systemów operacyjnych (źródłowych). Data Vault oznacza również, obok aspektu modelowania, sposób patrzenia na dane historyczne, który zapewnia audytowalność, śledzenie danych, szybkość ładowania oraz odporność na zmiany biznesowe”.

²⁰ Za: <https://pl.wikipedia.org/wiki/JSON> (dostęp 24 X 2018 r.). JSON (Java Script Object Notation) – „lekki format wymiany danych komputerowych. JSON jest formatem tekstowym, bazującym na podzbiorze języka JavaScript. [...] Dostęp do danych w formacie JSON jest bardziej naturalny z poziomu języka JavaScript niż dostęp do tych samych danych w formacie XML, ponieważ JSON stanowi składniowy podzbiór języka JavaScript”.

²¹ Zob. International Council on Archives. Experts Group on Archival Description, *Records in Contexts. A Conceptual Model for Archival Description*, <https://www.ica.org/sites/default/files/RiC-CM-0.1.pdf> (dostęp 14 VII 2019 r.).

²² Zob. https://agad.gov.pl/wp-content/uploads/2015/01/isad_ISADv2PL.pdf (dostęp 14 VII 2019 r.).

²³ Zob. https://agad.gov.pl/wp-content/uploads/2015/01/isad_isaar.pdf (dostęp 14 VII 2019 r.).

²⁴ Zob. <https://www.archiwa.gov.pl/files/ISDIAH.pdf> (dostęp 14 VII 2019 r.).

²⁵ Zob. <https://www.archiwa.gov.pl/files/ISDF.pdf> (dostęp 14 VII 2019 r.).

²⁶ Zob. https://en.wikipedia.org/wiki/Records_in_Contexts (dostęp 14 VII 2019 r.).

zarządzania opisem, jak również w tak istotnym zagadnieniu, jakim jest ponowne wykorzystanie opisów²⁷.

Przedstawione powyżej rozważania dotyczące stosowania standardów metadanych w informatycznych systemach archiwalnych jedynie w wycinkowej formie potwierdzają używanie coraz bardziej zaawansowanych technologii w budowie rozwiązań informatycznych dla archiwów. Same jednak technologie to nie wszystko, bowiem nadal kluczowe jest, aby w projektowanych rozwiązaniach IT odwoływać się do tradycyjnej metodyki archiwalnej i umiejętnie załączając jej rozwiązania.

Bez wątplenia mierzalna efektywność archiwalnych systemów informatycznych jest osiągalna wówczas, kiedy z jednej strony odpowiada ona na potrzeby użytkowników – rozumianych zarówno jako korzystający z zasobu archiwalnego, jak i tzw. użytkownicy zaawansowani (np. pracownicy archiwum mający dostęp do funkcji lub modułów niedostępnych dla użytkowników zewnętrznych), a także gdy opisuje zgodnie z regułami metodyki archiwalnej zasób, wskazując przy tym na kluczowe powiązania pomiędzy elementami tego zasobu. Przede wszystkim zaś odwzorowując jego strukturę.

Wydaje się, że w nowoczesnym podejściu technologicznym zrobiono już niezwykle dużo, aby skutecznie obsłużyć proces tworzenia, a następnie zarządzania metadanymi. Jedyne, co można postulować, to zwiększenie zainteresowania tym zagadnieniem środowisk zajmujących się metodyką archiwalną, gdyż zmieniający się świat cyfrowy będzie tego od nas wymagał, a w zasadzie już oczekuje.

²⁷ Jest to szczególnie ważne w kontekście przyjętej 4 IV 2019 r. przez Parlament Europejski dyrektywy o otwartych danych i ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego zastępującej dyrektywę PSI (2003/98/WE) oraz jej nowelizację – dyrektywę 2013/37/UE, czyli tzw. dyrektywę *re-use*. Szerzej zob. http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-19-1935_en.htm (dostęp 14 VII 2019 r.).

Agnieszka Rosa

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Monika Cołbecka

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Bariery informacyjne użytkowników archiwów

W funkcjonowaniu archiwalnych systemów informacyjnych uwaga badaczy skupiona jest zazwyczaj wokół elementów bezpośrednio zależnych od archiwów: zasobu archiwalnego (zbiór źródeł pierwotnych zazwyczaj po, a czasem też przed selekcją archiwalną) oraz systemu pomocy ewidencyjno-informacyjnych (zbiór informacji pochodnych i metody opracowania zasobu). Jak dotąd nie prowadzono na szerszą skalę badań użytkowników archiwów – ich potrzeb, zachowań czy barier, a także podsystemów wyszukiwania i udostępniania, choć możliwości takich badań i ich zakres były omawiane w literaturze archiwalnej w Polsce już w latach osiemdziesiątych XX w. przez Bohdana Ryszewskiego i Macieja Gołębiewskiego¹. Jednym z aspektów badania użytkowników jest poznanie i określenie, jakiego rodzaju przeszkody napotykają oni podczas wyszukiwania pożądanej informacji – przeszkody te określane są jako bariery informacyjne.

¹ B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, s. 118–129, 154–158; M. Gołębiewski, *Potrzeby informacyjne użytkowników informacji archiwalnej*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 1979, nr 1 (34), s. 85–109; *idem*, *System informacji archiwalnej*, Warszawa–Łódź 1985, s. 50–80, 133–137; *idem*, *Wprowadzenie do informacji naukowej dla archiwistów*, Toruń 1991, s. 54–56; w mniejszym zakresie w pracy: *idem*, *System informacji archiwalnej i możliwości jego modernizacji* [w:] *Pamiętnik I Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. Przemysł, 27–29 sierpnia 1986 roku. Referaty i dyskusja*, cz. 2, Warszawa 1991, s. 244–255. Justyna Adamus-Kowalska, która w 2011 r. opublikowała książkę na temat historii i infrastruktury systemu informacji archiwalnej w Polsce, nie zajęła się zagadnieniem badania potrzeb użytkowników barier informacyjnych (zob. J. Adamus-Kowalska, *System informacji archiwalnej w Polsce. Historia, infrastruktura, standardy i metody*, Katowice 2011). Wanda Krystyna Roman w opublikowanej w 2012 r. książce *Podstawy zarządzania informacją* także nie zajęła się pogłębioną analizą zagadnienia, zob. W.K. Roman, *Podstawy zarządzania informacją*, Toruń 2012, s. 133–137, 163–174.

Zgodnie z ustaleniami Bohdana Ryszewskiego dotyczącymi rodzajów i zakresów badań archiwalnych systemów informacyjnych, badanie użytkowników archiwów może z powodzeniem odbywać się z zastosowaniem metody analizy systemowej (w zależności od przedmiotu badań różne elementy i sprzężenia muszą być brane pod uwagę, np.: użytkownicy i pomoce archiwalne w aspekcie wyszukiwania, użytkownicy i materiały archiwalne w aspekcie wyszukiwania, itd.). W badaniach tych zatem należy uwzględniać także inne podsystemy składające się na działalność informacyjną archiwum, jak: podsystem udostępniania i podsystem wyszukiwawczy, które z kolei składają się na system informacji archiwalnej². Tym samym badania użytkowników przede wszystkim mają przyczynić się do doskonalenia poszczególnych elementów systemu oraz optymalizacji usług oferowanych przez archiwum, poczynając od właściwego przygotowania bazy dokumentów pierwotnych (gromadzenie, zwłaszcza selekcja i działalność dokumentacyjna), poprzez przygotowanie optymalnej bazy informacji pochodnej (pomoce archiwalne) z uwzględnieniem metod opracowywania i przetwarzania (opis archiwalny, charakterystyki wyszukiwawcze), aż po systemy obsługi informacyjnej (łączące w sobie podsystemy wyszukiwawczy i udostępniania z rozpowszechnianiem informacji)³. W wielu sytuacjach mających na celu optymalizację funkcjonowania archiwum, zwłaszcza poprawę jakości jego usług informacyjnych, badania użytkowników powinny być punktem wyjścia.

Użytkownik wyszukuje informacje i jest w tym aspekcie nieodzownym elementem archiwalnego systemu informacyjnego, również informatycznego. Potrzeby informacyjne użytkowników z jednej strony obejmują zakres tematyczny, z drugiej różne formy obsługi informacyjnej⁴. Tym samym każdy użytkownik informacji ma określone wymagania, które dotyczą: zakresu tematycznego informacji, stopnia szczegółowości i kompletności informacji, tempa informowania, dostosowania informacji z punktu widzenia możliwości użytkownika⁵. W badaniu całego systemu informacyjnego archiwum i następnie jego udoskonalaniu istotne jest zatem nie tylko badanie potrzeb użytkowników, ale również ustalenie czynników determinujących ich potrzeby informacyjne. Czynniki te są dzielone zazwyczaj na obiektywne i subiektywne. Do obiektywnych włącza się: dziedzinę nauki lub życia społecznego reprezentowaną przez użytkownika, funkcje instytucji, którą reprezentuje użytkownik (gdzie pracuje), jaki zawód wykonuje lub jaką ma rolę społeczną. Do czynników subiektywnych, wynikających z cech osobowościowych poszczególnych użytkowników, można z kolei zaliczyć: wykształcenie (poziom, kierunek), przygotowanie do korzystania z informacji, cel wykorzystania informacji, uzdolnienia, przyzwyczajenia,

² B. Ryszewski, *Problemy i metody...*, s. 121.

³ Por. *ibidem*, s. 155.

⁴ M. Gołębiewski, *System informacji archiwalnej...*, s. 52.

⁵ *Ibidem*.

a także możliwości przewycięzania barier informacyjnych⁶. Nieco inaczej czynniki, które wywierają wpływ na potrzeby i zachowania informacyjne użytkownika, postrzega Marzena Świigoń, badająca potrzeby informacyjne użytkowników bibliotek. Wyróżnia ich cztery grupy, dzieląc je na: zasoby i przygotowanie, a te z kolei na: wewnętrzne i zewnętrzne. Są to: zasoby wewnętrzne (wiedza i umiejętności) i zasoby zewnętrzne (warunki ekonomiczne, materiał, czas), przygotowanie wewnętrzne (postawy, opinie, emocje użytkownika) i przygotowanie zewnętrzne (regulacje prawne, struktura społeczeństwa, postawy, opinie i emocje powstające w grupie)⁷. To, co łączy te oba podejścia, to stanowisko, że wszystkie wymienione czynniki mogą generować bariery informacyjne.

Jako pierwszy w literaturze archiwistycznej definicją barier informacyjnych użytkowników zajął się Maciej Gołombiowski. Określił nimi hamujące realizację procesów informacyjnych różne czynniki lub negatywne zjawiska będące przeszkodami utrudniającymi lub uniemożliwiającymi korzystanie z informacji i jej rozpowszechnianie⁸. Początkowo uznał, że większość tych barier to bariery komunikacyjne, obejmujące zwłaszcza te o charakterze językowym, ale też psychologicznym, socjologicznym i organizacyjnym⁹, w późniejszych badaniach dodając jeszcze bariery technologiczne, administracyjne i ekonomiczne¹⁰.

⁶ *Ibidem*, s. 52–53.

⁷ M. Świigoń, *Bariery informacyjne. Podstawy teoretyczne i próba badań w środowisku naukowym*, Warszawa 2006, s. 19. Zob. też M. Próchnicka, *Informacja a umysł*, Kraków 1991, s. 188.

⁸ M. Gołombiowski, *System informacji archiwalnej...*, s. 136; *idem*, *Wprowadzenie do informacji...*, s. 54.

⁹ Te ostatnie poddał Gołombiowski bardziej szczegółowemu omówieniu, uznając je za niezwykle istotne jeśli chodzi o funkcjonowanie polskich archiwów. Wyróżnił bariery międzyjęzykowe i wewnątrzjęzykowe. Bariery międzyjęzykowe w polskich archiwach wynikają z faktu stosowania różnych języków w różnych okresach historycznych. Z kolei bariery wewnątrzjęzykowe (terminologiczne) mają źródło w historycznej zmienności języka etnicznego i dodatkowo komplikują bariery międzyjęzykowe, gdy mamy do czynienia ze zmianami w znaczeniu słów w języku obcym. Ponadto dotyczą postępującej specjalizacji języka wynikającej ze specjalizacji w życiu społecznym i stosowanego słownictwa fachowego. Dodatkowo Gołombiowski wyróżnił bariery wynikające ze stosowania różnych alfabetów, a także trudności czytania rękopisów oraz faktu zmiany funkcji dokumentacji w momencie jej archiwizacji w archiwum historycznym. Za: M. Gołombiowski, *System informacji archiwalnej...*, s. 136–137.

¹⁰ Gołombiowski barierą technologiczną określił czynnik polegający na nienadążaniu rozwoju technologii i organizacji działalności informacyjnej za ilościowym wzrostem informacji pierwotnej. Bariery administracyjne wynikają natomiast z różnego rodzaju przepisów ograniczających (ze względów np. ekonomicznych, politycznych, wojskowych) swobodny przepływ informacji. Z kolei bariera psychologiczna wiąże się z ogólnym prawem oporu, na które składają się prawo przekory (dążność do stanu wyjściowego, brak akceptacji zmian) i prawo inercji przyzwyczajęń (każda zmiana rodzi opór – opór przeciwko zmianom wynikający z nawyków). Bariera ekonomiczna natomiast dotyczy zarówno służb informacyjnych, jak i użytkowników, a występuje w przypadku braku lub niedostatku prowadzenia działalności informacyjnej. Za: M. Gołombiowski, *Wprowadzenie do informacji...*, s. 55–56.

Rozważań tych jednak nie pogłębił, nie wskazał metod i nie zaproponował modelu badania.

Negatywne zjawiska, o których pisał Gołębowski, były natomiast przedmiotem zainteresowania informatologów. Przywołana już Marzena Świgoń poświęciła im sporo uwagi¹¹, podjęła próbę zdefiniowania i sklasyfikowania, opracowała model badawczy, a także przeprowadziła badania empiryczne na grupie użytkowników bibliotek naukowych. Definiując bariery informacyjne, posiłkowała się kilkoma definicjami, polskimi i zagranicznymi¹², ostatecznie określając je jako różnego rodzaju przeszkody, które utrudniają, opóźniają lub uniemożliwiają dostęp do informacji, korzystanie z niej i jej rozpowszechnianie¹³. Zwróciła też uwagę, że problem barier podejmowany był zazwyczaj tylko na marginesie takich tematów, jak badanie potrzeb i zachowań informacyjnych użytkowników.

Potrzeby i zachowania informacyjne użytkowników to zagadnienia wymagające uwzględnienia w modelowaniu systemu informacji archiwalnej, zwłaszcza jeśli chodzi o wyszukiwanie i udostępnianie informacji, w szczególności w systemach informatycznych¹⁴. Bariery informacyjne powstają w takim samym kontekście, co same potrzeby informacyjne, a związane są z zachowaniami informacyjnymi, czyli podejmowanymi przez użytkownika działaniami mającymi na celu znalezienie, wykorzystanie i ewentualnie rozpowszechnienie informacji. Tym samym bariery tak samo jak potrzeby wynikają z cech użytkownika (bariery personalne), jego roli społecznej w pracy lub w życiu (bariery interpersonalne) oraz warunków zewnętrznych, np. politycznych, ekonomicznych, technologicznych (bariery środowiskowe). Bariery wywierają jednak negatywny wpływ zarówno na rozpoznawanie potrzeb informacyjnych, jak i zachowania informacyjne, zwłaszcza w kontekście wyszukiwania informacji (zarówno w pomocach archiwalnych, jak i materiałach archiwalnych)¹⁵.

Dotychczas nie wypracowano jednej klasyfikacji barier informacyjnych, zresztą byłoby to niemożliwe. Marzena Świgoń w swej książce przedstawia ich kilka, od tych najprostszych, gdzie bariery dzielą się na: obiektywne, subiektywne, wewnętrzne i zewnętrzne, aż po tzw. makrobariery oraz mikrobariery. Przedstawia również uniwersalną typologię barier informacyjnych, wprowadzoną przez Thomasa Daniela Wilsona (brytyjskiego informatologa badającego

¹¹ Wśród kilku pozycji traktujących o barierach nadmienić można książkę M. Świgoń, *Bariery informacyjne. Podstawy...*, a także jej artykuł – *Bariery informacyjne w środowisku naukowym – wyniki badań pilotażowych*, „Przegląd Biblioteczny” 2003, nr 4, s. 384–405.

¹² Zob. np. definicję barier informacyjnych w *Słowniku terminologicznym informacji naukowej*: „[...] przeszkoda utrudniająca lub uniemożliwiająca korzystanie z informacji lub rozpowszechnienia informacji, np. bariera językowa, ekonomiczna, techniczna, ideologiczna”, za: *Słownik terminologiczny informacji naukowej*, red. K. Tittenbrun, Wrocław 1979, s. 28.

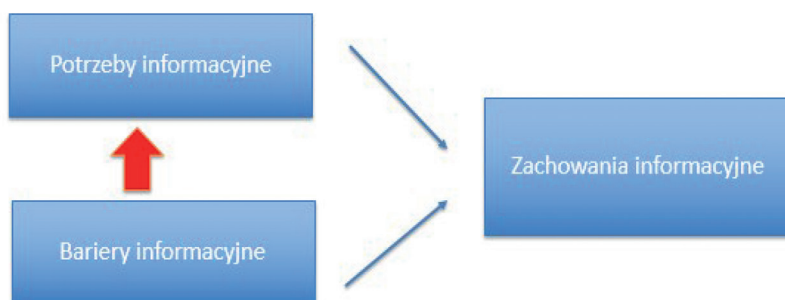
¹³ M. Świgoń, *Bariery informacyjne. Podstawy...*, s. 11, 23.

¹⁴ *Ibidem*, s. 19. Zob. też M. Próchnicka, *Informacja a umysł...*, s. 188.

¹⁵ M. Świgoń, *Bariery informacyjne. Podstawy...*, s. 19.

Rys. 1. Zależności między barierami, potrzebami i zachowaniami informacyjnymi

Źródło: Opracowanie własne autorek.

zachowania informacyjne użytkowników, autora definicji „zachowań informacyjnych” i modelu ich badań¹⁶. Wilson wskazuje na grupy czynników (barier), które mają wpływ na potrzeby i zachowania użytkownika, przy czym bardzo ważne jest podkreślenie, że czynniki te mogą mieć zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ na zachowania związane z wyszukiwaniem informacji, czyli stanowić przeszkody w dostępie do informacji, ale zarazem sprzyjać wyszukiwaniu informacji. Wilson wyróżnia: czynniki związane z charakterystyką osoby użytkownika (psychologiczne i edukacyjne), interpersonalne, środowiskowe (np. ekonomiczne, czas, odległość geograficzna, bariery kulturowe, np. tradycyjizm, jeśli chodzi o innowacje technologiczne) oraz dodatkowo związane z cechami źródła informacji (np. utrudniony dostęp, brak wiarygodności czy aktualności źródła).

Pierwsza grupa czynników, czyli te odnoszące się do emocji użytkownika, są związane z jego stosunkiem do otoczenia, światopoglądem, preferencjami czy postrzeganiem własnej osoby. Czynniki edukacyjne odnoszą się nie tylko do edukacji ogólnej, ale też przygotowania i wiedzy na temat poszukiwania požądanej informacji oraz do doświadczenia. Z kolei bariery interpersonalne mogą być związane z pełnioną rolą zawodową i wynikającymi z niej ograniczeniami i przywilejami. Element finansów i czasu badamy natomiast, gdy chcemy zmierzyć wielkość występowania barier ekonomicznych, np. obowiązujące prawo, odległość geograficzna od źródła informacji, rozwój technologii. Ostatni czynnik, czyli charakterystyka źródła, jest podrzędny względem czynników środowiskowych i wiąże się z cechami istniejących informacji (np. gdy odnaleziony dokument dostarcza nam informacji nierelevantnej). Poza tym do tego rodzaju barier zalicza się zaopatrzenie i organizację instytucji, która daną informację

¹⁶ T.D. Wilson, *Information behaviour: an interdisciplinary perspective*, „Information Processing and Management” 1997, t. 33, nr 4, s. 556.

Rys. 2. Typologia barier informacyjnych według Thomasa D. Wilsona

- ◆ **personalne — związane z charakterystyką osoby użytkownika (psychologiczne i edukacyjne);**
- ◆ **interpersonalne;**
- ◆ **środowiskowe (np. ekonomiczne, czas, odległość geograficzna, technologiczne);**
- ◆ **związane z cechami źródła informacji (np. utrudniony dostęp, brak wiarygodności czy aktualności źródła, również: organizacja pracy w archiwum, regulamin udostępniania, narzędzia wyszukiwawcze).**

Źródło: Opracowanie własne auterek.

posiada, zatem są to bariery związane z samymi archiwami, ich organizacją pracy, regulaminem funkcjonowania pracowni naukowej oraz narzędziami wyszukiwawczymi, tj. pomocami ewidencyjno-informacyjnymi tradycyjnymi i elektronicznymi¹⁷.

W zależności od tego, który aspekt funkcjonowania systemu i obecności w nim użytkownika chcemy objąć badaniem, możliwe jest za pomocą typologii i modelu zaproponowanych przez Marzenę Świgoń, opartych o ustalenia Wilsona i dostosowanych do realiów archiwum, przeprowadzenie badań barier informacyjnych użytkowników.

Taka próba została podjęta. Monika Cołbecka zaprojektowała i przeprowadziła badanie, któremu zostali poddani studenci kierunku archiwistyka i zarządzanie dokumentacją UMK. Są to badania sondażowe, dokonane za pomocą ankiety. Miały one na celu wskazanie, jakie sytuacje w archiwum lub też kontakty poza instytucją, a związane z prowadzoną kwerendą archiwalną (bez wskazanego rozdzielenia na wyszukiwanie w pomocach archiwalnych i zasobie), mogą przeszkadzać i zniechęcać tę grupę użytkowników do korzystania z zasobu. Przygotowany kwestionariusz posłużył do zgromadzenia danych – zawierał 4 pytania wprowadzające oraz 21 odnoszących się do barier informacyjnych, które ułożone zostały na podstawie modelu badania barier Marzeny Świgoń. Ankieta przystosowana została do realiów archiwalnych, np. pominięto bariery dotyczące autorów i wydawców, a dodano te odnoszące się do funkcjonowania pracowni naukowej.

Jakie pytania zawierała ankieta? Cztery wstępne pytania opisowe odnosiły się do płci respondentów, roku studiów, a także kwestii, czy byli w archiwum i czy prowadzili kwerendę archiwalną. Pierwsze pytanie okazało się nieistotne, jeśli chodzi o wyniki dotyczące barier – nie zauważono znaczących różnic. Dla

¹⁷ M. Świgoń, *Barьеры informacyjne. Podstawy...*, s. 33, 48.

analizy wyników i wyprowadzenia wniosków kluczową okazała się ostatnia kwestia, ponieważ różnice w tym przypadku były najbardziej widoczne. Pytania te pozwoliły na podział ankietowanych użytkowników na dwie grupy: a) tych, których bariery spowodowane są doświadczeniami w prowadzeniu poszukiwań archiwalnych, oraz b) tych, których bariery definiowane są jako lęk przed daną instytucją i przed pierwszym kontaktem z danym miejscem.

Dwadzieścia jeden pytań kwestionariuszowych odpowiada czterem grupom, które są zgodne z podziałem barier zaproponowanym przez T.D. Wilsona. Dotyczą one: użytkownika informacji, kwestii interpersonalnych, środowiskowych oraz odnoszących się do źródeł informacji. W pierwszej grupie znalazły się pytania związane z:

- niewystarczającym przygotowaniem do korzystania z pomocy tradycyjnych,

- niewystarczającym przygotowaniem do korzystania z pomocy elektronicznych,

- oporem w kontakcie z archiwistą,

- oporem w korzystaniu z pomocy elektronicznych,

- trudnościami w czytaniu tekstów z powodu występowania specjalistycznych terminów (bariera terminologiczna),

- trudnościami w odczytaniu tekstów obcojęzycznych,

- brakiem czasu dla prowadzenia kwerendy.

Pytania dotyczące przeszkód interpersonalnych odnosiły się do:

- braku pomocy archiwisty,

- braku pomocy archiwisty, który jest specjalistą w danej dziedzinie.

Kwestiami poruszonymi w kontekście barier środowiskowych/sytuacyjnych były:

- bariery prawne – wynikające z ochrony danych osobowych oraz okresów karencyjności akt;

- bariery finansowe – związane z niedoborem środków finansowych niezbędnych do zdobycia informacji, np. zbyt wysokie opłaty za skany, odbitki ksero, wyjazdy do archiwów;

- bariery geograficzne – odległość od archiwów przechowujących pożądane materiały archiwalne.

Pytania dotyczące barier związanych ze źródłami informacji (tworzone przez archiwa) odnosiły się do:

- braku materiałów archiwalnych (co mogło być spowodowane wybrakowaniem, niedostępnianiem itp.);

- niewystarczającej informacji o zawartości w pomocach archiwalnych i spisach zdawczo-odbiorczych;

- nieprzyjaznych regulaminów pracowni naukowych, np. udostępnianie jedynie określonej liczby jednostek, realizacja zamówień w określonych godzinach;

- opóźnień międzyarchiwalnych;
- niedogodnych godzin otwarcia pracowni naukowych archiwów;
- niedogodnych warunków pracy (np. za mało miejsca dla użytkowników, brak czytelni przeznaczonych na pracę głośną, niedogodne warunki fizyczne – niewygodne krzesła, biurka);
- braku pomocy naukowych w pracowni (typu słowniki językowe);
- otrzymania odpowiedzi nieodpowiadającej potrzebie (nierелеwantnej).

Ankieta została przeprowadzona wśród 52 studentów pierwszego roku I stopnia i drugiego roku II stopnia (ostatni rok) archiwistyki i zarządzania dokumentacją, wśród których 20 osób prowadziło już kwerendę archiwalną, a 32 osoby nie miały jeszcze takiego doświadczenia. Dlatego też dla grupy mniej doświadczonej pod uwagę brano jedynie odpowiedzi na 12 pierwszych pytań. Część ankiety dotycząca barier związanych ze źródłami informacji stworzonymi przez archiwa nie była w tym przypadku poddawana analizie jako nie dotycząca grupy. Ankietowani odpowiadali na pytania na zasadzie wyboru liczby w skali od 1 do 5, gdzie 1 oznaczało nieistniejącą przeszkodę, 3 – istotną przeszkodę i 5 – bardzo uciążliwą przeszkodę. Na podstawie tych odpowiedzi obliczono średnie arytmetyczne występowania barier wśród wszystkich respondentów dwóch wyżej wymienionych grup w poszczególnych typach barier oraz częstotliwość występowania poszczególnych barier.

Jakie natomiast udało się wyciągnąć wnioski? W przypadku częstotliwości występowania wszystkich barier, a także ich nasilenia, grupa osób nieprowadząca jeszcze kwerendy w archiwum jest na te przeszkody bardziej narażona.

1. Częstotliwość występowania barier – 75,78 proc. (wynik ogólny)

a) wśród prowadzących kwerendę: 72,09 proc.

b) wśród nieprowadzących kwerendy: 83,60 proc.

2. Średnia dotycząca nasilenia barier – 2,64 (wynik ogólny)

a) wśród prowadzących kwerendę: 2,53

b) wśród nieprowadzących kwerendy: 2,94

Osoby niemające doświadczenia w prowadzeniu poszukiwań odpowiedziały, że (według wielkości występowania) najbardziej uciążliwe są bariery środowiskowe, następnie te związane z użytkownikiem informacji, a na końcu interpersonalne. Inaczej sytuacja wygląda wśród ankietowanych posiadających już jakieś doświadczenie. W tym przypadku na pierwszym miejscu znalazły się bariery interpersonalne, następnie środowiskowe, związane ze źródłem informacji, a na końcu związane z użytkownikiem informacji. Identyfikacja wygląda sytuacja w ocenie częstotliwości występowania danych barier w obu grupach.

Użytkownicy, którzy nie prowadzili kwerendy archiwalnej, wśród najczęściej występujących barier wymienili:

- barierę terminologiczną,
- brak czasu,

Rys. 3. Wyniki badania – częstotliwość występowania barier

Częstotliwość występowania barier – 75,78% wynik ogólny

L.p.	Hierarchia grup barier według częstotliwości doświadczenia (grupa nie prowadząca kwerendy)	% napotykanyc	L.p.	Hierarchia grup barier według częstotliwości doświadczenia (grupa prowadząca kwerendy)	% napotykanyc
1	Bariery środowiskowe/sytuacyjne	87	1	Bariery interpersonalne	77,30
2	Bariery związane z użytkownikiem informacji	84,27	2	Bariery związane ze źródłami informacji – tworzone przez archiwa	71,72
3	Bariery interpersonalne	76,65	3	Bariery związane z użytkownikiem informacji	71,43
			4	Bariery środowiskowe/sytuacyjne	71,23
OGÓŁEM:		83,60	OGÓŁEM:		72,09

Źródło: Opracowanie własne autorek.

Rys. 4. Wyniki badania – średnia dotycząca nasilenia barier

Średnia dotycząca nasilenia barier - 2,64 wynik ogólny

L.p.	Hierarchia grup barier według średniej oceny wielkości (grupa nie prowadząca kwerendy)	w skali: 1 do 5	L.p.	Hierarchia grup barier według średniej oceny wielkości (grupa prowadząca kwerendy)	w skali: 1 do 5
1	Bariery środowiskowe/sytuacyjne	3,25	1	Bariery interpersonalne	2,613
2	Bariery związane z użytkownikiem informacji	2,88	2	Bariery środowiskowe/sytuacyjne	2,611
3	Bariery interpersonalne	2,7	3	Bariery związane ze źródłami informacji – tworzone przez archiwa	2,56
			4	Bariery związane z użytkownikiem informacji	2,41
OGÓŁEM:		2,94	OGÓŁEM:		2,53

Źródło: Opracowanie własne autorek.

Rys. 5. Wyniki badania – najczęściej występujące bariery informacyjne

Najczęściej występujące bariery informacyjne

Lp.	Hierarchia barier według częstotliwości doświadczenia (grupa prowadząca kwerendy)	% napotyka- jących	Lp.	Hierarchia barier według częstotliwości doświadczenia (grupa nieprowadząca kwerendy)	% napotyka- jących
1	Nieprzyjazne regulaminy	90,9	1	Bariera terminologiczna	93,30
2	Bariera języków obcych	86,40	2	Brak czasu	93,30
3	Brak czasu	81,90	3	Bariery geograficzne	90,00
4	Bariera geograficzna	81,90	4	Bariera języków obcych	90,00
5	Niewystarczająca informacja – spisy zdawczo- odbiorcze	81,90	5	Bariery prawne	86,70
6	Brak archiwisty - specjalisty	81,90	6	Brak przygotowania - pomoce elektroniczne	83,30
7	Niewystarczająca informacja – pomoce archiwalne	77,30	7	Opór psychiczny – relacja z archiwistą	83,30
8	Brak materiałów archiwalnych	77,30	8	Bariery finansowe	83,30
9	Informacja nierelevantna	72,70	9	Brak pomocy archiwisty	80,00
10	Brak pomocy archiwisty	72,70	10	Opór psychiczny – pomoce elektroniczne	80,00

Źródło: Opracowanie własne autorki.

- barierę geograficzną,
- barierę języków obcych.

Użytkownicy prowadzący kwerendę archiwalną w tym przypadku wskazali następujące bariery:

- nieprzyjazne regulaminy,
- języki obce,
- brak czasu,
- geograficzna.

Przedstawione badanie pokazało podobieństwa i różnice w barierach między użytkownikami, którzy mają za sobą doświadczenie dotyczące odwiedzin w pracowni naukowej archiwum a osobami, które tego doświadczenia nie mają. Głównym problemem jest kontakt z obsługą pracowni naukowej oraz bariery, które ściśle wiążą się z działalnością archiwum, tj. funkcjonowanie pracowni naukowych. Natomiast w przypadku potencjalnych użytkowników bariery te dotyczą obaw związanych z kwestiami, które zależne są od nich samych, np. czy potrafią odczytać dokument (język obcy lub specjalistyczne słownictwo), a także, czy potrafią odnaleźć pożądaną informację. Lęki te wynikają również z barier środowiskowych, takich jak odległość do archiwum lub przekonanie o żmudności i czasochłonności poszukiwań (bariera braku czasu).

Przeprowadzone badanie sondażowe może być podstawą do dalszych rozszerzonych na inne grupy użytkowników badań barier informacyjnych. Poprzedzone powinny one zostać badaniami jakościowymi ukierunkowanymi na obserwację i rozmowę z użytkownikami w celu rozpoznania występujących przeszkód, tak w wyszukiwaniu informacji (w pomocach i zasobie), jak i jej udostępnianiu w archiwum. Dopiero na podstawie zebranych danych dotyczących występujących przeszkód możliwe jest opracowanie ukierunkowanego na daną grupę (grupy) użytkowników kwestionariusza ankiety. Po jej przeprowadzeniu i opracowaniu wyników możliwe jest zmierzenie występujących problemów i podjęcie próby wprowadzenia pożądanych zmian. Następnie badanie należy powtórzyć.

Badania barier informacyjnych powinny objąć także archiwistów i to nie tylko w zakresie wykonywanej przez nich obsługi informacyjnej. Ich bariery informacyjne związane z zarządzaniem informacją w archiwum mają ogromny wpływ na funkcjonowanie archiwalnego systemu informacyjnego, a w konsekwencji systemu informacji archiwalnej, podsystemów wyszukiwania i udostępniania. Jedną z barier, która obecnie się wyróżnia, jest bariera technologiczna, wiążąca się z dostosowaniem się do nowoczesnych narzędzi i środków pojawiających się w archiwach, a także bariery interpersonalne, dotyczące chociażby kontaktów z użytkownikami.

Badania użytkowników archiwów przede wszystkim mogą pomagać w poznaniu użytkownika, kwestii stawianych przez niego pytań, jego zachowań i zamierzeń, a w konsekwencji wpłynąć na przygotowanie adresowanych dla niego usług i ułatwień. Mogą wpływać nie tylko na ulepszenie i modyfikację całego systemu informacyjnego, ale i na te sprzężenia w systemie, które zachodzą między użytkownikiem a źródłami pochodnymi i następnie pierwotnymi, czyli sam proces udostępniania i wyszukiwania informacji¹⁸. I to właśnie skupienie się na tym aspekcie, w kontekście badań użytkowników archiwów, powinno być krokiem pierwszym. Następnym powinno być doskonalenie zbioru źródeł pochodnych (pomocy archiwalnych), a także pierwotnych (selekcja archiwalna, gromadzenie zasobu). Już w 1985 r. Bohdan Ryszewski pisał: „W ogóle wydaje się, że podsystemy wyszukiwania, udostępniania i rozpowszechniania informacji w archiwach są bardziej elastyczne i podatne na modyfikacje niż podsystemy gromadzenia i opracowywania (przetwarzania) informacji archiwalnych”¹⁹. Warto pamiętać te słowa, rozbudowując i udoskonalając systemy informacyjne

¹⁸ Wyszukiwanie w aspekcie badania działalności informacyjnej archiwum polega na analizie i opisie sprzężeń zachodzących pomiędzy takimi elementami jak użytkownicy, zbiór informacji pochodnych, reguły opracowania (czyli też charakterystyki wyszukiwawcze) i języki wyszukiwawcze, a także zbiór źródeł pierwotnych. Zob. B. Ryszewski, *Problemy i metody...*, s. 123–124.

¹⁹ *Ibidem*, s. 157.

w archiwach, które już funkcjonują, patrzeć na problem całościowo, ale też przyjąć strategię działania tzw. małych kroków, zaczynając właśnie od udoskonalenia podsystemów wyszukiwania i udostępniania, których analiza i poprawa musi objąć badania użytkowników, w tym przede wszystkim ich zachowań i towarzyszących im barier.

Metoda wyszukiwania informacji

Wprowadzenie

Prezentowana w niniejszym artykule metoda wyszukiwania została opracowana na podstawie kwerend przeprowadzonych w dwóch dostępnych *on-line* zasobach archiwalnych: portalu Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych – *szukajwarchiwach.pl* oraz w archiwum służby bezpieczeństwa byłej NRD – Stasi Unterlagen Archiv. Ich szczegółowe rezultaty przedstawiałam na sympozjach organizowanych pod przewodnictwem prof. Bohdana Ryszewskiego w 2016 i 2017 r. Stały się one podstawą do przygotowania artykułów opublikowanych w ramach serii wydawniczej Instytutu Pamięci Narodowej „Symposia Archivistica”¹.

W polskiej terminologii z dziedziny nauki o informacji (informatologii) dostrzec można wieloznaczne rozumienie pojęcia „wyszukiwanie informacji”. Wyszukiwanie informacji traktuję jako proces poszukiwania (wydobywania, *Information Retrieval*) i odnajdywania informacji relewantnej (odpowiedniej) w odpowiedzi na zapotrzebowanie użytkownika, który to proces jest wyrażony w sposób przewidziany w danym systemie informacyjno-wyszukiwawczym (dalej: SIW), łączącym w integralną całość: język informacyjny, reguły tłumaczenia tekstów z języka naturalnego na ten język, ogólne zasady wyszukiwania i kryteria zgodności znaczeniowej². Arkadij I. Czerny dowodził, że: „Wyszukiwanie informacji to proces odszukania w danym zbiorze dokumentów, takich

¹ A. Żeglińska, *Wyszukiwanie w bazach danych NDAP: szukajwarchiwach.pl* [w:] *Standardyzacja opisu archiwalnego*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2016 („Symposia Archivistica”, t. III), s. 71–87; *eadem*, *Wyszukiwanie w Zintegrowanym Systemie Informacji Archiwalnej (ZoSIA) – wnioski dla modyfikacji opisu archiwalnego* [w:] *Problemy archiwalnego opisu informacyjnego*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Warszawa 2017 („Symposia Archivistica”, t. IV), s. 107–134; *eadem*, *Wyszukiwanie on-line w zasobach Archiwum Służby Bezpieczeństwa Państwowego byłej NRD* [w:] *Problemy archiwalnych systemów informatycznych*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2019 („Symposia Archivistica”, t. V), s. 91–104.

² J. Thierry, *Technologia i organizacja informacji naukowej*, Warszawa 1980, s. 141.

dokumentów, które dotyczą podanego w zapytaniu informacyjnym tematu (przedmiotu), czyli zawierają niezbędne dla użytkownika opisy faktów (wiadomości)”³.

Każdy system wyszukiwania informacji (dalej: SWI) – wyodrębniony z SIW, w którym jest jednym z podsystemów – umożliwia odszukanie tylko takich informacji, które zostały do tego systemu wprowadzone. Trawestując wypowiedź Calvina N. Mooersa, „idealnym można nazwać system wyszukiwania informacji, który wskaże każdemu użytkownikowi w odpowiedzi na jego kwerendę dokładnie taki zbiór informacji (nie większy i nie mniejszy), jaki wybrałby sam użytkownik, gdyby mógł dokładnie przeczytać cały zasób informacji (w naszym przypadku np. archiwów, zespołów lub jednostek archiwalnych) i wybrać z niego informacje odpowiadające, według niego, kwerendzie”⁴. Zatem wyodrębniony z SIW podsystem wyszukiwawczy⁵, za pośrednictwem którego odbywa się proces wyszukiwania informacji, w odpowiedzi na zadane pytanie powinien zapewnić dokonanie wyboru ze zbioru wyszukiwawczego (bazy danych) tych informacji (zbioru źródeł), które odpowiadają prowadzonej kwerendzie, a nawet docelowo w toku współpracy systemu z użytkownikiem – zaspokojenie jego indywidualnej potrzeby informacyjnej.

Chciałabym przy tym podkreślić, że nie ma jednej sprawdzonej i poprawnej metody prowadzenia wyszukiwania przez użytkownika. W istocie rzeczy to tylko program komputerowy realizuje algorytm wyrażony w matematycznym zapisie, z bezzwzględną konsekwencją dokonując porównania stanu istniejącego (wprowadzonego do pamięci – scharakteryzowanych, czyli opisanych obiektów) z wprowadzanym przez użytkownika każdorazowo pytaniem, które dla systemu staje się instrukcją wyszukiwawczą. Użytkownik jest elementem tego systemu – równie ważnym jak każdy inny jego element, w tym archiwista.

Prezentowana na kolejnych stronach metoda była przedmiotem dyskusji na zebraniu Rady Naukowej „Symposia Archivistica” w dniu 15 czerwca 2018 r., gdyż miała stanowić model poddawany weryfikacjom na podstawie wyszukiwań prowadzonych na różnych kategoriach zasobu archiwalnego. Dotychczas prowadzone przeze mnie badania w zakresie oceny narzędzi wyszukiwawczych, za pośrednictwem których realizowany jest proces wyszukiwania informacji, pozwoliły mi opracować metodę wyszukiwania składającą się z ośmiu niżej przedstawionych etapów.

³ A.I. Czerny, *Wstęp do teorii wyszukiwania informacji*, tłum. B. Krygier, M. Szomańska, Warszawa 1978, s. 17.

⁴ C.N. Mooers, *The Intensive Sample Test for the Objective Evaluation of the Performance of Information Retrieval Systems*, Cambridge (MA) 1959, s. 5.

⁵ System wyszukiwawczy w ramach całego systemu informacyjnego będzie stanowił jeden z jego modułów. Tutaj zob. A. Żeglińska, *Modele archiwalnych systemów informacyjnych w świetle zasady strukturalnej* [w:] *Komputeryzacja i digitalizacja w archiwach*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2016 („Symposia Archivistica”, t. II), s. 71–80.

I. Przygotowania do wyszukiwania

Metoda wyszukiwania rozpoczyna się od przygotowania do wyszukiwania informacji w danym SWI. Jest to etap bardzo ważny, bowiem stanowi wprowadzenie do wyszukiwania, pozwala zapoznać się z zakresem informacji i funkcjonalnościami SWI, o których informują ich twórcy. Interesują mnie w szczególności:

1. informacje na temat zawartości SWI, jego aktualizacje i aktualność, które pozwolą na określenie celu prowadzonego wyszukiwania:

a) zaplanowanie wizyty w archiwum (wybór archiwów, zespołów, serii, jednostek oraz ich sygnatur); zatem SWI będzie stanowić narzędzie umożliwiające zaplanowanie osobistego dostępu do informacji przechowywanej w danym archiwum;

b) bezpośrednie dotarcie do informacji zawartych w bazie danych (zbiorze informacji), stąd za pośrednictwem opisów SWI będzie możliwe dotarcie do repozytoriów cyfrowych zawierających skany obiektów lub ich części, jak również w przyszłości dokumentów elektronicznych; SWI będzie zatem stanowić narzędzie zapewniające bezpośredni dostęp do informacji zawartych w obiektach i ich częściach bez konieczności przeprowadzenia wizyty w archiwum;

c) przetwarzanie informacji zapisanej w przechowywanych obiektach nie tylko poprzez jej wyszukanie, ale również poprzez jej porównanie, sortowanie, itd.;

2. instrukcja wyszukiwawcza dedykowana użytkownikom systemu, która pozwoli na zaplanowanie strategii wyszukiwawczych;

3. interfejs oraz narzędzia wyszukiwawcze pozwalające na poznanie funkcjonalności SWI.

Użytkownicy korzystający z archiwalnego systemu wyszukiwania informacji stykają się z rzeczywistością, o której na ogół niewiele wiedzą. Dlatego etap ten uważam za istotny, ponieważ pozwoli na określenie celu wyszukiwania oraz skonkretyzowanie potrzeby informacyjnej.

II. Określenie celu wyszukiwania

Na tym etapie przystępuję do ustalenia celu wyszukiwania, który będzie odpowiadał przedmiotowi i zakresowi informacji zawartych w SWI, w szczególności w jego zbiorze informacji (bazie danych), do których dotarcie będzie możliwe za pomocą przewidzianych narzędzi wyszukiwawczych. Celem prowadzonego wyszukiwania może być:

a) wyszukanie informacji o konkretnych obiektach, np. archiwach, archiwach historycznych (dawnych), zespołach, seriach, jednostkach archiwalnych,

dokumentach – mających różną postać fizyczną (np. fotografii, map, planów); realizować się ono będzie w większym zakresie za pomocą prowadzonej nawigacji niż formułowanych przez użytkownika pytań – umożliwi zaplanowanie wizyty w archiwum;

b) wyszukiwanie treści zawartych w obiektach archiwalnych (np. skanach, dokumentach elektronicznych); realizować się ono będzie w większym zakresie w oparciu o formułowane pytania niż na prowadzonej przez użytkownika nawigacji – umożliwi eksplorację SWI.

Wyszukiwanie informacji realizowane w celu zaplanowania wizyty w archiwum wiązać się może z przeglądaniem zawartości SWI, natomiast dotarcie do informacji zawartej w systemie – z jego eksploracją. Przeglądanie, jak również eksploracja zawartości SWI może się zmieniać w trakcie prowadzonego wyszukiwania, co wynika ze zmiany potrzeb informacyjnych użytkownika.

III. Określenie potrzeby informacyjnej – przedmiotu i zakresu wyszukiwania

Ogromny wzrost oczekiwań względem systemów wyszukiwania informacji spowodowała komputeryzacja, a zwłaszcza Internet, który dał przekonanie, że potrzeby informacyjne mogą w łatwy sposób zostać zaspokojone, nawet bez znajomości dziedziny archiwalnej i świadomości, w czym SWI może pomóc i do jakich celów służy. Dlatego informacje zdobyte w trakcie etapu pierwszego, w którym użytkownik zapoznaje się z systemem, w szczególności z jego zawartością i instrukcją wyszukiwawczą, będą kluczowe w określeniu nie tylko celu wyszukiwania, ale również w konkretyzacji potrzeb informacyjnych.

Systemy wyszukiwania informacji mają do spełnienia ważną rolę w stworzeniu możliwości łatwego i szybkiego przetwarzania potrzeb informacyjnych w wymagania konkretyzowane w postaci stawianych pytań i prowadzonej nawigacji. W odpowiedzi na zapytanie informacyjne użytkownik otrzymuje m.in. informacje relewantne. Ale istnieją też informacje, które użytkownik mógłby ocenić jako relewantne, a które nigdy nie zostaną mu wydane, bo nie pyta o nie, nie wiedząc o ich istnieniu⁶.

⁶ Na temat potrzeb informacyjnych zob. m.in.: D. Nicholas, *Ocena potrzeb informacyjnych w dobie Internetu. Idee, metody, środki*, tłum. J. Woźniak, M. Kisilowska, Warszawa 2001; J. Woźniak, *O tak zwanych potrzebach informacyjnych*, „Zagadnienia Informacji Naukowej” 1989, nr 1, s. 39–59; M. Próchnicka, *Informacja a umysł*, Kraków 1991, s. 28–36.

IV. Wybór strategii wyszukiwania

Do najczęściej stosowanych strategii poszukiwania informacji w serwisach internetowych należy, oprócz formułowania zapytań⁷, również nawigowanie⁸. Wzajemnie się one uzupełniają, bowiem użytkownik po uzyskaniu odpowiedzi na zapytanie przegląda wskazane przez wyszukiwarkę dokumenty, stosując nawigowanie. Formułowanie pytań należy traktować jako jeden z etapów strategii poszukiwania informacji, ponieważ odpowiedź wyświetlana w postaci trafności jest najczęściej wstępem do dalszych poszukiwań, czyli nawigowania⁹.

Kiedy dysponujemy wystarczająco dużą wiedzą o dziedzinie kwerendy – przedmiocie lub temacie pytania, możliwe jest oszacowanie najbardziej **optymalnej** strategii wyszukiwawczej.

Można dostrzec występowanie pewnych prawidłowości związanych z wyborem przez użytkownika strategii wyszukiwania w zależności od jego wiedzy o systemie, jak również od znajomości specyfiki dziedziny archiwalnej:

1. jako użytkownik nieznający dziedziny archiwalnej będziemy stosować płytką technikę nawigowania, podczas gdy użytkownik znający dziedzinę archiwalną będzie prowadził nawigację po głębszych poziomach systemu wyszukiwania informacji;

2. jako użytkownik znający dziedzinę archiwalną będziemy poszukiwać informacji skuteczniej i dokładniej niż użytkownik tej dziedziny nieznający;

3. jako użytkownik zaawansowany (wykwalifikowany) podczas poszukiwania będziemy formułować pytania, podczas gdy użytkownik początkujący – głównie będzie prowadził nawigowanie.

Uzyskana wiedza o przedmiocie i zakresie wyszukiwania pomoże użytkownikowi dokonać wyboru takiej strategii wyszukiwania, która pozwoli mu jak najszybciej dotrzeć do odpowiedniej informacji. Wpłynie tym samym na sposób stawiania pytań oraz wybór odsyłaczy, np. organizacyjnych po wyszukiwarce, przycisków nawigacyjnych, czy też odsyłaczy semantycznych po obiektach mających związek z przedmiotem wyszukiwania.

⁷ Na temat strategii wyszukiwania opartej na stawianiu pytań zob. m.in. F.W. Lancaster, *Information Retrieval Systems. Characteristics, Testing, and Evaluation*, New York 1968.

⁸ Na temat strategii wyszukiwania opartej na nawigacji zob. m.in. D. Benyon, K. Höök, *Navigation in Information Spaces. Supporting the Individual [w:] Human-Computer Interaction – INTERACT '97. Proceedings of the Sixth IFIP Conference on Human-Computer Interaction*, red. S. Howard, J. Hammond, G. Lindgaard, London 1997, s. 41.

⁹ A.W. Lazonder, H.J.A. Biemans, I.G.J.H. Wopereis, *Differences between Novice and Experienced Users in Searching Information on the World Wide Web*, „Journal of the American Society for Information Science” 2000, nr 6, s. 576–581.

V. Wyrażenie przedmiotu i zakresu wyszukiwania w języku informacyjno-wyszukiawczym przyjętym w SWI – czyli sformułowanie instrukcji wyszukiawczej i wysłanie zapytania

Kolejnym etapem prowadzonego wyszukiwania jest wyrażenie zasadniczego przedmiotu i zakresu w języku informacyjno-wyszukiawczym przyjętym w danym systemie wyszukiwania informacji i jego zapisu w formie instrukcji wyszukiawczej.

Ważne jest takie wyrażenie, tj. sformułowanie przez użytkownika pytania, aby jak najściślej odpowiadało własnej potrzebie informacyjnej, bowiem żaden SWI nie udzieli odpowiedzi zgodnej z indywidualną potrzebą informacyjną, lecz z treścią pytania w takiej formie, w jakiej zostanie ono sformułowane. Nie zawsze, a w zasadzie chyba rzadko, jest możliwe wyrażenie w jednej kwerendzie (pytaniu) swojej potrzeby informacyjnej. Zatem zakładam konieczność przeprowadzenia co najmniej kilku wyszukiwań dla jednej potrzeby informacyjnej. Poniżej przedstawiam ich typologię opracowaną na podstawie dotychczas prowadzonych w tym zakresie badań:

A. Rodzaje zadawanych pytań – wynikające ze specyfiki dziedziny archiwalnej:

1. nazwy instytucji, organizacji, urzędów;
2. nazwiska twórców archiwów, zespołów i innych archiwotwórców, autorów archiwaliów, osób, rodzin, rodów;
3. nazwy geograficzne, miejscowe, jednostek podziału terytorialnego;
4. nazwy archiwistyczne: nazwy archiwów, zespołów, form kancelaryjnych archiwaliów, form fizycznych archiwaliów;
5. nazwy przedmiotowe – rzeczowe.

B. Rodzaje zadawanych pytań – wynikające ze struktury zadawanych pytań:

1. proste – składające się z jednego wyrażenia;
2. złożone – instrukcje składające się z dwóch i więcej wyrażeń;
3. wyrażone w języku naturalnym – sformułowane w postaci zdania lub fragmentu zdania;
4. wyrażone z użyciem operatorów Boole'a oraz wyrażeń z łącznikami i zaznaczonymi opcjami typu: „jakiekolwiek słowo”, „wszystkie słowa”;
5. frazy wyszukiawcze – wyrażenia ujęte w cudzysłów;
6. zapytania z wyborem opcji („wszystkie słowa”, „jakiekolwiek słowo”, „frazą”).

W rezultacie formułowania pytań składających się z jednego wyrażenia uzyskać można dużą liczbę trafień w odpowiedzi, szczególnie, gdy wyrażenie jest wieloznaczne w danej dziedzinie. Duża liczba uzyskanych odpowiedzi może być też dowodem umiejętności precyzyjnego ujmowania poszukiwanego

zagadnienia. Przy tworzeniu tego rodzaju kwerendy można wykorzystać wiedzę z danej dziedziny poprzez staranniejszy dobór słów kluczowych, a do formułowania pytań wybierać te przedmioty wyszukiwawcze, których nazwy da się użyć w zapytaniach jako słowa kluczowe.

VI. Analiza i weryfikacja rezultatu wyszukiwania

Kolejnym etapem wyszukiwania będzie przeprowadzenie czynności polegającej na ustaleniu dokładności (*precision*) i kompletności (*recall*) informacji, która z jednej strony świadczyć będzie o efektywności SWI, a z drugiej o jakości prowadzonego wyszukiwania (w tym współpracy z systemem). Wśród informacji trafnie wyszukanych mogą znajdować się informacje odpowiadające pytaniu (relewantne), jak i błędnie przez system wyszukane (wystąpią szumy informacyjne), a ponadto może się zdarzyć, że system nie udzieli odpowiedzi, chociaż informacje odpowiadające pytaniu będą znajdować się w zbiorze (wystąpi cisza informacyjna). Te dwa wymienione wskaźniki: dokładności i kompletności mają zdaniem wielu badaczy największą wartość i są kluczowe przy mierzeniu efektywności prowadzonego wyszukiwania¹⁰. Oceny dokładności dokonujemy, odrzucając informacje nietrafnie przez system wskazane. Jeżeli wybierzemy informacje o 100 proc. trafności, wówczas możemy ocenić ich kompletność. Należy przy tym mieć na uwadze fakt, że ocena efektywności wyszukiwania opierająca się na wartości tylko jednego z tych parametrów może być bardzo myląca. Jeśli bowiem w realizowanym wyszukiwaniu w odpowiedzi na wprowadzone do systemu zapytanie uzyskamy przykładowo jedną relewantną informację – współczynnik dokładności osiągnie maksymalną wartość, podczas gdy kompletność będzie miała bardzo niski poziom. Natomiast modyfikacja zapytania może spowodować, iż uzyskamy maksymalny poziom kompletności, podczas gdy dokładność przybierze bardzo niską wartość. Wyliczona na podstawie pojedynczych wyszukiwań, jak również serii zapytań ocena rezultatu wyszukiwania

¹⁰ Miary te zostały wprowadzone przez Jamesa Perry'ego i Alana Kenta w 1957 r. dla potrzeb eksperymentów prowadzonych pod kierunkiem Cyrila Cleverdona w Cranfield Institute of Technology, w których wykazali, że miary te są ze sobą powiązane. Zob. C. Cleverdon, M. Keen, *Aslib Cranfield Research Project. Factors determining the Performance of Indexing Systems*, t. 2: *Test results*, Cranfield 1966, s. 31–77, dostępny na stronie internetowej <http://hdl.handle.net/1826/863> (dostęp 30 IV 2019 r.). Por. też J. Bobrowski, *Wybrane zagadnienia efektywności zautomatyzowanych systemów wyszukiwania dokumentów*, Warszawa 1981, s. 16–17. F.W. Lancaster (*Information Retrieval Systems...*, s. 122–127) uważa je za jedyne istotne wskaźniki efektywności informacyjnej. Zob. też A.I. Czerny, *Wstęp do teorii...*, s. 134. W literaturze można spotkać przykłady obliczeń współczynnika odrzutu (*fallout*) oraz ogólnej zawartości relewantnych rekordów w systemie (*generality factor*), zob. R.R. Korfhage, *Information Storage and Retrieval*, New York 1997.

w zakresie kompletności i dokładności jest najczęściej stosowanym sposobem oceny efektywności całego systemu informacyjno-wyszukiwawczego¹¹.

Analiza kompletności i dokładności pozwala na dokonanie weryfikacji rezultatu przeprowadzonych wyszukiwań. Weryfikacji dokonuję na podstawie wyszukiwań prowadzonych w odniesieniu do informacji, o których wiem, że powinny znajdować się w SIW, by móc stwierdzić, czy szумы i straty są efektem błędów mojego wyszukiwania czy SIW. Dlatego w trakcie tego etapu zwracam uwagę na przyczyny niepowodzeń, w szczególności:

1. jak funkcjonuje system wyszukiwania informacji, czy mogę polepszyć współpracę z systemem, na które pytania uzyskuję lepsze rezultaty (trafniejsze), abym mogła do poznanych prawidłowości, „odkrytych” specyficznych cech systemu dostosować swoją strategię wyszukiwania, tj. sposób formułowania pytań i prowadzonej nawigacji;

2. czy system nie zawiera błędów, które powinnam „odkryć”, aby móc umiejętnie zmodyfikować swoje wyszukiwanie;

3. co mogę poprawić, jak zmodyfikować swoje pytanie.

Sprawdzam m.in. rezultaty wyszukiwania dla różnych gramatycznych form tych samych słów i grup słów oraz synonimów, homonimów i słów wieloznacznych. Jeżeli np. w zbiorze informacji stosowane są słowa kluczowe, lecz są one źle dobrane – a takie sytuacje nie są rzadkością – to wyszukiwanie przy pomocy każdej strategii nie przyniesie „dobrych” rezultatów, a może nawet stracić sens. Stanie się tak, jeżeli system pracujący w układzie „pytanie – odpowiedź” nie będzie oferował pomocy tezaurusa lub zastępującego tezaurus poradnika leksykograficznego (słownika, kartoteki, itp.)¹².

Weryfikacja uzyskanych rezultatów następuje zatem na podstawie znajomości dziedziny archiwalnej i bazy danych (zbioru informacji), w trakcie sprawdzania rezultatu wyszukania prowadzonego w odniesieniu do informacji, które powinny się znajdować w SIW.

¹¹ R.R. Korfhage, *Information Storage...*; C.D. Manning, P. Raghavan, H. Schütze, *An Introduction to Information Retrieval*, Cambridge 2008, [www:http://nlp.stanford.edu/IR-book/PDF/irbookonlinereading.pdf](http://nlp.stanford.edu/IR-book/PDF/irbookonlinereading.pdf) (dostęp 30 IV 2019 r.). Zasadność użycia obu tych współczynników do oceny satysfakcji użytkownika końcowego bywa w literaturze kwestionowana (zob. badania prowadzone przez L.T. Su, *The relevance of recall and precision in user evaluation*, „Journal of the American Society for Information Science” 1994, t. 45, nr 3, s. 72–89). Z badań zaś Cyrila Cleverdona wynika, że chociaż dokładność wyszukiwania jest ważna dla użytkownika, to kompletność nie ma większego znaczenia, zob. C. Cleverdon, *The Significance of the Cranfield Tests on Index Languages* [w:] *Proceedings of the 14th Annual International ACM/SIGIR Conference on Research and Development in Information Retrieval*, red. A. Bookstein i in., Chicago 1991, s. 3–12.

¹² Przykłady pochodzące z prowadzonych przeze mnie badań zamieszczone zostały w publikacjach wskazanych w przypisie nr 1, s. 93; szczegółowe wnioski zawarte w tekście: *Wyszukiwanie w Zintegrowanym Systemie Informacji Archiwalnej (ZoSIA)*..., s. 131–134.

Uzyskane odpowiedzi pozwolą na określenie, które z nich są trafne, a które nietrafne. Ponadto umożliwią dokonanie modyfikacji pytań poprzez ich uogólnianie lub zawężanie. Jeśli do wyrażenia treści kwerendy wykorzystamy specyficzne, bardziej wąskie terminy, to prawdopodobieństwo uzyskania w rezultacie wyszukiwania dużej ilości nietrafnych informacji będzie znikome, zatem otrzymamy większą ilość informacji trafnych.

VII. Modyfikacje instrukcji wyszukiwawczej/pytań

Ustalenie, czy wskazane przez system wyszukiwawczy informacje odpowiadają moim potrzebom informacyjnym, jest możliwe dopiero po zapoznaniu się z treścią uzyskanych odpowiedzi. Aby sprawdzić dwa kluczowe dla mnie parametry (wskaźniki) wyszukiwania, tj. stopień trafności i kompletności, dokonuję różnych modyfikacji, tj. przekształceń zastosowanej przeze mnie instrukcji wyszukiwawczej, poprzez wykonanie m.in. następujących szczegółowych działań:

1. uściślenie pytania poprzez:
 - a) wskazanie:
 - osób, klas zjawisk, do których odnosi się badanie/opisywany przedmiot/temat;
 - czasu i miejsca tego zjawiska;
 - informacji o sposobie ujęcia tego zjawiska (przedmiotu lub tematu);
 - opisu zewnętrznego – formalnej charakterystyki wyszukiwanych obiektów (rodzaj obiektu, język, materiał, format, itd.);
 - b) wymienienie tylko terminów wyrażających zasadniczy temat lub przedmiot kwerendy;
 - c) wykorzystanie operatorów syntaktycznych niektórych głównych relacji między terminami;
2. rozszerzenie pytania poprzez odrzucanie części ograniczeń;
3. zawężenie pytania poprzez dodanie dodatkowych ograniczeń do uzyskanego rezultatu wyszukiwania;
4. zamianę terminów;
5. sprawdzenie oboczności językowych – wynikających z form gramatycznych (zapytania z maskowaniem końcówki);
6. używanie synonimów słów kluczowych zaczerpniętych z treści wcześniejszego pytania;
7. poprawę błędów językowych w sformułowanych pytaniach, np.: literówki, błędy ortograficzne, błędy w nazwach własnych, brak znaków diakrytycznych.

Na tym etapie ważna jest możliwość podjęcia współpracy z SWI za pośrednictwem m.in. różnorodnych narzędzi pozwalających na efektywne realizowanie

obronych strategii wyszukiwawczych (poprzez formułowanie pytań, nawigowanie), zapewniających:

- rozszerzenie (pytania poprzez jego uzupełnienie),
- zawężenie (pytania poprzez jego uzupełnienie),
- oznaczenie (dołączenie),
- usunięcie (odrzućenie),
- uporządkowanie (usunięcie elementów zbędnych wg określonych w systemie zasad).

Na każdym etapie realizacji tych strategii wyszukiwawczych następować będą powroty do uzyskiwanych informacji, które, w celu ułatwienia modyfikacji pytań, powinny być w odpowiedniej formie zapisane i przechowywane w pamięci SIW.

Użytkownik powinien mieć zatem na każdym etapie prowadzenia wyszukiwania możliwość modyfikacji pytań i korygowania jego toku w wyniku nawigacji według wyników pośrednich, tzn. mieć możliwość zadawania systemowi wyszukiwania informacji pytań i ich uściślenia, rozszerzania, zawężania, oznakowywania, usuwania, porządkowania, itd. na podstawie treści otrzymanych odpowiedzi. Chciałabym tu podkreślić, że dotyczyć to powinno nie tylko przebiegu wyszukiwania, ale również indywidualnej potrzeby informacyjnej. Często bowiem w trakcie prowadzenia wyszukiwań w wyniku otrzymanych odpowiedzi dokonujemy też zmiany lub modyfikacji swoich potrzeb informacyjnych, a więc następuje zmiana formy ich wyrażenia w postaci zmienionych lub zmodyfikowanych pytań i wybranej nawigacji. Dlatego niezwykle ważna w procesie wyszukiwawczym jest możliwość podjęcia współpracy z systemem wyszukiwawczym. System powinien oferować różne drogi wyszukiwawcze, przy założeniu, że wszystkie pola (rekordy) winny umożliwiać prowadzenie wyszukiwań. Na tym etapie prowadzonych wyszukiwań badam więc, czy istnieje możliwość wielokrotnego kontaktowania się z systemem, tj. uściślenia sformułowanej kwerendy (pytania) w celu polepszenia rezultatu wyszukiwania, ponadto w jaki sposób proces ten przebiega, czy jest dogodny (m.in. czy zapewnia możliwość powrotu do poprzednich wyników kwerendy, czy można je zapisać), a przede wszystkim, jakie możliwości dalszego wyszukiwania zapewnia w celu wzrostu efektywności rezultatu wyszukiwania.

VIII. Zakończenie i ocena wyszukiwania

Zakończenie wyszukiwania wiąże się z wyjściem z systemu informacyjnego albo z sukcesem, albo z niepowodzeniem, kiedy to procedura informuje o braku informacji (rekordów) lub o nieskuteczności podjętej strategii wyszukiwania.

Przeprowadzona analiza i weryfikacja rezultatu wyszukiwania prowadzi do sformułowania oceny SIW z punktu widzenia jego użytkownika, dla którego niewątpliwie istotne są niżej wskazane parametry¹³, tj.:

1. ocena zasięgu bazy danych (*Coverage of Data Base*);
2. ocena trafności i kompletności przeprowadzonego wyszukiwania – jest ona kluczowa dla wszystkich systemów informacyjno-wyszukiwawczych;
3. ocena czasu przeprowadzonego wyszukiwania – co wpływa na przyspieszenie wyszukiwania, jaki ma wpływ współpraca („dialog”) z SWI (*Time Factors*);
4. ocena współczynnika uzyskanych nowych informacji (nieznanych wcześniej użytkownikowi) w ramach relewantnych odpowiedzi (*Novelty*);
5. ocena pracochłonności, tj. wysiłku wkładanego przez użytkownika chcącego uzyskać odpowiedź na pytanie (*User effort in Relation to On-Line Systems*);
6. ocena formy udzielanych odpowiedzi; czy forma wyjścia z SWI daje możliwość np. zapisu, wydruku uzyskanych rezultatów (*Form of Output*);
7. ocena współpracy z systemem: czy istnieje i jak przebiega np. w trakcie formułowania pytań, po otrzymaniu niezadowolającego wyniku¹⁴.

Podczas określania trafności (dokładności) i kompletności rezultatu przeprowadzonego wyszukiwania należy również wziąć pod uwagę jeszcze jeden parametr systemu wyszukiwania informacji. Jest nim wielkość zbioru wyszukiwawczego. Zwiększenie zbioru wyszukiwawczego wymaga bowiem zwiększenia dokładności wyszukiwania informacji. Przy tym należy również zapewnić dostatecznie wysoką kompletność wyszukiwania. O ile użytkownik może pogodzić się z niewielką dokładnością wyszukiwania przy małym zbiorze, kiedy zmuszony jest przeszukać stosunkowo małą liczbę dokumentów wskazanych przez system, to taka sama niewielka dokładność wyszukiwania przy dużym zbiorze wyszukiwawczym, zmuszająca użytkownika do przeglądania dużej liczby dokumentów wyszukanych w poszukiwaniu tych relewantnych, stanowi poważne utrudnienie i zmniejsza w istocie efektywność systemu¹⁵. Zatem zwiększenie

¹³ F.W. Lancaster w rozdziale szóstym pracy *Information Retrieval Systems...* (s. 54–63) wyróżnił owe kryteria oceny dokonywane przez użytkownika (z których szczegółowo opisał kompletność i dokładność, opierając rozważania na pracach Cleverdona i wynikach „eksperymentu cranfieldzkiego”; pozostałe mierniki systemu opisał szkiecowo), przy czym wskazał na istnienie wymagań względem systemu ze strony kierownictwa niższego i wyższego szczebla (*lower management* i *top management*). Dostosowane do systemów dostępnych *on-line* zostały w kolejnej pracy: F.W. Lancaster, E.G. Fayen, *Information Retrieval On-Line*, Los Angeles 1973, s. 125–139.

¹⁴ F.W. Lancaster i E.G. Fayen (*Information Retrieval On-Line...*, s. 131–132) określili to kryterium: „Unit Cost as a Performance Measure” – traktowane jako koszt związany z czasem wyszukiwania poniesionym przez: 1. użytkownika bardziej doświadczonego, 2. gdy system preferuje jednego z użytkowników, 3. gdy jedno z pytań jest trudniejsze, 4. gdy lepsza jest strategia wyszukiwania obrana przez jednego z użytkowników.

¹⁵ A.I. Czerny, *Wstęp do teorii...*, s. 159–161.

zbioru, w którym prowadzimy poszukiwania, wymaga zwiększenia trafności. Konieczność odszukania 150 dokumentów trafnych wśród 500 wydanych oznacza, że system przestaje spełniać swoje funkcje¹⁶. Z tego względu dokonuje się modyfikacji pomiarów kompletności i dokładności, tak aby uwzględniały uszeregowanie wyników¹⁷. Uporządkowanie rezultatów wyszukiwania minimalizuje bowiem wysiłek wkładany przez użytkownika w dotarcie do wymaganej liczby relewantnych odpowiedzi.

Biorąc pod uwagę współczesną wiedzę o języku i psychologii myślenia, nie można mówić o całkowitej automatyzacji procesu wyszukiwania informacji (w ścisłym tego słowa znaczeniu) jako bliskiej urzeczywistnienia. Wysoka efektywność wyszukiwania informacji może być osiągnięta tylko w przypadku, gdy człowiek będzie brał aktywny udział w realizacji procesu wyszukiwania i korygował jego przebieg (tok) według wyników pośrednich, a nawet zarządzał całym procesem wyszukiwawczym. Dlatego też do systemu wyszukiwania informacji powinien zostać włączony – jako jeden z elementów archiwalnego systemu informacyjnego – jego użytkownik, ponieważ tylko on może najbardziej adekwatnie ocenić, w jakim stopniu informacje uzyskane w trakcie prowadzonego wyszukiwania rzeczywiście odpowiadają jego potrzebie informacyjnej i są zgodne z przedmiotem przeprowadzonej kwerendy (pytania).

Podsumowanie

Badanie procesu wyszukiwania, który prowadzę według opisanej metody, pozwala dostrzec nie tylko błędy, ale również wskazać ich przyczyny – co jest niezwykle istotne w celu doskonalenia każdego systemu wyszukiwania informacji.

Podsumowując, chciałabym zaznaczyć, iż jako użytkownik (jakiegokolwiek SWI) nie dążę do uzyskania najlepszego z możliwych wyników już w pierwszej próbie; zatem zakładam konieczność takiego sformułowania swojego pierwszego pytania, aby otrzymać informacje najbardziej pomocne dla sformułowania następnego pytania i podjęcia najbardziej optymalnej nawigacji. Jedna próba rzadko kiedy może przynieść w pełni zadowalające rezultaty. Zachęcam tym samym do zapoznania się z moimi dotychczasowymi sposobami

¹⁶ *Ibidem*, s. 161.

¹⁷ Zob.: S. Mizzaro, G. Demartini, *A Classification of IR Effectiveness Metrics* [w:] *Advances in Information Retrieval. 28th European Conference on IR Research, ECIR 2006. London, UK, April 2006. Proceedings*, red. M. Lalmas i in., Berlin 2006, s. 488–491; A. Mierzecka-Szczyńska, *Ewaluacja efektywności systemów informacyjno-wyszukiwawczych. Wybrane parametry oceny* [w:] *Spółeczeństwo i sieć informacyjna. Problemy i technologie*, red. B. Sosińska-Kalata, E. Chuchro, Warszawa 2012 („Miscellanea Informatologica Varsoviensia”, t. 5), s. 115–123.

i rezultatami prowadzonych wyszukiwań w dostępnych *on-line* zasobach archiwalnych: portalu Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych – szukajwarchiwach.pl oraz w archiwum służby bezpieczeństwa byłej NRD – Stasi Unterlagen Archiv, a także wypróbowania przedstawionej metody prowadzenia wyszukiwań informacji.

Jacek Ryżko

Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

Mariusz Żuławnik

Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

Problemy wyszukiwania w elektronicznych bazach danych ofiar terroru niemieckiego i sowieckiego*

Jednymi z podstawowych narzędzi pracy archiwistów w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie są elektroniczne bazy danych: Arolsen Archives – Międzynarodowego Centrum Prześladowań Nazistowskich (dawnej Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej w Bad Arolsen w Hesji w Niemczech¹), programu dokumentacyjnego „Straty osobowe i ofiary represji niemieckich 1939–1945” oraz „Indeksu Represjonowanych”. Ich wyjątkowy status w pionie archiwalnym Instytutu wynika z co najmniej dwóch powodów. Po pierwsze, zawierają one najpełniejsze informacje o osobach zamordowanych i poddanych różnym formom represji przez władze i organy bezpieczeństwa III Rzeszy Niemieckiej i Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich w latach 1939–1945(1956). Po drugie, IPN jest jedynym dysponentem tychże baz w Polsce, a w przypadku bazy Arolsen Archives – jedną z nielicznych instytucji na świecie, która posiada do niej bezpośredni dostęp.

Bazy te są wykorzystywane przez pracowników Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej do prowadzenia kwerend². Inauguracja Centrum, umiejscowionego w strukturze Wydziału Informacji i Sprawdzień

* Niniejszy tekst jest zmienioną wersją artykułu: J. Ryżko, M. Żuławnik, *Wykorzystanie elektronicznych baz danych w działalności Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej* [w:] *Archiwa – Historia – Pamięć. Bilans 15 lat działalności archiwalnej Instytutu Pamięci Narodowej*, red. J. Bednarek, R. Leśkiewicz, P. Perzyna, Łódź–Warszawa 2018, s. 109–123.

¹ Używano także nazwy: Międzynarodowa Służba Poszukiwań w Bad Arolsen.

² Szerzej na temat Centrum zob.: *Centrum Udzielania Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej*, Warszawa 2014; J. Piwowar, M. Żuławnik, „Mając na względzie zachowanie pamięci...”, „Pamięć.pl” 2014, nr 6, s. 66–68.

Archiwum IPN na prawach sekcji, miała miejsce 8 maja 2014 r., w 69. rocznicę zakończenia II wojny światowej. Do jego głównych zadań należy udzielanie informacji o Polakach i obywatelach II Rzeczypospolitej (Ukraińcach, Żydach, Litwinach i Białorusinach), którzy padli ofiarą represji ze strony obu okupantów. Aplikacje stanowią cenne uzupełnienie dokumentów pozyskanych i wytworzonych przez Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce (funkcjonującą pod różnymi nazwami w latach 1945–1999) i Ośrodek KARTA, czy też dokumentów pozyskanych przez IPN z archiwów gruzińskich, kazachskich, litewskich, rosyjskich i ukraińskich³. W oparciu o tę dokumentację i elektroniczne pomoce pracownicy Centrum udzielają odpowiedzi na zapytania kierowane nie tylko z uprawnionych jednostek organizacyjnych Instytutu (pionów: archiwalnego, naukowego, prokuratorskiego i lustracyjnego), ale także przez historyków, publicystów i przede wszystkim osoby prywatne, które mimo upływu kilkudziesięciu lat od zakończenia wojny w dalszym ciągu poszukują informacji o swoich przodkach⁴. Co istotne, baza „Strat” jest udostępniana w całości w wersji *on-line*, podczas gdy pozostałe jedynie w części. Ich użytkownicy napotykać szereg problemów podczas prowadzenia kwerend.

Baza Arolsen Archives

Baza danych Arolsen Archives – Międzynarodowego Centrum Prześladowań Nazistowskich zawiera największy na świecie zbiór zdigitalizowanych dokumentów poświęconych osobom represjonowanym przez III Rzeszę. W dyspozycji IPN znajduje się od 2009 r. Tym samym Instytut znalazł się w gronie zaledwie kilku instytucji badawczych na świecie, które mają dostęp do aplikacji. Wśród pozostałych ośrodków wymienić należy m.in. Muzeum Holocaustu w Waszyngtonie, Instytut Yad Vashem w Jerozolimie czy Bibliotekę im. Alfreda Wienera w Londynie. Baza zawiera rekordy odnoszące się do losów ponad 17 mln osób. Tylko Centralna Kartoteka Osobowa (Central Name Index, CNI) – zdigitalizowana główna kartoteka Arolsen Archives – zawiera ok. 50 mln kart⁵.

Międzynarodowa Służba Poszukiwawcza w Bad Arolsen powstała w celu prowadzenia poszukiwań i rejestracji osób zaginionych podczas II wojny światowej. Już w 1943 r. brytyjski Czerwony Krzyż powołał placówkę zajmującą się tworzeniem rejestrów osób poszukiwanych. Z czasem, po desancie aliantów we

³ *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej (stan na dzień 31 grudnia 2008 roku)*, red. J. Bednarek, R. Leśkiewicz, Warszawa 2009, s. 59–201.

⁴ M. Żuławnik, *W poszukiwaniu ofiar represji*, „Pamięć.pl” 2015, nr 11, s. 40–43.

⁵ Zob. <https://arolsen-archives.org/pl/wyszukiwanie-nawigacja/korzystanie-z-archiwum-cyfrowego/> (dostęp 25 VI 2019 r.).

Francji, biuro poszukiwawcze zaczęło działać pod auspicjami Naczelnego Dowództwa Alianckich Sił Ekspedycyjnych (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces, SHAEF). Ostatecznie ulokowano je w miejscowości Bad Arolsen w Hesji, ze względu na jej położenie blisko granicy z poszczególnymi strefami okupacyjnymi Niemiec. W 1948 r. biuro poszukiwawcze otrzymało nazwę International Tracing Service (Międzynarodowa Służba Poszukiwawcza, ITS) i zajęło się – poza pracą poszukiwawczą – gromadzeniem dokumentacji dotyczącej osób represjonowanych, w tym oryginalnych materiałów wytworzonych przez władze i organy bezpieczeństwa III Rzeszy oraz akt rejestrujących pobyt obcokrajowców na terenie poszczególnych gmin w Niemczech⁶. Do 2012 r. ITS funkcjonowała pod nadzorem Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, obecnie jej partnerem instytucjonalnym jest Niemieckie Archiwum Państwowe (Bundesarchiv). W maju 2019 r. Międzynarodowa Służba Poszukiwawcza w Bad Arolsen zmieniła nazwę na Arolsen Archives – International Center on Nazi Persecution (Międzynarodowe Centrum Prześladowań Nazi-stowskich). Zmiana nazwy spowodowana była tym, że odnosiła się do pierwotnej funkcji Centrum, jaką były wyłącznie poszukiwania. Tymczasem instytucja zajmuje się także działalnością edukacyjną, naukową oraz upamiętnianiem ofiar nazizmu⁷.

Aktem prawnym regulującym działalność Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej/Arolsen Archives stało się porozumienie bońskie z 6 czerwca 1955 r. Podpisało je wówczas dziewięć państw – Belgia, Francja, Holandia, Izrael, Luksemburg, Republika Federalna Niemiec, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Włochy, które utworzyły Międzynarodową Komisję ds. Międzynarodowej Służby Poszukiwawczej, decydującą o strategii działalności ITS. Rok później przystąpiła do niej także Grecja⁸.

Od początku działalności Międzynarodowa Służba Poszukiwawcza zgromadziła potężny zasób archiwalny składający się obecnie z 26 km bieżących akt⁹. Materiały te zostały poddane procesowi digitalizacji, czego efektem jest umożliwienie dostępu do zbiorów nie tylko za pośrednictwem Arolsen Archives, ale także w siedzibach światowych instytucji zajmujących się upamiętnieniem ofiar III Rzeszy, tj. w Stanach Zjednoczonych, Izraelu, Francji, Belgii, Wielkiej Brytanii i wreszcie – za pośrednictwem Archiwum IPN – w Polsce. Wiąże się to

⁶ A. Laszuk, W. Sawicki, *Przydatność dokumentacji zgromadzonej w archiwum Międzynarodowej Służby Poszukiwań w Bad Arolsen w ustaleniu strat osobowych Polaków w II wojnie światowej* [w:] *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009, s. 188–189.

⁷ Zob. <https://www.dw.com/pl/bad-arolsen-mi%C4%99dzynarodowa-s%C5%82u%C5%BCba-poszukiwa%C5%84-zmieni-nazw%C4%99/a-46943637> (dostęp 25 VI 2019 r.).

⁸ A. Laszuk, W. Sawicki, *Przydatność dokumentacji...*, s. 189.

⁹ Zob. <https://www.itsarolsen.org/en/archives/index.html?expand=380&cHash=8defe54b512ee3ba75030ec2435a0a7b> (dostęp 29 X 2015 r.).

również z decyzją o udostępnieniu zbiorów ITS/Arolsen Archives nie tylko osobom pokrzywdzonym i ich najbliższym, ale również badaczom zajmującym się problematyką II wojny światowej.

Instytut Pamięci Narodowej, jako jedyna instytucja badawcza w Polsce, stał się posiadaczem bazy danych w związku z przystąpieniem 7 marca 2000 r. Rzeczypospolitej Polskiej do umów bońskich oraz ich nowelizacją z 16 maja 2006 r. Wówczas to w Luksemburgu zapadły decyzje o możliwości udostępnienia cyfrowych kopii zasobu ITS sygnatariuszom traktatu. W 2007 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych – po konsultacji z Urzędem ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych, Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych i Polskim Czerwonym Krzyżem – zdecydowało o przekazaniu dysków ze zdigitalizowanymi dokumentami do IPN w Warszawie¹⁰.

Obecnie zasób zebrany przez Międzynarodową Służbę Poszukiwawczą/Arolsen Archives dostępny jest w formie aplikacji o nazwie OuS Archiv v. 2.0. Pochodzi ona od nazwy firmy Ossenberg und Schneider, która odpowiedzialna jest za oprogramowanie. „Kręgosłup” bazy stanowią trzy części, w których umieszczono tematycznie zeskanowane dokumenty. Wśród nich znajdują się następujące materiały: obozowe, więzienne, śledcze i sądowe; dotyczące osób zarejestrowanych i zatrudnionych na terytorium III Rzeszy, głównie cudzoziemskich pracowników przymusowych; rejestrujące losy tzw. dipisów (Displaced Persons, DP), a więc osób, które po II wojnie światowej znajdowały się poza swoją ojczyzną, przede wszystkim na terenie Rzeszy; dokumentacja biura zajmującego się poszukiwaniem zaginionych podczas wojny dzieci oraz pomocą dla sierot znajdujących się na terenie Niemiec¹¹.

Baza zawiera wiele wyszukiwarek, a sam proces poszukiwawczy jest skomplikowany, zwłaszcza w porównaniu z innymi aplikacjami tego typu. Została ona stworzona przede wszystkim z myślą o kwerendach imiennych, mających na celu ustalenie losów indywidualnych osób. Stąd też podstawą każdej kwerendy w bazie jest wspomniana Centralna Kartoteka Osobowa. Posiada ona zarówno karty wskazujące na umiejscowienie w bazie dokumentu zawierającego poszukiwane nazwisko, jak i zarejestrowane zapytania kierowane do Arolsen Archives przez instytucje i osoby prywatne. Zapytania te, choć zamieszczone są w nich często niesprawdzone dane o losach poszukiwanych osób (wnioskodawcy często umieszczali w nich zasłyszane informacje), są niejednokrotnie punktem wyjścia do dalszych poszukiwań, również poza bazą. Wyszukiwarki imienne zaopatrzone są ponadto w funkcję, która umożliwia poszukiwania

¹⁰ A. Laszuk, W. Sawicki, *Przydatność dokumentacji...*, s. 196. Zob. także <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/10188,Instytut-Pamieci-Narodowej-otrzymal-kopie-akt-z-archiwum-Miedzynarodowej-Sluzby-.html> (dostęp 25 VI 2019 r.).

¹¹ Szerzej na temat zawartości bazy Arolsen Archives zob. J. Ryżko, M. Żuławnik, *Wykorzystywanie elektronicznych baz danych...*, s. 116–118.

z uwzględnieniem fonetyki. Należy bowiem pamiętać, że większość dokumentów zawartych w bazie została stworzona przez Niemców, a nazwiska, choćby polskie, były często zapisywane fonetycznie.

Istnieje również możliwość przeprowadzenia poszukiwań w bazie pod kątem tematycznym – do tego celu służą opcje znajdujące się w centralnym panelu wyszukiwawczym bazy. Użytkownik bazy może wybrać spośród opcji wyszukiwania przez „atrybuty” (zindeksowana treść danego dokumentu) numer ID (kiedy chce wyświetlić odnalezione już wcześniej materiały dzięki numerowi zawartemu w stopce każdego wydruku), treść, numery (np. obozowe), opis archiwum, słowo kluczowe. Najbardziej rozbudowana jest opcja „atrybuty”, która oferuje wiele możliwości zawężenia wyników wyszukiwania. Korzystanie z niej jest konieczne, kiedy poprzez Centralną Kartotekę Nazwisk użytkownik odnajdzie zapis odnoszący się do poszukiwanej osoby, który nie zawiera jednak sygnatur ani wskazówek, gdzie powinien szukać danego dokumentu (brak określonego zbioru, numeru folderu, karty). Tak się często zdarza w przypadku kart z CNI odnoszących się do powojennych list emigracyjnych. W pola zawarte w wyszukiwarce atrybutów można wpisać m.in. datę transportu, miejscowość, z której wyruszyła poszukiwana osoba, kraj docelowy. Poszukując dokumentów odnoszących się do konkretnych zagadnień, np. określonej miejscowości czy obozu, pomocne jest wyszukiwanie poprzez opcje „treść” i „słowo kluczowe”.

Niestety, wyszukiwanie tematyczne w dalszym ciągu nie jest doskonałe – wymaga precyzyjniejszego oprogramowania OCR (Optical Character Recognition) lub zwiększonych nakładów na indeksowanie zawartych w bazie dokumentów pod kątem treści. Stąd też większość kwerend prowadzonych w aplikacji OuS Archiv v. 2.0 to poszukiwania informacji o losach poszczególnych osób represjonowanych przez III Rzeszę.

Od pewnego czasu część dokumentów jest udostępniana w Internecie za pośrednictwem Archiwum Cyfrowego, które stanowi część strony internetowej Arolsen Archives¹². Mimo że strona dostępna jest także w języku polskim, to sama baza jest w języku niemieckim lub angielskim. Użytkownik bazy może przeprowadzić kwerendę imienną lub tematyczną. Podczas wyszukiwania dokumentów powinien mieć jednak świadomość, że wyświetlone wyniki nie zawsze obejmują wszystkie interesujące go dokumenty. Na chwilę obecną dostępna jest zaledwie część zasobów. Ponadto niektóre dokumenty Arolsen Archives posiada tylko w formie skanów, funkcja wyszukiwania nie rozpoznaje więc ich treści. Dotyczy to na przykład list nazwisk więźniów zarejestrowanych w obozach koncentracyjnych. Dlatego też, poza przeprowadzoną na własną rękę kwerendą, użytkownik powinien także skierować zapytanie do Arolsen Archives lub Instytutu Pamięci Narodowej.

¹² Zob. <https://collections.arolsen-archives.org/en/search/> (dostęp 25 VI 2019 r.).

Baza Straty.pl

Kolejną aplikacją wykorzystywaną w bieżącej działalności Archiwum IPN jest baza programu dokumentacyjnego „Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką 1939–1945”, popularnie nazywana bazą Straty.pl od nazwy strony internetowej www.straty.pl, na której jest udostępniana. Program został zainicjowany w 2006 r. przez IPN oraz Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹³. Jego podstawowym celem jest zebranie w jednym miejscu informacji o ofiarach II wojny światowej i osobach represjonowanych przez władze i organy bezpieczeństwa III Rzeszy w latach 1939–1945, przetworzenie ich w wersję elektroniczną oraz udostępnianie bazy danych umożliwiającej wyszukanie informacji o losach konkretnych osób. W latach 2006–2008 program był realizowany przez Ośrodek KARTA, który stworzył elektroniczną bazę danych zawierającą pod koniec 2008 r. 1,5 mln rekordów z danymi tyłuż osób pokrzywdzonych¹⁴. Od 2009 r. program jest kontynuowany przez Fundację „Polsko-Niemieckie Pojednanie” przy wsparciu finansowym oraz pod nadzorem merytorycznym Instytutu Pamięci Narodowej. Realizowany jest on we współpracy z wieloma instytucjami zajmującymi się problematyką II wojny światowej, w tym m.in. z Archiwum Akt Nowych, Muzeum Powstania Warszawskiego oraz Instytutem Polskim i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie. W przeszłości ponad 30 z nich tworzyło Radę Programową, która ustalała zasady współdziałania wszystkich partnerów¹⁵. 27 września 2018 r. w Centrum Edukacyjnym IPN „Przystanek Historia” im. Janusza Kurtyki w Warszawie odbyła się konferencja prasowa z udziałem prezesa Instytutu dr. Jarosława Szarka i przewodniczącego Fundacji „Polsko-Niemieckie Pojednanie” Jakuba Deki, podczas której zaprezentowano odświeżoną wersję bazy¹⁶.

Obecnie Straty.pl liczą blisko 5,1 mln rekordów, w tym 4,6 mln ofiar znanych jest z nazwiska¹⁷. W aplikacji gromadzone są dane z dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych i instytucjach zajmujących się problematyką ostatniej wojny światowej, m.in. w IPN, Centralnym Archiwum Wojskowym, Centralnym Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu, Urzędzie do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, czy też w Arolsen Archives. Dodatkowo informacje pochodzą od osób represjonowanych lub ich rodzin. Na stronie internetowej www.straty.pl dostępna jest

¹³ Z. Gluza, *Odkrywanie KARTY. Niezależna strategia pamięci*, Warszawa 2012, s. 282.

¹⁴ *Ibidem*, s. 305. Zob. także <http://ipn.gov.pl/wydzial-prasowy/komunikaty/program-straty-osobowe-i-ofiary-represji-pod-okupacja-niemiecka> (dostęp 29 X 2015 r.).

¹⁵ Zob. <http://straty.pl/index.php/component/content/article/13-wiecej/8-rada-programowa> (dostęp 29 X 2015 r.).

¹⁶ Zob. <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/58687,Konferencja-prasowa-na-temat-programow-poswieconych-stratom-osobowym-i-ofiarom-r.html> (dostęp 25 VI 2019 r.).

¹⁷ Zob. <http://straty.pl/pl/> (dostęp 25 VI 2019 r.).

elektroniczna wersja kwestionariusza, którą można wypełnić *on-line* lub wydrukować i po wypełnieniu przesłać na adres Fundacji¹⁸. Istnieje także możliwość uzupełnienia i zmodyfikowania danych wprowadzonych już do bazy. W aplikacji gromadzone są informacje dotyczące: żołnierzy, jeńców wojennych, więźniów, członków konspiracji, ofiar Holocaustu, egzekucji i pacyfikacji, osób skazanych wyrokiem sądu, robotników przymusowych, osób wysiedlonych i przesiedlonych oraz nieletnich ofiar wojny i okupacji.

Fot. 1. Wyszukiwarka bazy internetowej Straty.pl

Wyszukiwanie osób represjonowanych

Nazwisko:	<input type="text" value="Żuławnik"/>	
Imię:	<input type="text" value="Kazimierz"/>	
Nazwisko panięskie:	<input type="text"/>	
Imię ojca:	<input type="text"/>	
Imię matki:	<input type="text"/>	
Miejsce urodzenia:	<input type="text"/>	
Data urodzenia		
dzień: <input type="text"/>	▼ miesiąc: <input type="text"/>	▼ rok: <input type="text"/>
Data śmierci		
dzień: <input type="text"/>	▼ miesiąc: <input type="text"/>	▼ rok: <input type="text"/>
<input type="button" value="SZUKAJ"/>		<input type="button" value="CZYŚĆ"/>

Źródło: www.straty.pl.

Baza „Strat” jest prostym w obsłudze komputerowym zbiorem danych, która umożliwia prowadzenie wyłącznie kwerend imiennych. Aby odnaleźć poszukiwaną osobę, użytkownik bazy wypełnia – w miarę posiadanych informacji – następujące pola: imię i nazwisko, nazwisko panięskie, imię ojca i matki oraz datę i miejsce urodzenia. Po wyświetleniu wyników i wyborze interesującego wnioskodawcę rekordu pojawia się okno zawierające dwie tabele. W pierwszej znajdują się dane osobowe represjonowanego przez III Rzeszę (imię i nazwisko, data i miejsce urodzenia, imiona rodziców, miejsce zamieszkania przed wojną, a także w wielu przypadkach powojenna data śmierci), a w drugiej – informacje

¹⁸ Zob. <http://straty.pl/pl/kwestionar> (dostęp 25 VI 2019 r.).

Fot. 2. Wyniki wyszukiwania informacji w bazie internetowej Straty.pl

Wyszukiwanie osób represjonowanych

WYNIKI WYSZUKIWANIA

Wybierz	Nazwisko	Imię	Nazwisko panięskie	Data urodzenia	Miejsce urodzenia	Imię ojca	Imię matki	Data śmierci
1	Zulawnik	Kazimierz		1912-03-14	Wychoche?	Leonard		
2	Żulawnik	Kazimierz		1921-03-19	Wychódze	Piotr	Stanisława	2003-03-17
3	Żulawnik	Kazimierz		1931-11-02	Chociszewo	Wincenty	Wiktoria	1999-02-08

POWRÓT

Źródło: www.straty.pl.

Fot. 3. Wyniki wyszukiwania informacji w bazie internetowej Straty.pl

Wyszukiwanie osób represjonowanych

DANE OSOBOWE

<i>nazwisko</i>	ŻULAWNIK
<i>imię</i>	KAZIMIERZ
<i>imię ojca</i>	PIOTR
<i>imię matki</i>	STANISŁAWA
<i>data urodzenia</i>	1921-03-19
<i>miejsce urodzenia</i>	WYCHÓDZE
<i>data śmierci</i>	2003-03-17
<i>miejsce zamieszkania przed wojną</i>	WYCHÓDZE
<i>miejsce zamieszkania przed wojną (powiat)</i>	PŁOŃSK
<i>miejsce zamieszkania przed wojną (województwo)</i>	WARSZAWSKIE

Źródło: www.straty.pl.

o prześladowaniach: kategoria represji oraz daty i miejsce represji. Podane jest także źródło informacji, z tym że w większości przypadków nie ma wskazania na konkretne materiały archiwalne, a jedynie odsyłacz do strony internetowej instytucji bądź archiwum, z którego pochodzą dane, lub do literatury przedmiotu. Są jednak rekordy, które zawierają nazwę archiwum (instytucji), nazwę dokumentu oraz sygnaturę. W tym zakresie, w porównaniu z komputerowym zbiorem danych Arolsen Archives czy „Indeksu Represjonowanych”, Straty.pl są bazą uboższą. W żaden jednak sposób nie wpływa to na wartość tak samej aplikacji, jak i zgromadzonych w niej informacji. Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie” nie porzeka na ulepszeniu funkcjonalności bazy.

Fot. 4. Wyniki wyszukiwania informacji w bazie internetowej Straty.pl

Źródło: AAN, zespół: Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie w Warszawie [nr zespolu 2680]	
<i>robotnik przymusowy</i>	
<i>miejsce pracy</i>	ELBLĄG
<i>data rozpoczęcia pracy</i>	1940
<i>data zakończenia pracy</i>	1942
<i>robotnik przymusowy</i>	
<i>miejsce pracy</i>	ELBLĄG
<i>miejsce pracy (państwo)</i>	Z
<i>data rozpoczęcia pracy</i>	1942
<i>data zakończenia pracy</i>	1945
<i>robotnik przymusowy</i>	
<i>miejsce pracy</i>	ELBLĄG
<i>data rozpoczęcia pracy</i>	1945
<i>data zakończenia pracy</i>	1945
Źródło: Urząd do spraw kombatantów i osób represjonowanych	
<i>robotnik przymusowy</i>	
<i>data rozpoczęcia pracy</i>	1944-01-01
<i>data zakończenia pracy</i>	1945-03-01
<i>dotatkowe informacje</i>	III Rzesza - deportacja do pracy przymusowej

Źródło: www.straty.pl.

Baza „Indeksu Represjonowanych”

Początki programu naukowo-badawczego „Indeks Represjonowanych” sięgają stycznia 1988 r. Wówczas to Archiwum Wschodnie – niezależny ruch społeczny zainicjowany rok wcześniej przez środowisko działającej w podziemiu KARTY – podjęło się niezwykle trudnego zadania. Polegać ono miało na zgromadzeniu w jednym miejscu możliwie jak największej liczby informacji o losach Polaków i obywateli polskich innych narodowości represjonowanych przez ZSRS po 17 września 1939 r.¹⁹ Przystąpiono zatem do gromadzenia różnorodnych świadectw historii, tj. relacji, wspomnień, dokumentów, nagrań dźwiękowych, zdjęć, map. Informacje zbierano także w postaci ankiet personalnych, które opracowywano przez kilka lat. Sformalizowane druki w formacie A-4 wypełniały

¹⁹ Z. Gluza, *Odkrywanie KARTY...*, s. 97.

zarówno osoby represjonowane, jak i członkowie ich rodzin. Każdy z kwestionariuszy zawiera dane osoby prześladowanej, informacje dotyczące jej wykształcenia i wykonywanego zawodu, działalności politycznej oraz społecznej przed wybuchem wojny oraz podczas okupacji, a także informacje dotyczące służby w wojsku i działalności konspiracyjnej. Przede wszystkim jednak ankiety zawierają dane dotyczące pobytu tych osób w ZSRS lub na terenach okupowanych przez Sowieców.

Z biegiem lat informacje o osobach represjonowanych przez wschodniego okupanta trafiały do „Indeksu Represjonowanych” także z innych źródeł. Początkowo część dokumentacji pochodziła z ośrodków polskiej emigracji politycznej. Przełomowym momentem w pozyskiwaniu nowych informacji było jednak nawiązanie współpracy KARTY z moskiewskim Stowarzyszeniem „Memoriał” – niezależną rosyjską organizacją zajmującą się dokumentowaniem i upowszechnianiem wiedzy o ofiarach represji komunistycznych oraz ochroną praw człowieka w Rosji i krajach byłego Związku Sowieckiego²⁰. To dzięki „Memoriałowi”, a w szczególności Aleksandrowi Gurjanowowi, Polacy uzyskali dostęp do wielu dotychczas nieznanych i przede wszystkim niedostępnych dokumentów przechowywanych w postsowieckich archiwach. Kopie tych archiwaliów oraz sporządzane na ich podstawie wykazy obywateli polskich prześladowanych przez Sowieców w sposób nieoceniony wzbogaciły „Indeks”.

W zamierzeniu twórców „Indeksu Represjonowanych” od samego początku miał być komputerowym zbiorem danych²¹. Odpowiedni sprzęt komputerowy Archiwum Wschodnie zakupiło dzięki dotacji przyznanej w połowie 1990 r. przez Komitet ds. Nauki i Postępu Technicznego przy Radzie Ministrów. Tworzenie elektronicznej bazy danych oparto o upowszechniany wówczas przez UNESCO pakiet CDS Micro ISIS²². Z czasem „Indeks” uzyskał finansowe wsparcie ze strony Komitetu Badań Naukowych, który po dziewięciu latach, w 2001 r., nieoczekiwanie wycofał się z projektu bez jakichkolwiek merytorycznych uzasadnień²³. Postawiło to pod znakiem zapytania kontynuację programu. Z pomocą Ośrodkowi KARTA przyszła Kancelaria Prezesa Rady Ministrów oraz Instytut Pamięci Narodowej, który objął patronat nad „Indeksem Represjonowanych”. Pierwszym krokiem do współpracy KARTY z Instytutem było podpisanie 14 września 2001 r. umowy na wspólne wydanie kolejnego tomu serii wydawniczej „Indeks Represjonowanych” (każdy z tomów zawiera wykaz osób zamordowanych lub represjonowanych przez sowiecki reżim i poświęcony jest innemu tematowi, np. „Więźniowie łagrów w rejonie Workuty”, „Deportowani

²⁰ *Idem*, *KARTA – sposób na historię*, „Karta” 2006, nr 50, s. 124.

²¹ *Idem*, *Indeks Represjonowanych*, „Karta” 1998, nr 26, s. 146.

²² S. Dąbrowski, *Indeks Represjonowanych*, „Karta” 1992, nr 7, s. 142.

²³ Z. Gluza, *Odkrywanie KARTY...*, s. 246.

w obwodzie archangielskim”, „Zabici w Katyniu”). Pierwszy tom ukazał się w grudniu 1995 r., a do dnia dzisiejszego łącznie opublikowano 21 tomów w 29 woluminach²⁴.

Program naukowo-badawczy „Indeks Represjonowanych” był realizowany przez Ośrodek KARTA do końca kwietnia 2013 r., bowiem z powodów finansowych Ośrodek został zmuszony do jego zamknięcia. Z pomocą ponownie przyszedł IPN, który zobowiązał się do kontynuowania przedsięwzięcia. 8 maja tego roku prezes Instytutu dr Łukasz Kamiński i prezes Ośrodka KARTA Zbigniew Gluza wydali wspólne oświadczenie, w którym poinformowali opinię publiczną o przejściu programu przez Instytut²⁵. Równy rok później w BUiAD IPN uruchomiono Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej.

„Indeks Represjonowanych” jest miejscem, w którym zapisane są informacje o każdym obywatelu II Rzeczypospolitej, który padł ofiarą sowieckiego aparatu represji. Początkowo miał służyć poszukiwaniu osób bliskich. Ostatecznie zaprojektowano go w taki sposób, aby mogli korzystać z niego także historycy prowadzący badania naukowe, publicyści zajmujący się tematyką wschodnią, a także osoby ubiegające się o uzyskanie uprawnień kombatanckich.

Archiwiści Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej prowadzą kwerendy w oparciu o dwie bazy „Indeksu Represjonowanych”: Centrum Internetowego i tzw. bazę wewnętrzną. Obie zostały zaprojektowane i stworzone przez środowisko Ośrodka KARTA. Pierwszą z baz udostępniono publicznie 17 września 2001 r., w 62. rocznicę agresji ZSRS na Polskę w 1939 r.²⁶ Obecnie zawiera ona 316 tys. rekordów (1 rekord = 1 osoba) i jest dostępna na stronie internetowej Instytutu Pamięi Narodowej (http://ipn.gov.pl/indeks_represjonowanych/indeks), a także pod adresem www.indeksrepresjonowanych.pl. Z kolei druga baza składa się z 1,2 mln niezwyfikowanych rekordów, co oznacza, że znajdują się tam różne zapisy (rekordy) mogące odnosić się do jednej osoby. Po ich połączeniu, co wymaga długotrwałych i żmudnych prac, a niezrędko poszukiwania dodatkowych dokumentów, dane te – w postaci jednego rekordu – są importowane do Centrum Internetowego.

Centrum Internetowe „Indeksu Represjonowanych” umożliwia przeprowadzenie nie tylko kwerendy imiennej (po nazwisku), ale także tematycznej (np. według kategorii represji czy miejsca represji). W przypadku kwerendy imiennej użytkownik bazy powinien podać – w miarę możliwości – pełne dane osoby represjonowanej: imię i nazwisko, imię ojca i matki, rok oraz miejsce

²⁴ Informacje o wszystkich tomach „Indeksu Represjonowanych” można znaleźć w księgarni internetowej Ośrodka KARTA: http://ksiegarnia.karta.org.pl/Seria_INDEKS_REPRESJONOWANYCH/c1000012 (dostęp 25 VI 2019 r.).

²⁵ Zob. <https://karta.org.pl/aktualnosci/wspolne-oswiadczenie-ipn-osrodka-karta-ws-przeniesienia-indeksu-represjonowanych> (dostęp 25 VI 2019 r.).

²⁶ A. Knyt, *Internetowe Centrum „IR”*, „Karta” 2001, nr 33, s. 138–139.

Fot. 5. Wyszukiwarka bazy internetowej „Indeksu Represjonowanych”

WYSZUKIWANIE

Dane osoby represjonowanej

Nazwisko (właściwe, rodowe, konspiracyjne)	☐ P... *?	<input type="text" value="Czapski"/>
Imię (lub drugie imię)	☐ P... *?	<input type="text" value="Józef"/>
Imię ojca	☐ P... *?	<input type="text"/>
Imię matki	☐ P... *?	<input type="text"/>
Rok urodzenia	☐ *?	<input type="text"/>
Miejsce urodzenia	☐ P... *?	<input type="text"/>

Opis losów

Represja / Los	=	<input type="text"/>
Miejsce represji	☐ P... *?	<input type="text"/>
Powiat Polska / Rejon ZSRR	☐ P... *?	<input type="text"/>
Województwo Polska / Obwód ZSRR	☐ P... *?	<input type="text"/>
Kraj lub Republika ZSRR	☐ P... *?	<input type="text"/>
Data początku represji	=	d: <input type="text"/> m: <input type="text"/> r: <input type="text"/>
Data końca represji	=	d: <input type="text"/> m: <input type="text"/> r: <input type="text"/>

Kategoria represji	=	<input type="text"/>
Zestawienie / tom "Indeksu"	=	<input type="text"/>

Źródło: www.indeksrepresjonowanych.pl.

urodzenia. W przypadku kwerendy tematycznej może przeszukać bazę według następujących pól: „Represja/Los”, „Miejsce represji”, „Powiat/Rejon ZSRR”, „Województwo/Obwód ZSRR”, „Kraj lub Republika ZSRR”, „Data początku represji” oraz „Data końca represji” (dzień, miesiąc, rok). W polu „Represja/Los” istnieje możliwość wyboru następujących haseł: „Anders”, „Areszt”, „Armia Czerwona”, „Berling”, „Deportacja”, „Dom dziecka”, „Łagier”, „Mord”, „Obóz”, „Praca”, „Repatriacja”, „Śmierć”, „Ucieczka”, „Więzienie”, „Wyjazd”, „Wyrok”, „Zaginienie”, „Zesłanie”, „Zwolnienie”. Ponadto aplikacja daje możliwość wyszukiwania według dokładnej wartości, początku wyrazu oraz z wyko-

Fot. 6. Wyniki wyszukiwania informacji w bazie internetowej „Indeksu Represjonowanych”

Wyniki wyświetlone

Liczba rekordów: 2
Strona: 1

Nazwisko	Imię	Dругie imię	Imię ojca	Rok ur.	Symbol zestawienia
Czapski	Józef		Jerzy	1896	Jeńcy w Griazowcu
Czapski	Józef		Stefan	1906	Więźniowie łagrów w rejonie Workuty cz. 1

Liczba rekordów: 2
Strona: 1

Źródło: www.indeksrepresjonowanych.pl.

rzystaniem znaków wieloznacznych („?” – oznacza pojedynczy znak, „*” – oznacza dowolny ciąg znaków).

Twórcy Centrum Internetowego zadbali także o to, aby osoby korzystające z bazy mogły prowadzić kwerendy według następujących kategorii represji: „Aresztowani 1939–1941”, „Aresztowani 1942–1943”, „Aresztowani po 1944”, „Aresztowani przy paszportyzacji”, „Deportowani luty 1940”, „Deportowani czerwiec–lipiec 1940”, „Deportowani maj–czerwiec 1941”, „Internowani po 1944”, „Jeńcy 1939 r. w ZSRR”, „Osadzeni w łagrach”, „Praca przymusowa”, „Represjonowany w ZSRR 1933–1938”, „Wcieleni do Armii Czerwonej”, „Zamordowani w Charkowie”, „Zamordowani w Katyniu”, „Zamordowani w Twerze”, „Zamordowani na Ukrainie 1939–1940”. Dodatkowo umożliwiono korzystającym z bazy wyszukiwanie nazwisk według opublikowanych tomów „Indeksu Represjonowanych” („Zestawienie/tom Indeksu”), np. *Jeńcy obozu lwowskiego*; *Internowani na Uralu*; *Deportowani w Komi ASRR*.

Wypełnienie przez użytkownika jednego z pól formularza wyszukiwania skutkuje wyświetleniem wyników. Po wyborze stosownego rekordu pojawiają się: okno zawierające bliższe dane osoby poszukiwanej (imię i nazwisko, imię ojca i matki, data urodzenia) oraz dwie tabele. Pierwsza mieści w sobie opis losów osoby pokrzywdzonej, a więc kategorię represji, jej daty skrajne oraz miejsce represji (kraj, województwo, powiat, miejscowość). Oczywiście zdarzają się przypadki, że nie wszystkie pola zawierają stosowne informacje, co wynika z braku odpowiednich materiałów źródłowych pozwalających na wypełnienie tych luk. Z kolei druga tabela zawiera wykaz źródeł, na podstawie których można było odtworzyć losy represjonowanego. Użytkownik otrzymuje zatem

Fot. 7. Wyniki wyszukiwania informacji w bazie internetowej „Indeksu Represjonowanych”

LP	Opis losów	Początek			Koniec			Kraj	Woj/Oblast	Pow.	Miej.
		r	m	d	r	m	d				
1	Areszt	1939	09	28							Chmielsk
2	Obóz	1940						Rosyjska FSRR	Smoleńska		Juchnow
3	Obóz	1940	06	18	1941			Rosyjska FSRR	Wołogodzka		Griazowiec
4	Anders	1941	09	03				Rosyjska FSRR	Orenburska		Tockoje

Źródło: www.indeksrepresjonowanych.pl.

Fot. 8. Wyniki wyszukiwania informacji w bazie internetowej „Indeksu Represjonowanych”

LP	opis źródła	sygnatura
1.	<i>Alfabetyczna kartoteka ewidencyjna jeńców 1939 roku, Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, Kolekcja Akt z Archiwów Rosyjskich.</i>	CAW-1 -
2.	<i>Wykazy imienne z zespołu akt merytorycznych - Księga rejestracji jeńców wojennych obozu w Griazowcu, (sygnatura VIII.800.20, teczka 69), Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, Kolekcja Akt z Archiwów Rosyjskich - teczka, strona, pozycja.</i>	CAW3-69 -7-40
3.	<i>Wykazy imienne z zespołu akt merytorycznych - dokumentacja obozu w Griazowcu - lista imienna jeńców wojennych przetrzymywanych w obozie w Griazowcu według stanu z 3 kwietnia 1941, wykaz imienny jeńców wojennych przebywających w Specjalnym Domu Inwalidów przy stacji Siemigorodnaja, wykaz imienny jeńców przybyłych do Griazowca z obozu Putywl 22 czerwca 1941, akty zgonu jeńców obozu w Griazowcu, (sygnatura VIII.800.20, teczka 77 a i b), Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie, Kolekcja Akt z Archiwów Rosyjskich - teczka, strona, pozycja.</i>	CAW3-77a -57-30
4.	<i>Tadeusz Kryski-Karski, Materiały do historii Wojska Polskiego, zeszyty 1-21, Londyn 1982-1986 - zeszyt, pozycja.</i>	H -19/64
5.	<i>Indeks Represjonowanych, tom II - Rozstrzelani w Charkowie (Suplement) - strona</i>	IR-2 -233
6.	<i>Rocznik Oficerski Rezerw 1934, Warszawa 1934.</i>	ROR -
7.	<i>Jędrzej Tucholski, Mord w Katyniu. Kozielsk-Ostaszków-Starobielsk. Lista ofiar. Warszawa 1991 - strona.</i>	T -527
8.	<i>Zdzisław Peszkowski, "Wspomnienia jeńca z Kozielska" - lista jeńców obozu w Griazowcu - pozycja</i>	Peszk -42

Źródło: www.indeksrepresjonowanych.pl.

odsylacze do materiałów archiwalnych, dokumentów wydanych drukiem, literatury przedmiotu, kolejnych tomów „Indeksu Represjonowanych”. W przypadku materiałów archiwalnych baza zawiera ich szczegółowy opis – z podaniem nazwy archiwum w Polsce lub za granicą, zespołu archiwalnego, nazwy

dokumentu, numeru karty i pozycji, pod którą występuje poszukiwana osoba. Dzięki temu każdy użytkownik może sam dotrzeć do archiwum, aby uzyskać zgodę na wgląd w oryginał dokumentu lub pozyskać jej uwierzytelnioną kopię.

Baza wewnętrzna „Indeksu Represjonowanych” ma inny wygląd zewnętrzny i zawiera nieco więcej informacji niż Centrum Internetowe. Przed wszystkim gromadzi ona dane personalne i adresowe tych, którzy przekazali Archiwum Wschodniemu/Ośrodkowi KARTA – za pośrednictwem ankiet – informacje o osobach poddanych różnym formom represji.

Podsumowanie

Użytkownik korzystający z jednej z trzech omówionych elektronicznych baz danych napotyka na szereg problemów. W przypadku bazy Arolsen Archives problemem jest jej złożoność. Co prawda IPN organizował w przeszłości, wspólnie z ITS, Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN i Muzeum Holocaustu w Waszyngtonie, warsztaty dla młodych naukowców²⁷, podczas których zaznajamiał ich z jej zawartością i obsługą, niemniej jednak działania te nie rozwiązują szerszego problemu, jakim niewątpliwie jest sprawne poruszanie się po bazie. Do tego sporym utrudnieniem może być brak znajomości przez potencjalnych użytkowników języka niemieckiego. Jeżeli natomiast chodzi o bazę programu dokumentacyjnego „Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką 1939–1945”, to użytkownik nie ma większego problemu z jej obsługą. Największą wadą – z punktu widzenia korzystającego z niej – jest jednak to, że nie zawiera ona informacji o źródłach. W większości przypadków są jedynie zamieszczone odsyłacze do stron internetowych instytucji, z których pochodzą informacje o osobach represjonowanych. Z tym problemem nie spotka się natomiast użytkownik bazy danych „Indeksu Represjonowanych”. Po odnalezieniu poszukiwanej osoby dowie się, w jakim archiwum, muzeum bądź innej instytucji przechowywane są dokumenty, z których pochodzą interesujące go informacje. Mało tego, ma podane informacje o zbiorach, dokumentach archiwalnych i książkach, a nawet kartach i stronach, na których występują interesujące go informacje. Wracając do bazy Straty.pl, należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną istotną rzecz. Otóż w bazie programu dokumentacyjnego znajdują się dwa lub więcej rekordów odnoszących się do tej samej osoby. Jest to spore utrudnienie dla użytkownika, bowiem zmuszony on jest analizować kolejne rekordy zawierające te same dane osobowe. Obecnie Fundacja „Polsko-Niemieckie

²⁷ Zob.: <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/36385,Warsztaty-dla-naukowcow-International-Tracing-Service-Digital-Archive-for-Polish.html> (dostęp 25 VI 2019 r.); <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/41420,Warsztaty-IPN-i-Muzeum-POLIN-poswiecone-poszukiwaniu-ofiar-II-wojny-swiatowej-Wa.html> (dostęp 25 VI 2019 r.).

Pojednanie”, która na zlecenie Instytutu realizuje program w latach 2019–2021, scala te rekordy. Tego problemu nie ma w przypadku wersji *on-line* „Indeksu Represjonowanych”, bowiem do Centrum Internetowego importowane są rekordy po weryfikacji i scaleniu.

Istotnym problemem, na który należy w tym miejscu zwrócić uwagę, jest fakt, że naukowcy, dziennikarze i osoby, które poszukują informacji o swoich bliskich, wysyłają zapytania nie tylko do Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, ale także do Arolsen Archives. W ten sposób przyczyniają się do tego, że ta sama kwerenda jest prowadzona w Polsce i w Niemczech. Biorąc pod uwagę bardzo dużą liczbę zapytań kierowanych do obu instytucji, takie podejście wnioskodawców wpływa negatywnie na czas realizacji wszystkich kwerend. Niestety, mimo różnorodnych działań podejmowanych przez IPN, świadomość, że Polska jako jedyny kraj z byłego bloku komunistycznego ma stały dostęp do bazy Arolsen Archives, jest wciąż niezbyt zadowalająca.

Problemy te nie zmieniają jednak faktu, że zgromadzone w elektronicznych bazach danych informacje o Polakach i obywatelach polskich innych narodowości, zamordowanych i represjonowanych przez władze i organy bezpieczeństwa III Rzeszy i ZSRS, stanowią bardzo ważne narzędzie pracy nie tylko dla archiwistów Centrum Informacji o Ofiarach II Wojny Światowej, ale także dla wszystkich tych osób, które korzystają z baz *on-line*. Dzięki połączeniu z dokumentami przechowywanymi w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, bardzo często możliwe jest ustalenie – po raz pierwszy od 1945 r. – pełnych informacji na temat wojennych i powojennych losów poszukiwanej osoby.

Problemy wyszukiwania w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Z punktu widzenia każdego użytkownika zasobu najważniejszym zadaniem realizowanym przez archiwa jest zapewnienie skutecznego dotarcia do informacji zgromadzonych w aktach, a następnie ich szybkiego dostarczenia. Sprawna obsługa osób korzystających z archiwaliów następuje zatem w ramach dwóch następujących kolejno procesów: wyszukiwania, które ma na celu otrzymanie odpowiedzi zgodnych z zapotrzebowaniem pytającego, czyli relewantności, oraz udostępniania zmierzającego do uzyskania zgodności odpowiedzi z potrzebami informacyjnymi użytkownika, czyli pertynentności. Nie należy zapominać, że pierwszy z wymienionych procesów wiąże większość głównych elementów archiwalnego systemu informacyjnego: użytkownika, zbiór informacji pochodnych, reguły opracowania archiwalnego i języki wyszukiwawcze oraz zbiór źródeł pierwotnych¹.

¹ B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, s. 111–112. Zob. też: M. Gołombowski, *System informacji archiwalnej*, Warszawa–Łódź 1985, s. 85, 92–93; J. Oleński, *Ekonomika informacji. Metody*, Warszawa 2003, s. 63, 123; W.K. Roman, *Podstawy zarządzania informacją*, Toruń 2012, s. 164; M. Cołbecka, *Badanie systemu informacji archiwalnej na przykładzie Archiwum Państwowego w Toruniu*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2013, nr 4, s. 83–84. W kontekście przytoczonych potrzeb użytkowników dziwić może brak pojęcia „wyszukiwanie” w dokumentach programowych dwóch poprzednich naczelnych archiwistów RP, tzn. w Strategii Archiwów Państwowych na lata 2010–2020 oraz Koncepcji działania na stanowisku Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz metodach jej realizacji. Zamiast niego autorzy używają sformułowań o: zapewnieniu dostępu do pomocy archiwalnych, szerokim udostępnianiu, możliwości zapoznania się z kompletną i aktualną informacją o zasobie archiwalnym, czy też ciągłym i bezpiecznym dostępie użytkowników do podstawowych danych na poziomie opisu zespołu i jednostki archiwalnej oraz częściowo na poziomie dokumentu wewnątrz jednostki. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że „dostęp do pomocy archiwalnych” nie jest synonimem wyszukiwania informacji. Zob.: W. Woźniak, *Koncepcja działania na stanowisku Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz metody jej realizacji*, s. 3–4, <https://www.archiwa.gov.pl/pl/aktualnosci/4239koncepcja-dzia%C5%82ania-na-stano->

W 1994 r. ważną rolę dla modułu wyszukiwania w modelu archiwalnego systemu informatycznego wyznaczył Bohdan Ryszewski. Przypomnę tylko, że miały się w nim znaleźć m.in. bazy danych prowadzonych kwerend, bazy rejestrujące reklamacje osób wyszukujących informacje, bazy ich kształcenia i zawierające instrukcje wyszukiwawcze, a także bazy danych obejmujące wyniki badań efektywności informacyjnej i potrzeb użytkowników². Nikt wtedy, ani dzisiaj nie podważył sensu tworzenia takiego modułu. Jednocześnie żadna sieć archiwów nie zastosowała go w proponowanym kształcie podczas budowy swoich systemów informatycznych.

W każdym archiwum rozpoznanie zasobu oraz dotarcie do akt zawierających poszukiwane przez użytkownika informacje zapewniają różnorodne pomoce archiwalne: inwentarze, skorowidze, katalogi, przewodniki archiwalne. Systemy informatyczne nie zmieniły istoty ich przygotowania, znacząco przyspieszyły jedynie proces tworzenia lub przepisania pomocy, jak ma to miejsce w przypadku retrokonwersji. Pomimo wielkiego optymizmu entuzjastów tego procesu, układ jednostek archiwalnych i struktura elektronicznych pomocy archiwalnych nadal wymagają i będą wymagać zaawansowanej wiedzy historyczno-ustrojowej, a odnalezienie informacji źródłowych w prostych wyszukiwarkach poprzez wpisanie hasła czy też frazy będzie relatywnie niskie³. W pogoni za uznaniem nowych grup korzystających z danych archiwalnych, biciem rekordów w odsłonach dostępnych w Internecie inwentarzy, które w żaden sposób nie przekładają się na jakość powstających prac naukowych, nikt nie zwraca już uwagi na fakt, że liczba odwiedzin i odsłon jest nie tylko efektem wzmożonego zainteresowania tym, co posiadają i udostępniają archiwa, ale w równym stopniu niedoskonałego opisu zasobu, niewiedzy użytkowników i braku przejrzystych reguł wyszukiwania, krótko mówiąc, „szukania źródeł po omacku”. W przypadku usunięcia tych wad niewątpliwie spadłaby liczba odsłon, ale wzrosła nieujmowana w tabelach i wykresach statystycznych efektywność prowadzonych kwerend i satysfakcja badaczy.

Historia wyszukiwania źródeł w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej jest tak samo burzliwa jak osiemnastoletnie dzieje instytucji. Początki były związane z metodą, którą krytycy działalności Instytutu określali jako „sowiecki” model wyszukiwania i udostępniania, sprowadzający się do

wisku-naczelnego-dyrektora-archiw%C3%B3wpa%C5%84stwowych-oraz-metody-jej-realizacji (dostęp 30 VIII 2018 r.); *Strategia Archiwów Państwowych na lata 2010–2020*, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/Strategia_archiwow_pastwowych_na_lata_2010_2020.pdf (dostęp 30 VIII 2018 r.).

² B. Ryszewski, *Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994, s. 73.

³ K. Narojczyk, *Archiwistyka wobec rewolucji teleinformatycznej. Nowa rzeczywistość – nowe wyzwania* [w:] *Zatrzymać przeszłość, dogonić przyszłość. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Wrocław, 5–7 września 2012 r.*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2013, s. 230–231.

arbitralnego decydowania przez archiwistów, jakie materiały trafią do rąk historyków⁴. Chwytna teza publicystyczna, oczywiście fałszywa, nie została poparta chociażby analizą stanu prawnego, w jakiej znalazł się pion archiwalny IPN. W pierwszych latach działalności większość zgromadzonych archiwaliów i sporządzonych do nich środków ewidencyjnych posiadało klauzule tajności. Korzystać z nich mogli tylko naukowcy dysponujący poświadczeniem bezpieczeństwa umożliwiającym dostęp do informacji niejawnych, a tych w praktyce było niewiele. Faktycznie w tym okresie wyszukiwanie materiałów źródłowych, ze względu na enigmatyczność pomocy ewidencyjnych przygotowanych przez funkcjonariuszy służb ochrony państwa, prowadzili archiwiści i sporadycznie pracownicy pionu naukowego Instytutu posiadający wspomniane certyfikaty. Wszyscy użytkownicy mogli natomiast zapoznać się z dostępnymi w czytelnii jawnymi wykazami spisów, kopiami spisów zdawczo-odbiorczych, komputerowymi bazami danych, ale odnosiły się one jedynie do ok. 25–30 proc. zasobu archiwalnego. W 2005 r. nawet dostęp do tej niewielkiej części pomocy został zawężony tylko do grona historyków zatrudnionych w Instytucie. Było to efektem kontroli przeprowadzonej w IPN przez Generalnego Inspektora Ochrony Danych Osobowych po upublicznieniu tzw. listy Wildsteina, która była przykładem retrokonwersji prymitywnych środków ewidencyjnych, sporządzonych przez UOP i zawierających jednostkowe opisy ograniczające się do danych osobowych (imię i nazwisko), bez określenia charakteru materiałów⁵.

Kolejnym etapem w dziejach wyszukiwania archiwaliów stało się uruchomienie w październiku 2009 r. ogólnopolskiej bazy danych o zasobie archiwalnym IPN – Systemu Informacji Archiwalnej „Nexus”. Powstała ona po scaleniu

⁴ Zob. m.in.: A. Romanowski, *IPN – bezprawie i absurd*, „Gazeta Wyborcza”, 25–26 IX 2004, s. 12; S.M. Nowinowski, *Historycy czy architekci politycznej wyobraźni?* [w:] *Bez taryfy ulgowej. Dorobek naukowy i edukacyjny Instytutu Pamięci Narodowej 2000–2010*, red. A. Czyżewski i in., Łódź 2012, s. 39; A. Leszczyński, *Czy IPN może być zbawiony?*, http://wyborcza.pl/1,76842,8922040,Czy_IPN_moze_byc_zbawiony_.html (dostęp 6 IX 2018 r.). Szerzej na temat udostępniania akt do nadań naukowych i publikacji prasowych zob.: R. Dziechciarz, *Zmiany w obowiązujących w Instytucie Pamięci Narodowej procedurach udostępniania dokumentów do badań naukowych i publikacji dziennikarskich w latach 2001–2014* [w:] *Archiwa – Historia – Pamięć. Bilans 15 lat działalności archiwalnej Instytutu Pamięci Narodowej*, red. J. Bednarek, R. Leśkiewicz, P. Perzyna, Łódź–Warszawa 2018, s. 55–63.

⁵ Z 23 tys. złożonych w latach 2005–2006 zapytań, czy akta dotyczą konkretnej osoby, tylko 1566 odpowiedzi okazało się pozytywnych. *Informacja o działalności Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w okresie 1 VII 2004 r. – 31 XII 2005 r.*, Warszawa 2006, s. 201, <https://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/informacje-o-dzialalnosc/24317,w-okresie-1-lipca-2004-r-31-grudnia-2005-r.html> (dostęp 7 IX 2018 r.); *Informacja o działalności Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w okresie 1 I 2006 r. – 31 XII 2006 r.*, Warszawa 2007, s. 49, <https://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/informacje-o-dzialalnosc/24316,w-okresie-1-stycznia-2006-r-31-grudnia-2006-r.html> (dostęp 7 IX 2018 r.).

wielu rozproszonych baz cząstkowych, z której trzy lata później dokonano migracji danych do „Cyfrowego Archiwum”⁶. W tym momencie rozpoczyna się współczesna historia wyszukiwania informacji źródłowych w Instytucie.

Swoje rozważania o możliwościach odnalezienia w IPN danych o archiwaliach przedstawię w oparciu o analizę nie tylko systemu „Cyfrowe Archiwum”, dostępnego w sieci wewnętrznej Instytutu, ale również Inwentarza archiwalnego, upublicznianego od sześciu lat w Internecie. To dwutorowe spojrzenie jest o tyle istotne, że pozwala analizować kwestie związane z wyszukiwaniem informacji z punktu widzenia szerokiego spektrum użytkowników. „Cyfrowe Archiwum” miało bowiem od początku stanowić pomoc archiwalną wykorzystywaną do prowadzenia kwerend źródłowych przez lepiej lub gorzej przygotowanych do tego zadania naukowców, dziennikarzy i przedstawicieli uprawnionych ustawowo podmiotów oraz pracowników pionów merytorycznych IPN. Inwentarz archiwalny umożliwia z kolei dostęp do zawartych w nim danych wszystkim zainteresowanym osobom, nie zawsze mającym ustawową rekomendację do uzyskania wglądu w zgromadzone w Instytucie materiały, czy też elementarną wiedzę historyczną i związane z nią umiejętności. Trzeba bowiem pamiętać, że we współczesnym świecie każdy system informacji archiwalnej jest nastawiony na ułatwianie poszukiwania nie tylko odbiorcy dobrze przygotowanemu merytorycznie do wykonywania tej czynności, ale również użytkownikowi niewybrednemu, dysponującemu znikomą – a coraz częściej zdarza się, że praktycznie żadną – orientacją w zasobie⁷. Można czasem odnieść wrażenie, że ten drugi użytkownik staje się dla archiwów wręcz najważniejszy – w efekcie takiego podejścia w ich systemach informatycznych to ilość, a nie jakość jednostkowych opisów zasobu staje się priorytetem. Pod kątem jego upodobań do działań intuicyjnych oraz niechęci do zdobycia wiedzy o strukturze, opracowaniu zasobu i wykorzystywanym systemie informatycznym, tworzy się wielofunkcyjne wyszukiwarki typu „szukaj wzdłuż i wszecz”, będące archiwalną odmianą internetowego serwisu Google⁸. Takie rozwiązanie kładzie jednak nacisk na szybkość

⁶ Informacja o działalności Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w okresie 1 I 2009 r. – 31 XII 2009 r., Warszawa 2010, s. 68–69, <https://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/informacje-o-dzialalnosc/24313,w-okresie-1-stycznia-2009-r-31-grudnia-2009-r.html> (dostęp 7 IX 2018 r.); J. Bednarek, *ICA-AtoM, ZoSIA, Cyfrowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Przegląd funkcjonalności systemów informatycznych do zarządzania zasobem archiwalnym* [w:] *Komputeryzacja i digitalizacja w archiwach*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2016 („Symposia Archivistica”, t. II), s. 107–108; P. Perzyna, *Jakiego archiwum potrzebuje Instytut Pamięci Narodowej? Rozważania o organizacji i priorytetach działalności archiwum historycznego* [w:] *Archiwa – Historia – Pamięć...*, s. 38–39.

⁷ H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 93.

⁸ A. Pieczunko, *Prace nad systemem informacji w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej (stan na koniec 2013 r.)* [w:] *Zasada strukturalna jako podstawa opisu archiwaliów w zintegrowanych systemach informacji archiwalnej*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2015 („Symposia Archivistica”, t. I), s. 48–49. Zob. też A. Rosa, *Języki informacyjno-wyszukiwawcze*

i prostotę w dotarciu do informacji źródłowych, a nie – zgodnie z ustaleniami informatologii – na wyszukanie efektywne, czyli trafne i kompletne, bez szumów i strat⁹.

Tab. 1. Porównanie możliwości wyszukiwawczych „Cyfrowego Archiwum” i Inwentarza archiwalnego

	„Cyfrowe Archiwum”	Inwentarz archiwalny
Liczba opisów (stan na 28 lutego 2019 r.)	17 325 609	1 954 006
Instrukcja wyszukiwawcza	✓	✓
Wyszukiwanie proste	✓	✓
Wyszukiwanie strukturalne	✓	✓
Wyszukiwanie w opisach j.a.	✓	
Wyszukiwanie w indeksie osobowym	✓	
Wyszukiwanie w dokumentach	✓	
Wyszukiwanie w kartotekach	✓	
Wyszukiwanie zapisów ewidencyjnych	✓	
Wyszukiwanie w kartotekach haseł osobowych i geograficznych	✓	

Źródło: Opracowano na podstawie: dane ze strony głównej i raportu „jednostki archiwalne” systemu „Cyfrowe Archiwum”, <https://cyfrowe-archiwum.ipn.gov.pl> (system dostępny w sieci wewnętrznej, stan na dzień 28 II 2019 r.); dane ze strony głównej Inwentarza archiwalnego, <https://inwentarz.ipn.gov.pl/#> (stan na dzień 28 II 2019 r.).

Podstawową pomocą archiwalną wykorzystywaną przez pracowników siedmiu pionów Instytutu do wyszukiwania informacji o aktach jest główna baza danych systemu „Cyfrowe Archiwum”. Jak już wspominałem, podlega ona również udostępnianiu w czytelnich akt osobom prowadzącym badania naukowe, przygotowującym materiał prasowy dziennikarzom, publicystom, dokumentalistom, organom administracji publicznej, wymiaru sprawiedliwości i ścigania

jako podstawa budowania charakterystyk wyszukiwawczych całości archiwalnych [w:] *Problemy archiwalnego opisu informacyjnego*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Warszawa 2017 („Symposia Archivistica”, t. IV), s. 43.

⁹ A. Żeglińska, *Wyszukiwanie w Zintegrowanym Systemie Informacji Archiwalnej (ZoSIA) – wnioski dla modyfikacji opisu archiwalnego* [w:] *Problemy archiwalnego opisu...*, s. 130.

oraz upoważnionym przez nie osobom fizycznym lub innym podmiotom, które wskażą podstawę prawną wykonywania zadań ustawowych¹⁰.

Na koniec lutego 2019 r. baza liczyła ponad 17,3 mln opisów na poziomie jednostek archiwalnych. W tym miejscu potrzebne jest pierwsze wyjaśnienie. Dane te pochodzą z segmentu raportów „Cyfrowego Archiwum”, a nie z wyszukiwarki strukturalnej, która powinna podawać łączną liczbę j.a. w obrębie wszystkich zespołów i zbiorów, a tym samym określać rozmiar w jednostkach całego zasobu archiwalnego zgromadzonego w Instytucie. Problem na omawianym etapie pozyskiwania przez użytkownika wiedzy o archiwum polega na tym, że nie pozna on wielkości poszczególnych zespołów i zbiorów, a jedynie liczbę sprawdzonych opisów wprowadzonych do systemu, nieuwzględniającą np. części akt paszportowych istniejących poza przejętym z MSW Systemem Ewidencji Paszportów (SEP). W związku z powyższym liczba archiwaliów zgromadzonych na magazynowych półkach odbiega (jest większa) od liczby opisów j.a. wprowadzonych i zweryfikowanych w „Cyfrowym Archiwum”.

Dostęp do danych o archiwaliach zapewnia moduł wyszukiwania, niewyodrębniony w ramach 16 elementów „Cyfrowego Archiwum”, a w dokumentacji projektowej systemu traktowany jako jedna z funkcjonalności segmentu tworzenia, edycji i wglądu w opisy jednostek archiwalnych (j.a., indeksu osobowego oraz danych kontekstowych w centralnym systemie elektronicznej ewidencji jednostek archiwalnych)¹¹. Prowadzenie w nim kwerend może następować w sposób konwencjonalny i rozbudowany. Pierwszy sposób – w formie wyszukiwarki pełnotekstowej „szukaj wszędzie” – umożliwia wpisywanie jednego zapytania i przeszukiwanie bazy danych na poziomach opisu: jednostki archiwalnej, indeksu osobowego, dokumentów w j.a., zapisów ewidencyjnych (w rejestrach i dziennikach ewidencyjno-archiwalnych) i kart pochodzących z pomocy ewidencyjnych (kartotek), a także występujących w ich ramach pól opisu¹².

¹⁰ Materiałem prasowym, w świetle art. 7 ust. 2 pkt 4 Ustawy z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo prasowe (DzU 2018, poz. 1914), jest każdy opublikowany lub przekazany do opublikowania w prasie tekst albo obraz o charakterze informacyjnym, publicystycznym, dokumentalnym lub innym, niezależnie od środków przekazu, rodzaju, formy, przeznaczenia czy autorstwa.

¹¹ A. Pieczunko, *O co naprawdę chodzi? Cyfrowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *Electronic Records and Access to Archive Resources via Internet. Materials of the International Conference. Warsaw, 22–23 May 2013*, red. A. Laszuk, Warszawa 2015, s. 263–264; *Opis funkcjonalny systemu Cyfrowe Archiwum, stanowiący załącznik do Specyfikacji Istotnych Warunków Zamówienia (SIWZ) w postępowaniu o udzielenie zamówienia publicznego, prowadzonym w trybie przetargu nieograniczonego na „Usługę utrzymania, rozwoju oraz przeprowadzenia audytu systemu Cyfrowego Archiwum”*, s. 5, <https://bip.ipn.gov.pl/bip/zamowienia-publiczne/2854,Ogloszenie-o-zamowieniu-na-uslugę-utrzymania-rozwoju-oraz-przeprowadzenia-audytu.html?search=90644278079> (dostęp 20 I 2018 r.).

¹² Materiały szkoleniowe na szkolenie dla *expert users* systemu „Cyfrowe Archiwum”, s. 450; A. Mączka, *System „Cyfrowe Archiwum” jako narzędzie obsługi użytkownika archiwów Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *Archiwa – Historia – Pamięć...*, s. 184–185.

Tab. 2. Wyszukiwanie na poziomie opisu jednostki archiwalnej w wyszukiwarce „szukaj wszędzie” w systemie „Cyfrowe Archiwum”

Nazwy pól, w których prowadzone jest wyszukiwanie	Nazwy pól wyświetlanych w wynikach poszukiwania
Sygnatura akcesji	Aktotwórca/nazwa zespołu/nazwa zbioru
Dawna sygnatura archiwalna	Podzespół
Sygnatura wytwórcy	Seria
Sygnatura mikrofilmu	Podseria
Numer rejestracyjny	Pomoce ewidencyjne
Komórka prowadząca sprawę	SEP (System Ewidencji Paszportów)
Kryptonim	
Pseudonim	
Tytuł jednostki archiwalnej	
Opis jednostki archiwalnej	
Miejscowości (indeks geograficzny)	

Źródło: Opracowano na podstawie: Instrukcja wyszukiwania danych w systemie „Cyfrowe Archiwum” wersja 0.02 z 12 XI 2013 r., s. 4, <https://cyfrowe-archiwum.ipn.gov.pl> (system dostępny w sieci wewnętrznej).

Istnieje jednak możliwość zawężenia wyników wyszukiwania tylko do:

1. zbioru akt paszportowych poprzez funkcję „rekordy SEP”;
2. materiałów zdigitalizowanych poprzez funkcję „materiały zdigitalizowane”;
3. zapisów z pomocy ewidencyjnych, czyli m.in. dzienników rejestracyjnych i archiwalnych, poprzez funkcję „rekordy pomocy ewidencyjnych”;
4. kart z pomocy ewidencyjnych (kartotek) poprzez funkcję „kartoteki”;
5. opisu dokumentów wchodzących w skład j.a. poprzez funkcję „dokumenty”.

W wyżej wymienionych przypadkach istnieje możliwość wyboru opcji przeszukiwania wszystkich zbiorów danych, w tym odnoszących się do wskazanej grupy materiałów (opcja zaznaczona na slajdzie jako „wszystkie”), tylko w danej grupie (opcja „tak”) lub z jej wyłączeniem (opcja „nie”)¹³.

¹³ Materiały szkoleniowe..., s. 452–453. Na fot. 1 warto zwrócić uwagę na znak podpowiedzi „?” znajdujący się przy każdym polu wykorzystywanym jako kryterium wyszukiwania. Pozwala on na wyświetlenie i zapoznanie się z krótką instrukcją postępowania oraz charakterem pól.

Fot. 1. Opcje rozszerzania i zawężania kwerendy w wyszukiwarce „szukaj wszędzie”

wyszukiwanie w opisach j.a., indeksie osobowym, kartotekach, dokumentach oraz dziennikach i rejestrach

Kryteria wyszukiwania:

The screenshot shows a search form with the following fields and options:

- Fraza**: Search input field.
- Nazwa archiwum**: Dropdown menu with "X Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi" selected.
- Data udostępnienia opisu od**: Dropdown menu with "X" selected.
- Data udostępnienia opisu do**: Dropdown menu with "X" selected.
- Aktotwórca / nazwa zespołu / nazwa zbioru**: Input field with "X" entered.
- Podzespół**: Input field with "X" entered.
- Seria**: Input field with "X" entered.
- Podseria**: Input field with "X" entered.
- Rekordy SEP**: Radio buttons for "Wszystkie", "Tak", "Nie".
- Pomocze ewidencyjne (wytwórców)**: Radio buttons for "Wszystkie", "Tak", "Nie".
- Materiały zdigitalizowane**: Radio buttons for "Wszystkie", "Tak", "Nie".
- Kartoteki**: Radio buttons for "Wszystkie", "Tak", "Nie".
- Dokumenty**: Radio buttons for "Wszystkie", "Tak", "Nie".
- Buttons**: "Wyszukaj" and "Wyczyść".

Blue arrows point to the "Rekordy SEP", "Pomocze ewidencyjne (wytwórców)", "Materiały zdigitalizowane", "Kartoteki", and "Dokumenty" sections.

Źródło: <https://cyfrowe-archiwum.ipn.gov.pl> (system dostępny w sieci wewnętrznej).

Drugi, rozbudowany sposób poszukiwania informacji, pozwala na prowadzenie odrębnych kwerend prostych i zaawansowanych na poziomach: jednostki archiwalnej, indeksu osobowego i kart z pomocy ewidencyjnych. Odnajdywanie źródeł na pierwszym z wymienionych poziomów – w wyszukiwarce „szukaj w opisach j.a.” – również następuje w dwóch wariantach: prostym i zaawansowanym. Różnica polega na liczbie pól, w których możliwe jest zdefiniowanie zapytania (wprowadzenie kryteriów poszukiwań). W odniesieniu do trybu prostego i zaawansowanego wynosi ona jak 12 do 43. Kolejna odmienność wiąże się z obowiązkiem wypełnienia pola „frazą” w celu przeprowadzenia wyszukiwania prostego, tak jak ma to miejsce w przypadku wyszukiwarki „szukaj wszędzie”. Opisy j.a., będące wynikiem poszukiwań, są prezentowane w formie skróconej, policzone i – jeśli zachodzi potrzeba podziału wskazań (ze względu na dużą liczbę rekordów) – „stronicowane”, czyli, używając języka archiwistyki – paginowane. Na widok skrócony składają się pola: „aktotwórca/nazwa zespołu/nazwa zbioru”, „sygnatura akcesji”, „dawna sygnatura archiwalna”, „sygnatura wytwórcy”, „sygnatura mikrofilmu”, „tytuł j.a.” i „opis j.a.”, „daty skrajne”¹⁴.

¹⁴ W przypadku kwerendy prostej i zaawansowanej na poziomie indeksu osobowego stosunek pól do zdefiniowania zapytania wynosi jak 11 do 39, na poziomach kartotek: 8 do 39, dokumentu: 8 do 35, zapisów ewidencyjnych: 9 do 38. Materiały szkoleniowe..., s. 452, 455–456; Instrukcja wyszukiwania danych w systemie „Cyfrowe Archiwum” wersja 0.02 z 12 XI 2013 r., s. 10–11, 23; *Opis funkcjonalny systemu Cyfrowe Archiwum, stanowiący załącznik do Specyfikacji Istotnych Warunków Zamówienia (SIWZ)*..., s. 166–197, <https://bip.ipn.gov.pl/>

W wyszukiwaniu zaawansowanym system „Cyfrowe Archiwum” zapewnia ograniczenie zakresu kwerendy w ramach konkretnego działu archiwum i jego struktur poprzez wybór wzajemnie powiązanych pól. Oznacza to jednak, że wyznaczenie kryterium wyszukiwawczego, np. wytypowanie grupy aktotwórców, zawęża możliwości wyboru zespołu/zbioru archiwalnego w polu „aktotwórca”, a to z kolei – przez analogię – wpływa na selekcję w polach „podzespół”, „seria” lub „podseria”. Z punktu widzenia użytkownika poznającego strukturę wewnętrzną konkretnego zespołu jest to rozwiązanie słuszne. Dyskusyjny, moim zdaniem, pozostaje inny pomysł. Przy konstruowaniu zapytania możliwe jest wybieranie nazw zespołów, podzespołów, serii tylko z rozwijanej z listy. Do uruchomienia listy potrzebne jest wpisanie przynajmniej trzech liter. Wpisanie dowolnego ciągu znaków jest traktowane przez system jako pozostawienie niewypełnionego pola¹⁵. Takie ograniczenie powoduje, że można np. rozwinąć listę z nazwami wszystkich sądów przyporządkowanych do grupy aktotwórców określonych jako cywilny wymiar sprawiedliwości, ale nie można wyodrębnić z tej grupy np. tylko samych sądów grodzkich lub powiatowych.

Tab. 3. Wyszukiwanie na poziomie opisu jednostki archiwalnej w wyszukiwarce „szukaj w opisach j.a.” w systemie „Cyfrowe Archiwum”

Nazwy pól, w których możliwe jest zdefiniowanie zapytania w wyszukiwarce prostej	Nazwy pól, w których możliwe jest zdefiniowanie zapytania w wyszukiwarce zaawansowanej
Fraza	Jednostka organizacyjna
Nazwa archiwum	Oznaczenie spisu
Data udostępnienia opisu od	Numer spisu
Data udostępnienia opisu do	Pozycja spisu
Aktotwórca/nazwa zespołu/nazwa zbioru	Pozycja dodatkowa
Podzespół	Tom
Seria	Podteczka
Podseria	Kod archiwum
Rekordy SEP	Dział archiwum
Pomoce ewidencyjne (wytwórców)	Numer zespołu
Materiały zdigitalizowane	Pozycja
Kartoteki	Pozycja dodatkowa

bip/zamowienia-publiczne/2854,Ogloszenie-o-zamowieniu-na-uslugę-utrzymania-rozwoju-oraz-przeprowadzenia-audytu.html?search=90644278079 (dostęp 20 I 2018 r.)

¹⁵ Instrukcja wyszukiwania danych w systemie „Cyfrowe Archiwum” wersja 0.02 z 12 XI 2013 r., s. 11–13.

	Tom
	Sygnatura wytwórcy
	Sygnatura mikrofilmu
	Sygnatura dawna
	Tytuł j.a.
	Opis j.a.
	Treść OCR
	Data początkowa
	Data końcowa
	Anteriora
	Posteriora
	Kryptonim
	Pseudonim
	Nr rejestracyjny
	Komórka prowadząca sprawę
	Indeks geograficzny
	Podstawa prawna przejęcia
	Forma fizyczna
	Przekazujący
	Miejsce działania
	Dział archiwum
	Data udostępnienia opisu od
	Data udostępnienia opisu do
	Aktotwórca/nazwa zespołu/nazwa zbioru
	Podzespół
	Seria
	Podseria
	Rekordy SEP
	Pomoce ewidencyjne (wytwórców)
	Materiały zdigitalizowane
	Kartoteki

Źródło: Opracowano na podstawie listy pól wyszukiwania w wyszukiwarce „szukaj w opisach j.a.” w systemie „Cyfrowe Archiwum”, <https://cyfrowe-archiwum.ipn.gov.pl> (system dostępny w sieci wewnętrznej).

Fot. 5. Wyniki wyszukiwania dla hasła „Wojtyła” w wyszukiwarce „szukaj haseł biograficznych”

szukaj haseł biograficznych:

Wyszukiwarka prosta Wyszukiwarka zaawansowana

Kryteria wyszukiwania:

 Karol Józef Wojtyła, imię ojca: Karol, ur. 18-05-1920 [pokaż powiązane opisy archiwalne](#)

- papież Polak
- arcybiskup metropolita krakowski
- polski duchowny rzymskokatolicki
- K. Wojtyła
- zastępca przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski
- Karol Wojtyła
- polski kardynał
- biskup krakowski
- kawaler Orderu Orła Białego
- imię zakonne: Jan Paweł II
- biskup pomocniczy krakowski
- święty Kościoła katolickiego
- papież
- imię zakonne: Ioannes Paulus PP. II
- polski święty katolicki

Źródło: <https://cyfrowe-archiwum.ipn.gov.pl> (system dostępny w sieci wewnętrznej).

w zasadzie jedynie przez pracowników obsługujących moduł archiwizacji i ewidencji w systemie „Cyfrowe Archiwum”.

Drugie rozwiązanie umożliwia skorzystanie z wyszukiwarki: „pokaż strukturę zasobu”, pozwalającej na porządkowanie danych według działów archiwum, zespołów i zbiorów archiwalnych oraz przyporządkowanych im serii i podserii, czyli od ogółu do szczegółu. W ramach ustalonej struktury można prowadzić dalsze poszukiwania wydarzeń i osób w polach „tytuł” i „opis j.a.” poprzez wpisanie do wyszukiwarki odpowiedniego hasła/frazy. Na tym etapie pojawia się ponownie problem ze statystyką.

Ogólna liczba akt np. w zespole Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych we Wrocławiu wynosi 655 134, natomiast po zsumowaniu danych z 5 podzespołów okazuje się, że zespół liczy 71 134 j.a. Skąd bierze się ta dysproporcja? Analiza danych pochodzących z tego i innych zespołów/zbiorów prowadzi do wniosku, że do podserii, serii i podzespołów nie zostały wliczone dane pochodzące z SEP oraz opisy akt jeszcze nieopracowanych merytorycznie (i niezwyfikowanych).

W kontekście prowadzenia kwerend źródłowych w „Cyfrowym Archiwum”, podobnie jak w wielu innych systemach dysponujących bazami danych, bardzo ważną rolę odgrywa algorytm wyszukiwania, odpowiadający za rozwiązanie podstawowego problemu użytkownika, jakim jest uzyskanie wysokiej

skuteczności wykrywania informacji zgodnych z zadaniem pytaniem. Problem ten zaprezentuję na przykładzie dwóch haseł i dwóch wyszukiwarek. Wpisując hasło „Karol Wojtyła” do wyszukiwarki „szukaj wszędzie”, użytkownik otrzyma wskazanie 9 j.a. spełniających kryterium występowania w ich opisie jednocześnie dwóch wyrazów – imienia Karol i nazwiska Wojtyła. Zmieniając hasło na „Wojtyła” liczba wyników wzrośnie do 59 j.a. i będzie obejmować zarówno wspomniane 9 jednostek zawierających wzmianki o kard. Karolu Wojtyłe, jak i 50 odnoszących się do innych osób posiadających nazwisko Wojtyła. W Inwentarzu archiwalnym, który zawiera opisy j.a. zaimportowane z „Cyfrowego Archiwum”, stosunek odpowiedzi na pytania/hasła „Karol Wojtyła” i „Wojtyła” wynosi 10 do 57. Widoczna zatem staje się podobna tendencja w zróżnicowaniu wyników wyszukiwania w dwóch pomocach archiwalnych tworzonych w IPN. Ogólne pytanie „Wojtyła” generuje kilka razy więcej wskazań j.a. niż zawężające hasło „Karol Wojtyła”. Inaczej powyższa kwestia przedstawia się w wyszukiwarce haseł biograficznych „Cyfrowego Archiwum”, która zawiera informacje pochodzące z kartoteki wzorcowej osobowej. Tutaj na hasło „Wojtyła” użytkownik otrzyma jedną odpowiedź, natomiast na hasło „Karol Wojtyła” pięć, w których spełnione jest kryterium występowania co najmniej jednego z dwóch wyrazów, czyli imienia Karol. Przy zastosowaniu prawidłowego algorytmu wyszukiwania wynik powinien przedstawiać się jak 1 do 1. Jeden Karol Wojtyła powinien odpowiadać jednemu Wojtyłe występującemu w kartotece haseł wzorcowych osobowych.

Należy podkreślić, że moduł wyszukiwania w systemie „Cyfrowe Archiwum”, poprzez funkcję przechowywania (zapisywania) informacji o kryteriach poszukiwania oraz możliwość ich ponownego wywołania bez konieczności wypełniania formularza zapytania, wspiera każdego użytkownika zasobu w procesie prowadzenia kwerend. Dodatkowo pracownikom pionów merytorycznych IPN zapewnia opcje drukowania rezultatów kwerend oraz sposobność do tworzenia grupy opisów wyodrębnionych w trakcie kilku kolejnych poszukiwań źródeł w ramach funkcji dodawania danych do „koszyka”, którego zawartość również można powielić¹⁷.

Drugą pomocą archiwalną, umożliwiającą wyszukiwanie informacji praktycznie każdemu użytkownikowi, najczęściej nie w celu prowadzenia badań, ale zaspokojenia zainteresowań przeszłością znanych osób, przełożonych, kolegów, czy sąsiadów, jest Inwentarz archiwalny. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w kontekście otwartego dostępu do niego absurdalne wydają się obecne rozwiązania prawne, które w większości przypadków nie pozwalają – z uwagi na ograniczony ustawą katalog uprawnionych do wglądu w dokumenty – na zweryfikowanie opisu z zawartością j.a., a jednocześnie pozostawiają pole do różnorodnych domysłów i interpretacji.

¹⁷ Materiały szkoleniowe..., s. 451; A. Mączka, *System „Cyfrowe Archiwum”...*, s. 187.

Podstawowa różnica między „Cyfrowym Archiwum” a Inwentarzem archiwalnym polega na wielkości baz danych, w których można dokonywać wyszukiwania – 17,3 mln do 1,9 mln opisów j.a. To jednak tylko pierwsze wrażenie ilościowe, które ulega zmianie po zastosowaniu kryteriów jakościowych. I tak, 13 z 17 mln opisów jednostek w „Cyfrowym Archiwum” odnosi się do zbioru akt paszportowych, natomiast wszystkie z 1,9 mln opisów w Inwentarzu jest efektem prowadzonego od kilku lat opracowania archiwalnego. Krótko mówiąc, na bazę danych „Cyfrowego Archiwum” składają się dane prezentowane w Inwentarzu oraz pochodzące z retrokonwersji informacji ze spisów zdawczo-odbiorczych oraz SEP. Podobieństwo między omawianymi pomocami archiwalnymi polega z kolei na tym, że wiadomo jedynie, ile opisów j.a. z danego zespołu czy zbioru archiwalnego wprowadzono do nich, ale nie są znane całkowite rozmiary aktotwórców.

Korzystający z Inwentarza mają do wyboru dwie możliwości prowadzenia poszukiwań: w wyszukiwarce pełnotekstowej oraz wyszukiwarce strukturalnej. Pierwsza opcja pozwala na typowanie sygnatur akt dotyczących „zagadnień, osób, spraw, problemów”, druga klasyfikuje materiały zgodnie ze strukturą zasobu i umożliwia prezentację i przeglądanie opisów od ogółu do szczegółu, czyli od poziomu grupy aktotwórców/działu archiwum, przypisanych do nich zespołów/zbiorów archiwalnych, a następnie podzespołu, serii, podserii, kończąc na j.a.¹⁸ Obie wyszukiwarki są ze sobą powiązane, co pozwala na zawężenie obszaru kwerendy do konkretnego poziomu opisu, np. zespołu (zbioru) archiwalnego, serii, podserii, przy jednoczesnym zdefiniowaniu hasła lub grupy haseł wpisanych w okno wyszukiwarki pełnotekstowej¹⁹.

Wpisanie hasła/frazy do wyszukiwarki pełnotekstowej uruchamia kwerendę przebiegającą zarówno na poziomach opisu („zespół”, „zbiór archiwalny”, „podzespół”, „seria”, „podseria”), jak i polach opisu („numer rejestracyjny”, „kryptonim”, „tytuł j.a.”, „opis j.a.”, „daty skrajne”, „sygnatura dawna”, „sygnatura mikrofilm”, „sygnatura IPN”). Tak przeprowadzone wyszukiwanie potrafi przynieść w pewnych sytuacjach imponujące wyniki pod względem ilości wytypowanych j.a. Niestety, często w niewielkim stopniu mogą one odpowiadać zapotrzebowaniu informacyjnemu pytającego. Wyniki prezentowane są w następujący sposób: podana zostaje liczba odpowiedzi uzyskanych w efekcie przeprowadzonej kwerendy oraz lista odnalezionych j.a. zawierająca skrócone widoki ich opisów (sygnatura IPN, nazwa zespołu, fragment lub całość tytułu), które można rozwinąć. Poszukiwane przez użytkownika hasło jest w opisie j.a. wytłuszczone. Dodatkowych informacji (określonych w instrukcji jako kontekstowe) o aktotwórcach, ich historii, dziejach

¹⁸ Zob. <https://inwentarz.ipn.gov.pl/instrukcja> (dostęp 16 VIII 2018 r.).

¹⁹ Zob. też A. Rosa, *Użytkownik w systemie informacji archiwalnej. Kontekst stosowanych języków informacyjno-wyszukiwawczych* [w:] *Standaryzacja opisu archiwalnego*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2016 („Symposia Archivistica”, t. III), s. 51.

Fot. 6. Widok szczegółowy opisu przykładowej jednostki archiwalnej w ramach wyszukiwania dla hasła „Poltex”

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Łodzi [1945] 1983-1990

Przyporządkowanie

Podzespół:	Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Łodzi 1983-1990
Seria:	Materiały operacyjne
Podseria:	Sygnatura II

Opis zawartości

Nr rejestracyjny:	WUSW Łódź 51949/1985
Kryptonim:	CWM
Tytuł:	Sprawa operacyjnego sprawdzenia kryptonim "CWM"
Opis:	Sprawa prowadzona w związku z nastrojami niezadowolenia na tle płacowym wśród pracowników Zakładów Przemysłu Bawełnianego im. J. Marchlewskiego "Poltex" w Łodzi. Jednostka prowadząca: Wydział V WUSW w Łodzi.

Daty wytworzenia dokumentów

Data początkowa:	1985
Data końcowa:	1986

Opis zewnętrzny

Forma fizyczna:	Dokumentacja aktowa
Liczba tomów:	1
Liczba kart:	21

Informacje identyfikujące

Sygnatura IPN:	IPN Łd 014/382
Sygnatura dawna (wytwórcy dokumentów):	6731/II

Miejsce przechowywania

Nazwa archiwum:	Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi
------------------------	---

Źródło: [https://inwentarz.ipn.gov.pl/showDetails?id=1125718&q=ipn%20ld%20014/382&page=1&url=\[typ=0\]](https://inwentarz.ipn.gov.pl/showDetails?id=1125718&q=ipn%20ld%20014/382&page=1&url=[typ=0]) (stan na dzień 28 II 2019 r.).

i zawartości zespołów dostarczają opisy uruchamiane po rozwinięciu tytułów na poziomie zespołu (zbioru) archiwalnego, podzespołu, serii i podserii.

W przypadku wyszukiwarki strukturalnej kwerendę w Inwentarzu archiwalnym prowadzi się poprzez wskazanie (zaznaczenie) najpierw grupy aktów-twórców/działu archiwum IPN, a następnie przypisanych do niej zespołów (zbiorów) archiwalnych, podzespołu, serii, podserii (o ile występują w strukturze opisu). Wyniki prezentowane są w taki sam sposób, jak w poprzednim modelu wyszukiwania. Użytkownik otrzymuje jednak możliwość przeglądania opisów, np. konkretnego rodzaju akt operacyjnych wytworzonych przez Wojskową Służbę Wewnętrzną, czy też akt administracyjnych poszczególnych

Fot. 7. Przykładowa karta informacyjna dla podserii „Sygnatura II”

Charakterystyka archiwalna podserii

Przyporządkowanie w archiwum Instytutu

Dział archiwum:	Cywilne organy bezpieczeństwa państwa
Nazwa zespołu (zbioru) archiwalnego:	Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Łodzi [1945] 1983-1990
Podzespół:	Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Łodzi 1983-1990
Seria:	Materiały operacyjne
Podseria:	Sygnatura II

Informacje o podserii

Charakterystyka archiwalna:	„Sygnatura II”: akta rozpracowań operacyjnych Urzędu Bezpieczeństwa/Służby Bezpieczeństwa, wymierzone w osoby (tzw. figurantów spraw) lub środowiska prowadzące tzw. „wrogą działalność” wobec ustroju komunistycznego, ewentualnie podejrzanych o takie działania. Znajdują się tutaj: analizy sytuacji operacyjnej, plany operacyjnych przedsięwzięć, sprawozdania z nich oraz donosy konfidentów, notatki ze spotkań z nimi, raporty z prowadzonych obserwacji, podsłuchów, kontroli korespondencji. Wśród wielu kategorii spraw prowadzonych przez komunistyczny aparat represji właściwymi dla lat 1970 - 1989 są: sprawy operacyjnego sprawdzenia (SOS), sprawy operacyjnego rozpracowania (SOR), a także kwestionariusze ewidencyjne (KE). Przed rokiem 1970 prowadzono tzw. rozpracowania agenturalne o kategoriach: sprawę agenturalną grupową, sprawę agenturalną na osobę, sprawę agenturalno - śledczą i sprawę agenturalno poszukiwawczą. Aby zweryfikować wiarygodność i obiektywność każdej z wymienionych, zakładano sprawę agenturalnego sprawdzenia. Po 1956 roku zmieniły się zasady pracy operacyjnej, a za jej główne formy uznano: sprawę sprawdzenia operacyjnego, sprawę rozpracowania operacyjnego i sprawę obserwacji operacyjnej. Zmieniająca się sytuacja polityczna powodowała stałą ewolucję form dokumentacji operacyjnej. Ostatnie zmiany wprowadzono w 1989 roku, wyróżniając: sprawę sprawdzenia operacyjnego, sprawę rozpracowania operacyjnego, sprawę problemową oraz sprawę profilaktyki operacyjnej. Od 1963 do 1989 r. prowadzono także teczki ewidencji operacyjnej (na) księdza (TEOK), oraz analogiczne, o charakterze spraw obiektowych, teczki ewidencji operacyjnej parafii (TEOP).
------------------------------------	---

Źródło: https://inwentarz.ipn.gov.pl/archivalCollection?id_a=3992&id_pz=9815&id_s=10487&id_ps=18145 (stan na dzień 28 II 2019 r.).

wydziałów WUSW. I na tym polega zasadnicza przewaga wyszukiwarki strukturalnej nad pełnotekstową.

Po tych ogólnych ustaleniach warto sprawdzić efektywność wyszukiwawczą Inwentarza. Pierwszy przykład to odnajdywanie materiałów spraw o kryptonimie „Dubler”. Po wpisaniu wspomnianego kryptonimu do wyszukiwarki pełnotekstowej w odpowiedzi zostały wskazane 84 j.a. dotyczące zarówno akt spraw operacyjnych (65 j.a), jak i materiałów osobowych źródeł informacji oraz akt administracyjnych, w których pojawia się powyższe hasło w charakterze kryptonimu. Kwerendę można zawęzić na dwa sposoby. Jeżeli poszukiwana jest sprawa operacyjna, wystarczy do hasła „Dubler” dodać wyraz „kryptonim” i wówczas wynik kwerendy zostanie zredukowany do 61 j.a. Czy jest to ostateczny, pełny wynik wyszukiwania? Otóż okazuje się, że nie. Po zastąpieniu wyrazu „kryptonim” skrótem „krypt.” w odpowiedzi pojawią się opisy

Fot. 8. Przykładowe wyniki wyszukiwania dla hasła „Dubler”

Dubler

- Organy represji i administracji III Rzeszy Niemieckiej
- Organy represji Związku Socjalistycznych Republik Sowietkich
- Cywilne organy bezpieczeństwa państwa
- Wojskowe organy bezpieczeństwa państwa
- Wojska wewnętrzne
- Jednostki i administracja wojskowa
- Cywilne organy wymiaru sprawiedliwości, w tym sądy specjalne, prokuratury powszechne oraz sądy powszechne
- Wojskowe organy wymiaru sprawiedliwości, w tym prokuratury wojskowe oraz sądy wojskowe
- Wieżniennictwo oraz instytucje penitencjarne, w tym więzienia, zakłady karne, areszty oraz inne miejsca odosobnienia
- Komisia Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz krajowe i zagraniczne organy i instytucje badania i ścigania zbrodni niemieckich
- Organy administracji publicznej, urzędy, instytucje oraz organizacje społeczno-polityczne, w tym pozasądowe organy wymiaru sprawiedliwości oraz archiwa organizacji niepodległościowych i oporu społecznego
- Archiwa osobiste i kolekcje
- Zbiory archiwalne, w tym dokumenty z archiwów zagranicznych lub ich kopie gromadzone na zasadzie zbiorów

Wyniki wyszukiwania rekordy od 1 do 10 (z dostępnych 84)

IPN BU 003090/328 t. 1
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: Sprawa operacyjnego rozpracowania kryptonim "Dubler" dot. Oscar Van de Pas, ur. 22-04-1929 r.

IPN BU 003090/328 t. 2
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: Sprawa operacyjnego rozpracowania kryptonim "Dubler" dot. Oscar Van de Pas, ur. 22-04-1929 r.

IPN BU 003090/328 t. 3
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: Sprawa operacyjnego rozpracowania kryptonim "Dubler" dot. Oscar Van de Pas, ur. 22-04-1929 r.

IPN BU 003090/328 t. 4
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: Sprawa operacyjnego rozpracowania kryptonim "Dubler" dot. Oscar Van de Pas, ur. 22-04-1929 r.

IPN BU 003090/328 t. 5
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: Sprawa operacyjnego rozpracowania kryptonim "Dubler" dot. Oscar Van de Pas, ur. 22-04-1929 r.

IPN BU 003189/129/D
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: (...) służbowa z dn. 06-03-1989 r. w sprawie działań poszukiwawczych agenta BND w ramach sprawy operacyjnego rozpracowania "Dubler" i "Waza".

IPN BU 003189/129/J
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: (...) służbowa z dn. 06-03-1989 r. w sprawie działań poszukiwawczych agenta BND w ramach sprawy operacyjnego rozpracowania "Dubler" i "Waza".

IPN BU 003189/406/D
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: Sprawa operacyjnego rozpracowania kryptonim "Dubler" dot. Oscar van de Pas, ur. 22-04-1929 r.

IPN BU 003189/406/J
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: Sprawa operacyjnego rozpracowania kryptonim "Dubler" dot. Oscar van de Pas, ur. 22-04-1929 r.

IPN BU 003195/545/D
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: Segregator materiałów wstępnych kryptonim "Dubler": Walter Bovensmann, ur. 26-02-1913 r.; Carlo Baltz.

Źródło: <https://inwentarz.ipn.gov.pl/advancedSearch?q=Dubler&page=1> (stan na dzień 28 II 2019 r.).

kolejnych 13 j.a. odnoszących się wyłącznie do spraw operacyjnych o kryptonimie „Dubler”. Razem daje to łącznie 74 wskazania – o dziesięć mniej niż w przypadku kwerendy przeprowadzonej w wyszukiwarce pełnotekstowej.

Drugi sposób zawężenia kwerendy to odwołanie się do kryterium geograficznego, czyli ustalenie, ile spraw operacyjnych o kryptonimie „Dubler” było prowadzonych na terenie np. województwa łódzkiego. Oprócz wpisania hasła „kryptonim »Dubler«” należy w tym przypadku wybrać z poziomu grupy aktotwórców zespół WUSW w Łodzi i w odpowiedzi na tak postawione pytanie wyświetlone zostaną opisy trzech spraw spełniających wskazane kryteria wyszukiwawcze.

Kolejna kwerenda źródłowa dotyczy ważnego wydarzenia w powojennych dziejach Łodzi, jakim był strajk studentów w styczniu–lutym 1981 r. Wyszukiwanie proste poprzez wpisanie frazy „strajk łódzkich studentów” przyniosło wskazanie 17 j.a, w tym 11 dotyczących w jakikolwiek sposób wspomnianego wydarzenia. Zastosowanie drugiego hasła: „strajk studentów w Łodzi” doprowa-

Fot. 9. Przykładowe wyniki wyszukiwania dla hasła „strajk studentów w Łodzi”

strajk studentów w Łodzi

wyszukiwanie

wyszukiwanie

- Organy represji i administracji III Rzeszy Niemieckiej
- Organy represji Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich
- Cywilne organy bezpieczeństwa państwa
- Wojskowe organy bezpieczeństwa państwa
- Wojska wewnętrzne
- Jednostki i administracja wojskowa
- Cywilne organy wymiaru sprawiedliwości, w tym sądy specjalne, prokuratury powszechne oraz sądy powszechne
- Wojskowe organy wymiaru sprawiedliwości, w tym prokuratury wojskowe oraz sądy wojskowe
- Więziennictwo oraz instytucje penitencjarne, w tym więzienia, zakłady karne, areszty oraz inne miejsca odosobnienia
- Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz krajowe i zagraniczne organy i instytucje badania i ścigania zbrodni niemieckich
- Organy administracji publicznej, urzędy, instytucje oraz organizacje społeczno-polityczne, w tym pozasądowe organy wymiaru sprawiedliwości oraz archiwa organizacji niepodległościowych i onoru społecznego

Wyniki wyszukiwania rekordy od 1 do 10 (z dostępnych 13)

IPN BU 01232/82
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: Meldunki operacyjne Wydziału III-1 WUSW w Łodzi przesyłane do Wydziału III Departamentu III MSW dotyczące środowiska akademickiego (...)

IPN BU 0296/245 t. 7
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944] 1954-1990
Tytuł: Sytuacja społeczno-polityczna w latach 1964-1977.

IPN BU 348/330
 Zbiór prac nadesłanych na konkurs z okazji XX-lecia powstania "Solidarności" pt. "Do wolnej Polski"
Tytuł: Praca pt. "Łódzki strajk studencki, styczeń-luty 1981 r." wykonana przez Marcina Biedroń, Arletę Darię Kwiatkowską, Magdalenę Katarzynę (...)

IPN Gd 326/834
 Zbiór: Janusz Tołłoczko
Tytuł: Plakaty obwieszające strajk: dwa plakaty Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność” dotyczące powszechnego (...)

IPN Ka 454/85 t. 1
 Zbiór: Janina Kawalec
Tytuł: (...) „Wiadomości Pogotowia Strajkowego” – Biuro Informacji ZR NSZZ „Solidarność” w Katowicach z 21 i 25 marca 1981 r., „BIPS” nr 260/1981, Serwis (...)

IPN Ld 472/10
 Zbiór: Lech Spaszewski
Tytuł: Fotografie przedstawiające wnętrza pomieszczeń Uniwersytetu Łódzkiego zajętych przez studentów w czasie strajku studenckiego (...)

IPN Ld 472/5
 Zbiór: Lech Spaszewski
Tytuł: Fotografia przedstawiająca Wojciecha Walczaka, przewodniczącego Niezależnego Zrzeszenia Studentów Uniwersytetu Łódzkiego w trakcie (...)

IPN Ld 587/1
 Zbiór: Roman Kowalczyk
Tytuł: Postulaty strajkujących studentów łódzkich szkół wyższych, porozumienie Komisji Międzyresortowej z Międzyuczelnianą Komisją Porozumiewawczą z (...)

Źródło: <https://inwentarz.ipn.gov.pl/advancedSearch?q=strajk+student%C3%B3w+w+%C5%81odzi&page=1> (stan na dzień 28 II 2019 r.).

dziło z kolei do odnalezienia 13 j.a., z czego 9 odpowiadało zapotrzebowaniu informacyjnemu, pozostałe 4 posiadały w polach „tytuł” i „opis j.a.” rozdzielone w ramach wpisanych tekstów wyrazy: „strajk”, „w”, „studenci”, „Łodzi”. Modyfikując nieco hasło: „strajk studencki w Łodzi”, liczba wykrytych j.a. odnoszących się do pytania wyniosła 16, z czego tylko połowa wskazanych materiałów pokrywała się z sygnaturami akt odnalezionych we wcześniejszej kwerendzie, a 11 j.a. odpowiadało pytaniu. W wynikach dwóch przeprowadzonych poszukiwań najbardziej zastanawiająca była różnica dotycząca liczby wskazań ze zbioru Lecha Spaszewskiego (w pierwszym przypadku 2 j.a., w drugim 7 j.a.), zawierającego w większości fotografie ze wspomnianego strajku. Rozbieżność ta wynikała z odmiennego opisu wydarzenia. W pierwszym wyszukiwaniu zostały wska-

zane tylko dwie jednostki zawierające hasło „strajk studentów”, a w drugim dziewięć odnoszących się do frazy „strajk studencki”.

Za ten stan rzeczy ponosi winę tym razem nie algorytm wyszukiwania, lecz, podobnie jak w przypadku sprawy operacyjnej „Dubler”, brak standardu opisu w tytułach j.a. w odniesieniu do używania lub pomijania skrótów oraz ujednoczenia nazw wydarzeń historycznych. Powyższa sytuacja dowodzi również, jak ważnym zadaniem jest wybór i zastosowanie właściwego języka informacyjno-wyszukiwawczego, posiadającego wyspecjalizowane funkcje odtwarzania treści i formy dokumentów, treści zapytań użytkowników, ale również przeszukiwania dokumentów w zbiorze informacyjnym w odpowiedzi na zapytanie użytkownika. To właśnie od wspomnianego języka zależy tak naprawdę wartość całego zbioru wyszukiwawczego²⁰. Doświadczenia Archiwum IPN wyraźnie wskazują, że w zakresie deskrypcji archiwaliów najlepszym rozwiązaniem jest zastosowanie języka swobodnych słów kluczowych, pozwalającego na dokładniejsze omówienie i większą głębię informacyjną opisu zasobu²¹.

Warto także przypomnieć, że łatwość odnalezienia informacji i jej trafność w znacznym stopniu zależą od umiejętności sformułowania i zadawania pytań, ich stopniowania, a także wykorzystywania odpowiedzi do zadawania kolejnych pytań²². Użytkownik powinien w procesie wyszukiwania informacji zastosować ten sam język, w którym archiwista opracował i przygotował archiwalia do udostępnienia. Oznacza to porównywanie i konfrontację wyrażonych w tym samym języku (informacyjno-wyszukiwawczym) charakterystyk wyszukiwawczych, czyli opisu zasobu dostępnego w pomocach archiwalnych z instrukcjami wyszukiwawczymi tworzonymi przez użytkowników i umożliwiającymi im sformułowanie swoich potrzeb poprzez zapytania informacyjne²³.

²⁰ M. Nahotko, *Języki informacyjno-wyszukiwawcze (JIW) oraz język słów kluczowych*, <http://skryba.inib.uj.edu.pl/~nahotko/jiw/slowa-kluczowe.pdf> (dostęp 20 IX 2018 r.). Wspomniany język słów kluczowych zakłada swobodne indeksowanie treści (zawartości) akt. Polega ono na wybieraniu z opracowywanego tekstu słów języka naturalnego jako terminów – czyli słów kluczowych, składających się z hasła (np. nazwy osobowe, ciało zbiorowych, nazwy geograficzne, hasła rzeczowe) i ewentualnie dopełnienia (np. daty, funkcje, nazwy jednostek administracyjnych). Słowa kluczowe, składające się na charakterystykę wyszukiwawczą archiwaliów, porządkowane są według określonej kolejności: najpierw nazwy ogólne, a następnie szczegółowe, wcześniej nazwy dotyczące zawartości, później odnoszące się do formy materiałów archiwalnych. Zob. B. Ryszewski, *Problemy swobodnego indeksowania i założenia kartoteki haseł wzorcowych dla opisu archiwaliów* [w:] *Problemy opisu archiwaliów w skomputeryzowanych archiwalnych systemach informacyjnych. Materiały sympozjum, Toruń, 5 i 6 grudnia 1997 r.*, red. H. Robótka, Toruń 1999 („Komputeryzacja Archiwów”, t. 5), s. 62–64.

²¹ B. Ryszewski, *Problemy swobodnego indeksowania...*, s. 62; W. Chorążyczewski, *Ewolucja standardów opisu archiwalnego* [w:] *Problemy archiwalnego opisu informacyjnego...*, s. 17–18.

²² B. Ryszewski, *Problemy komputeryzacji archiwów...*, s. 25.

²³ M. Gołombiowski, *Wprowadzenie do informacji naukowej dla archiwistów*, Toruń 1991, s. 58; A. Rosa, *Użytkownik w systemie...*, s. 46; eadem, *Języki informacyjno-wyszukiwawcze...*,

Z wyszukiwaniem informacji we wszystkich archiwach, w tym Archiwum IPN, jest trochę tak, jak z jedną z polskich narodowych potraw, przygotowywaną stosunkowo długo, a mianowicie rosółem. Wszystkim wydaje się, że wystarczy wrzucić do tego swoistego garnka – systemu każdy niezestandaryzowany opis, tak jak mięso do wody, latami gotować i w ten oto sposób z wywaru informacyjnego powstanie doskonały rosół wyszukiwawczy. Nic bardziej mylnego. Królowa polskich zup musi być aromatyczna i klarowna, głęboka w smaku, nie za tłusta, powinna mieć również ładną barwę. Najlepszy rosół wychodzi z trzech rodzajów świeżych mięs, najlepiej z kością (wołowego, indyczego i kurzego). Mięso i włoszczyznę należy zalać zimną wodą i gotować minimum 3–4 godziny na niewielkim ogniu przy lekko uchylonej pokrywie garnka. W archiwum oznacza to, że prowadzenie kwerendy źródłowej powinno przebiegać w prawidłowo skonstruowanym module wyszukiwania, wchodzącym w skład archiwalnego systemu informatycznego. Przed przystąpieniem do poszukiwań, w celu poprawy ich efektywności, każdy użytkownik archiwum powinien zapoznać się w sposób ogólny z budową i działaniem systemu, a przynajmniej z przygotowaną dla niego instrukcją wspomagającą proces wyszukiwania.

W przypadku naszego rosółu w drugiej kolejności należy dodać włoszczyznę (marchew, pietruszkę, kawałki selera, pora i kapusty włoskiej). Nie może być jej jednak za dużo, by nie zdominowała smaku zupy. Podobnie w przypadku kwerend – ilość nie powinna przesłaniać jakości odnalezionych źródeł. Na kompletność i trafność uzyskiwanych odpowiedzi na pytania zadawane w trakcie poszukiwań źródłowych wpływa bowiem jakość danych, wielkość i stopień ich opracowania zgodnie z przyjętym standardem opisu archiwaliów oraz zastosowany język informacyjno-wyszukiwawczy²⁴.

W trakcie gotowania rosół należy odszumować, czyli zdjąć z powierzchni tłuszcz i inne zanieczyszczenia tworzące szarą pianę. Takie odszumowanie (nie odszumowanie – pochodzące od szumowin, zanieczyszczeń), czyli eliminowanie na etapie opisu zjawisk synonimii, homonimii i wieloznaczności, potrzebne jest także w trakcie prowadzenia wyszukiwania informacji źródłowych. Model prowadzenia kwerend wyłącznie w oparciu o tzw. wyszukiwarki proste, pełnotekstowe, przeszukujące bazy danych na wszystkich możliwych poziomach i polach opisu, jest wyborem gnuśnego i niezorientowanego w zasobie użytkownika. Większą uwagę powinno zwrócić się na możliwość selekcji i sortowania odnalezionych informacji, a także na rozbudowę w archiwach wyszukiwarek pozwalających nie tylko na zawężanie, ale i rozszerzanie obszaru poszukiwań, zgodnie z ustaloną precyzyjnie dla danego archiwum strukturą zasobu.

s. 31–32. Zob. też J. Adamus-Kowalska, *System informacji archiwalnej w Polsce. Historia, infrastruktura, standardy i metody*, Katowice 2011, s. 45.

²⁴ Zob. M. Jakubowska, *Języki informacyjno-wyszukiwawcze stosowane w katalogach bibliotek medycznych*, „Forum Bibliotek Medycznych” 2010, nr 1 (5), s. 240.

Chcąc nadać naszemu rosółowi ładny kolor, należy dodać podpieczoną nad ogniem cebulę lub suszone grzybki. W przypadku wyszukiwania danych ten kolor osiąga się poprzez zapewnienie właściwej komunikacji człowieka i systemu informatycznego, czyli stworzenie interfejsu przyjaznego użytkownikowi zasobu archiwalnego, odpowiedzialnego m.in. za interesującą i nieuciążliwą kolorystycznie dla wzroku (jak w przypadku intensywnie pomarańczowego „Cyfrowego Archiwum”) prezentację wyników kwerendy.

Jak widać z powyższego przepisu, przygotowanie dobrego rosółu, podobnie jak poprawienie jakości wyszukiwania, powinno stanowić swoiste misterium, zapewniające satysfakcję tak gości spożywających zupę, jak i użytkowników zasobu archiwalnego. Należy jednak pamiętać, że przepis na rosół był przez wieki ulepszany, a zatem podobna prawidłowość powinna dotyczyć i procedur wyszukiwania.

Wyszukiwanie w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku

7 listopada 2017 r. zakończono wdrażanie Zintegrowanego Systemu Informacji Archiwalnej (ZoSIA) 1.5.1. w Archiwum Państwowym w Gdańsku. Do systemu zaimportowano dane z baz MS Access SEZAM i IZA. Przygotowywanie elektronicznych wersji inwentarzy na szerszą skalę rozpoczął Stanisław Flis, ówczesny kierownik Oddziału III – Ewidencji, informacji i udostępniania, dla którego jednym z priorytetowych zadań była retrokonwersja inwentarzy archiwalnych i udostępnianie ich w Internecie¹. Podobne prace prowadził od lat kierownik Oddziału AP w Gdyni, zarazem autor przewodnika po zasobie archiwalnym tegoż oddziału² – Andrzej Regliński. Także w Oddziale II – Materiałów archiwalnych powstałych po zakończeniu działań wojennych w 1945 r., kierownik Joanna Bławat-Obin równocześnie opracowywała informator o zasobie archiwalnym od 1945 r. oraz typowała inwentarze i spisy zdawczo-odbiorcze do przygotowania wersji elektronicznych³. W przypadku Oddziału I – Materiałów archiwalnych powstałych do zakończenia działań wojennych w 1945 r., od początku lat dziewięćdziesiątych XX w. funkcjonuje *Przewodnik po zasobie do 1945 roku* autorstwa prof. Czesława Biernata, długoletniego dyrektora Archiwum Państwowego w Gdańsku⁴. Przygotowując przez lata dane do bazy IZA, zwracano uwagę na systematyzację opisów, najczęściej odwzorowując układ przyjęty

¹ Flis Stanisław Juliusz (1964–2014) [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 3, red. E. Rosowska, Warszawa 2017, s. 78–79.

² *Archiwum Państwowe w Gdańsku Oddział w Gdyni. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, oprac. A. Regliński, Warszawa 2007.

³ *Archiwum Państwowe w Gdańsku. Informator o zasobie archiwalnym od 1945 roku (Stan na dzień 30 czerwca 2012 r.)*, oprac. J. Bławat-Obin, Warszawa–Gdańsk 2014.

⁴ *Archiwum Państwowe w Gdańsku. Przewodnik po zasobie do 1945 roku*, oprac. C. Biernat, Warszawa–Łódź 1992; *Staatsarchiv Danzig-Wegweiser durch die Bestände bis zum Jahr 1945*, bearb. C. Biernat, München 2000 („Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte”, Bd 16).

w inwentarzu książkowym. Przepisywane wówczas inwentarze i spisy były migrowane do bazy IZA i przez lata stanowiły podstawowy zrąb informacji możliwych do wyszukania w obrębie bazy SEZAM-IZA, udostępnianej w poprzednich latach na stronie internetowej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Aktualnie w Archiwum Państwowym w Gdańsku trwają prace związane z retrokonwersją pozostałych inwentarzy, wśród których znalazły się zespoły archiwalne pierwotnie pominięte z uwagi na skomplikowane sygnatury cyfrowo-literowe czy dane osobowe lub wrażliwe występujące na poziomie opisu jednostek archiwalnych.

Potencjalny użytkownik, odwiedzając stronę Archiwum Państwowego w Gdańsku, przy okazji lektury zakładki „zasób i udostępnianie”⁵ otrzymuje informację na temat: zasad korzystania z archiwaliów, wizyty w pracowni naukowej oraz linki odsyłające do prowadzonego przez Narodowe Archiwum Cyfrowe serwisu internetowego szukajwarchiwach.pl, w którym prezentowane są opisy materiałów archiwalnych oraz skany⁶. W serwisie tym użytkownik ma dwie możliwości wyszukiwania informacji na temat danych z zasobów archiwów. Jedną z nich jest wybór zakładki „archiwa”, następnie jednej z 82 instytucji aktualnie włączonych do systemu ZoSIA. Jak już wspomniano, Archiwum Państwowe w Gdańsku posiada Oddział w Gdyni, w związku z czym osobno można wybrać i przeglądać dane z Archiwum Państwowego w Gdańsku, a osobno z Archiwum Państwowego w Gdańsku Oddział w Gdyni. Po wyborze zakładki „zasób” rozwija się lista wszystkich zespołów, w tym również vacatów, w obrębie których przy pomocy filtru „według nazwy zespołu” lub „według numeru zespołu” użytkownik wyszukuje odpowiedni zespół lub większą liczbę zespołów dotyczących danej miejscowości, instytucji, rodziny, zagadnienia itd. (fot. 1).

Przykładowo, używając filtra „według nazwy zespołu” i wpisując nazwisko jednego z nowożytnych gdańskich fundatorów – Zappio, przeszukiwane są informacje nie tylko w polu „nazwa zespołu”, ale również w innych polach z poziomu „opisu zespołu”, np. zawartość. Fraza dotycząca fundacji Zappio została wyszukana w zespole Akta kościoła ewangelickiego św. Jana w Gdańsku nr 352 (fot. 2). W przypadku tego zespołu dalsze wyszukiwanie można prowadzić, przechodząc przez kolejne poziomy opisu: rozpoczynając od poziomu zespołu, gdzie informacja dotycząca Zappio znajduje się w polu „zawartość”; dalej poziom serii, w tym seria nr 4 dotycząca fundacji Zachariasza Zappio obejmująca 74 jednostki z lat 1674–1932; następnie poziom jednostek archiwalnych. Jeśli internauta jest zainteresowany biblioteką fundacji, przechodzi do opisu jednostki o sygn. 344.

⁵ Zob. <https://www.gdansk.ap.gov.pl/pl/top/bazy-danych> (dostęp 24 X 2018 r.).

⁶ Zob. <https://www.nac.gov.pl/archiwum-cyfrowe/systemy-i-infrastruktura-it/szukajwarchiwach-pl/> (dostęp 14 X 2018 r.).

Fot. 1. Lista zespołów Archiwum Państwowego w Gdańsku – filtrowanie według nazwy lub numeru zespołu

The screenshot shows the website interface for the State Archives in Gdańsk. At the top, there is a search bar with the text "W tym archiwum" and a "Szukaj" button. Below the search bar, there are two filter buttons: "Filtruj według nazwy zespołu" and "Filtruj według numeru zespołu". The main content area displays a table of archival collections with the following data:

Numer	Nazwa	Daty skrajne	Liczba skanów
10/1/0	Zarząd Okręgu w Kwidzynie	1606 - 1771	0
10/2/0	Sąd Grodzki w Kiszporku	1633 - 1772	0
10/3/0	Sąd Ziemski w Szumie	1618 - 1768	0
10/4/0	Sąd Starościński w Malborku	1612 - 1768	0
10/5/0	Sąd Wójcowski Ekonomii Malborskiej	1627 - 1720	0
10/6/0	Naczelne Prezydium Prowincji Prus Zachodnich w Gdańsku	1797 - 1902	0
10/7/0	Naczelne Prezydium Prowincji Prus Zachodnich w Gdańsku	[1808 -] 1878 - 1940	0
10/8/0	Kamera Wojenna i Domen w Kwidzynie	[1301 - 1400] 1772 - 1808	0

Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl>.

Fot. 2. Samodzielne przeglądanie kolejnych poziomów opisu zespołu nr 352 – poziom opisu: Serie, seria nr 4: Fundacje Zacharyasza Zappio

The screenshot shows the detailed description of a collection. The breadcrumb trail is "Zespół: 10/352/0 Akta kościoła ewangelickiego św.Jana w Gdańsku". The main heading is "Akta kościoła ewangelickiego św.Jana w Gdańsku". Below the heading, there are navigation tabs: "Archiwum", "Zespół", "Serie [7]", and "Jednostki [338/338]". The main content area displays a table of units with the following data:

Nr	Nazwa	Jednostki	Daty skrajne	Liczba skanów
	jednostki bezpośrednio w zespole	0		0
1	Księgi metrykalne	33	1602-1873	0
2	Rachunki kościelne	61	1554-1940	0
3	Fundacja ołtarza św. Anny	77	1649-1905	0
4	Fundacje Zacharyasza Zappio	74	1674-1932	0
5	Fundacje Lincka	41	1877-1909	0
6	Własność gruntowa i hipoteki	42	1626-1892	0
7	Historia kościoła św. Jana	10	1643-1945	0

Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl>.

Zaprezentowana powyżej ścieżka wyszukiwania danych w zasobie jednego archiwum daje możliwości prowadzenia skutecznej kwerendy w obrębie poszczególnych zespołów w przypadku, gdy są one poprawnie opracowane, a jednostki usystematyzowane w ramach serii i podserii, których nazwy jednoznacznie odzwierciedlają ich zawartość. W praktyce na podobnych zasadach użytkownicy wyszukują informacje w czytelnich archiwów, korzystając z tradycyjnych pomocy w formie przewodników i informatorów po zasobie, inwentarzy książkowych, wybranych serii, na jednostkach kończąc.

We współczesnym społeczeństwie informacyjnym⁷ najważniejszą wartością i towarem jest informacja i szybki dostęp do niej za pomocą Internetu. Również w przypadku serwisu szukajwarchiwach.pl internauta może rozpocząć kwerendę w systemie od tzw. wyszukiwania zaawansowanego, pomijając wybór omawianej wcześniej zakładki „archiwum”. W trakcie wyszukiwania zaawansowanego, wpisując jedynie wybraną frazę „Zappio”, uzyskujemy identyczny rezultat, tj. 75 wyników, z czego 74 stanowią opisy jednostek zaznaczone na zielono, plus 1 opis z poziomu zespołu zaznaczony na czerwono (fot. 3). Oczywiście w przypadku wyszukiwania innych haseł lub fraz, natury bardziej ogólnej, wyników jest zbyt dużo i wyszukiwanie w takim dużym zbiorze może być nieefektywne.

Użytkownik, korzystając z wyszukiwania zaawansowanego, ma możliwość stosowania różnych filtrów, zaznaczając, czy interesują go informacje zawarte na poziomie zespołu, jednostki, czy obiektu. Decydując się na wyszukiwanie w obrębie poziomu jednostek, może wybrać filtr, ograniczając wyszukiwanie do określonego rodzaju dokumentacji. Ważnym filtrem jest wybór archiwum lub kilku archiwów, w obrębie których zamierzamy przeprowadzić kwerendę. Kolejnym istotnym filtrem wykluczającym zbędne informacje jest zakres daty początkowej i zakres daty końcowej. Zawężenie zakresu poszukiwań do właściwego przedziału chronologicznego zwiększa prawdopodobieństwo efektywniejszego wyszukiwania. W trakcie retrokonwersji gdańskich inwentarzy, w przypadku gdy w inwentarzu książkowym czy spisie zaznaczono brak daty, uzupełniane jest pole opisu: „data”. Niejednokrotnie udaje się dość dokładnie datować jednostki, odszukując potrzebną informację w danej jednostce lub porównując ją z innymi, sąsiednimi.

Gdańskie inwentarze książkowe z reguły nie posiadają indeksów. Z tego względu w trakcie retrokonwersji w latach poprzednich inwentarze częściowo zostały uzupełnione o indeksy przez pracowników przygotowujących i impor-

⁷ Społeczeństwo informacyjne najłatwiej zdefiniować jako „społeczeństwo, w którym najważniejszą wartością i towarem jednocześnie jest informacja oraz medium rozpowszechniające tę informację, np. Internet”. Nie jest to jednak jedyna i najpełniejsza definicja tego terminu – badacze stworzyli kilkanaście, jeśli nie kilkadziesiąt definicji społeczeństwa informacyjnego, przy czym warto zwrócić uwagę na kilka z nich. Zob. <https://eszkola.pl/wos/spoleczenstwo-informacyjne-3561.html> (dostęp 19 X 2018 r.).

Fot. 3. Wyszukiwanie zaawansowane, fraza: „Zappio”

Zbiory archiwalne online szukajwarchiwach.pl

zappio Szukaj Czyść

Szukana fraza: **zappio** Liczba wyników: 75

15 wyników na stronie Sortuj wg trafności

Opcje przeglądania

- Zespoły
- Jednostki +
- Obiekty +
- Akta metrykalne i stanu cywilnego
- Tylko jednostki/zespoły ze skanami

Widok

Filtry

- Dodaj filtr
- Dodaj filtr zespołu
- Dodaj filtr jednostek
- Dodaj filtr obiektów
- Dodaj filtr akt metrykalnych

Widok

Jednostka aktowa: 10/352/0/4/343 Skany: 0

Zappio Testament. Bibliotheka Zappio - Johannitana.
1833-1877

Nazwa serii: 4: Fundacja Zacharyusza Zappio

Indeksy osobowe: Zappio Zacharyasz

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Jednostka aktowa: 10/352/0/4/344 Skany: 0

Biblioteka Zappio - spis książek.
1887-1932

Nazwa serii: 4: Fundacja Zacharyusza Zappio

Indeksy osobowe: Zappio Zacharyasz

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Jednostka aktowa: 10/352/0/4/186 Skany: 0

(Rachunek administracyjny biblioteki Zappio).
1817-1825

Nazwa serii: 4: Fundacja Zacharyusza Zappio

Archiwum Państwowe w Gdańsku

Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl>.

tujących dane do systemu IZA. Przykład stanowi zespół nr 14 Prezydium Policji w Gdańsku. Szukając informacji na temat kąpielisk morskich w powyższym zespole, można wpisać hasło „kąpieliska” – uzyskujemy wówczas 9 wyników, z czego 8 to opisy z poziomu jednostek archiwalnych zaznaczone na zielono, a 1 opis jest z poziomu zespołu, pole: „zawartość” (fot. 4).

Ponieważ opisy na poziomie jednostek w polu „tytuł” zawierają oryginalne niemieckojęzyczne tytuły, ich szybkie odszukanie bez odpowiednich indeksów rzeczowych byłoby utrudnione lub uzależnione od stosowania poprawnych fraz w języku oryginału. W przypadku zasobu gdańskiego archiwum dotykamy tu problemu, jakim jest wyszukiwanie w obrębie zespołów obcojęzycznych. W Archiwum Państwowym w Gdańsku w odniesieniu do zasobu sprzed 1945 r. większość tytułów jednostek archiwalnych spisana jest w języku niemieckim. O ile zaawansowany badacz znający ten język przy pomocy odpowiednich fraz może wyszukać potrzebne opisy, to osoby bez znajomości języka niemieckiego mogą mieć z tym problem. Pomocne w tym przypadku mogłyby okazać się pogłębienie opisów o podstawowe indeksy rzeczowe i geograficzne. Należy jednak zaznaczyć, że nie wszystkie indeksy wykonane zostały prawidłowo, gdyż powtarzanie tych samych informacji na różnych poziomach opisu w części przypadków

Fot. 4. Wyszukiwanie zaawansowane w zespole nr 14, fraza: „kapieliska”

Źródło: <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl>.

przyczynia się do powstania szumu informacyjnego. Nieco gorzej z kolei przedstawia się sytuacja części inwentarzy, w których tytuły były odpisywane w języku oryginału według ówczesnej nieustandaryzowanej pisowni, co powoduje kolejne trudności w wyszukiwaniu – szczególnie jeśli chodzi o tzw. wyszukiwanie zaawansowane. Inwentarze te przepisane są według formularza dla dokumentacji aktowej, natomiast w części są to księgi wpisów i w niedalekiej przyszłości należałoby uzupełnić je o indeksy rzeczowe, osobowe i geograficzne. W tradycyjnym inwentarzu książkowym większość informacji na temat załączonych planów, map, fotografii, druków itp. wpisywana była w rubryce „uwagi”, często bardzo ogólnikowo lub też zupełnie pomijana. Po zakończeniu retrokonwersji w celu zwiększenia możliwości wyszukiwawczych należałoby wytypować zespoły archiwalne bądź ich serie obfitujące w tego typu załączniki i przygotować ich pogłębione opisy, uzupełniając je o opisy z poziomu dokumentów.

Mówiąc o wyszukiwaniu w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku, nie można pominąć zagadnienia kwerend genealogicznych, które nadal stanowią zdecydowaną większość zapytań kierowanych do archiwum, szczególnie w przypadku zasobu sprzed 1945 r. Ze źródeł metrykalnych korzystają osoby badające korzenie własnej rodziny, naukowcy wykorzystujący te dane w biografiami i in-

nych pracach, urzędy wyjaśniające kwestie własności nieruchomości, firmy poszukujące spadkobierców osób zmarłych. Jak wiadomo są to głównie księgi urodzeń, małżeństw i zgonów, których tytuły są bardzo ogólne, a użytkownicy szukają konkretnych nazwisk i miejscowości. W ciągu ostatnich kilkunastu lat prężnie działające środowiska genealogów stworzyły własne bazy danych ułatwiające wyszukiwanie, m.in. w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku.

Na podstawie porozumienia zawartego w 2010 r. przedstawiciele Pomorskiego Towarzystwa Genealogicznego (PTG) przygotowują fotografie cyfrowe z ksiąg urzędów stanu cywilnego (USC) oraz akt metrykalnych kościołów ewangelickich i katolickich⁸. Do tej pory sfotografowano księgi z 339 zespółów, łącznie prawie 25 tys. j.a., co daje ponad milion skanów. Współpracujący z PTG wolontariusze wykonują indeksy, które tworzone są według trzech schematów – odpowiednio dla chrztów, ślubów i zgonów. Pierwsze 5 pól jest wspólne dla wszystkich trzech rodzajów metryk i są to kolejno pola: „parafia/USC”, „rok”, „księga (sygnatura)”, „numer zdjęcia”, „numer aktu”. W przypadku chrztów formularze rozbudowane są o pola: „imię osoby ochrzczonej/urodzonej”, „imię i nazwisko ojca” oraz „imię i nazwisko matki”, którym z reguły jest nazwisko panięskie. Formularz dla ślubów obejmuje dodatkowo 4 pola: „imię” i „nazwisko mężczyzny” oraz „imię” i „nazwisko kobiety” – w tym ostatnim polu wpisuje się nazwisko panięskie, niekiedy z poprzedniego małżeństwa, o ile jest podane. Formularz dla zgonów zawiera natomiast dodatkowe pola określające zmarłego, takie jak: „imię”, „nazwisko”, „nazwisko panięskie”, „płeć” i „wiek”.

Z zasady imiona i nazwiska indeksowane są w brzmieniu oryginału. Wyszukiwać dane można według różnych kluczy, wykorzystując trzy formularze przygotowane osobno dla chrztów, ślubów i zgonów (fot. 5).

W każdym z formularzy znajduje się pole wyszukiwawcze „lata”, w obrębie którego wymagane jest zawężenie wyszukiwania do określonego przedziału „od ... do ...”, w zależności od posiadanych danych i ich prawidłowości. Może to być przykładowo okres 10 lub 20 lat. Kolejne pole wspólne dla wszystkich rodzajów metryk to „parafia/USC”. Jest to pole wyboru obejmujące alfabetycznie ułożone nazwy parafii i USC. Na początku listy występuje opcja „wszystkie”, umożliwiająca przeszukiwanie wszystkich zindeksowanych w danym przedziale chronologicznym parafii i USC. Kolejne pola właściwe dla chrztów, ślubów i zgonów dają możliwość wyszukiwania w obrębie pól dotyczących imion i nazwisk osób, których metryki dotyczą.

Szczególnie w przypadku nazwisk polskich, które w czasach pruskich dość mocno zniekształcano, by ułatwić kwerendę można wybrać jeden z trzech wariantów wyszukiwania: **bezpośrednie** (wyszukuje wyłącznie identyczne frazy,

⁸ M. Płuciennik, *Wady i zalety crowdsourcingu udostępniania źródeł genealogicznych. Podsumowanie współpracy Archiwum Państwowego w Gdańsku i Pomorskiego Towarzystwa Genealogicznego*, „Historia – Archiwa – Gdańsk” 2018, t. 1, s. 103.

Fot. 5. Wyszukiwanie w indeksach chrztów Pomorskiego Towarzystwa Genealogicznego

The screenshot shows the website of the Pomorskie Towarzystwo Genealogiczne (PTG). The page title is "PomGenBaza :: Indeksy Chrztów : Szukaj". The search form includes the following fields:

- Lata:** from "od:" to "do:"
- Parafia / USC:** a dropdown menu labeled "Wszystkie parafie / USC"
- Imię:** a text input field
- Ojciec:** "Imię:" and "Nazwisko:" text input fields
- Matka:** "Imię:" and "Nazwisko:" text input fields
- Metody przeszukiwania:**
 - bezpośrednie (można użyć "*" i "?")
 - podobne (Datch-Mokotoff SOUNDEX)
 - przybliżone (SOUNDEX)
- Buttons: "Szukaj" and "Anuluj"

At the top right, there is a language selector showing flags for Polish, German, and English, and a login field "zalogowany jako: gość zaloguj".

Źródło: <http://www.ptg.gda.pl>.

także ograniczone do kilku liter, np. trzech lub czterech – przykład „unst”:
oprócz nazwiska Dunst wyszukuje Kunst i Drunst), **podobne** (podobne nazwi-
ska, głównie rozpoczynające się od tej samej litery), **przybliżone** (znacznie szer-
szy zakres nazwisk, głównie rozpoczynających się od tej samej litery). W zależ-
ności od wyboru jednego z trzech sposobów wyszukiwania uzyskujemy inny
zestaw wyników (fot. 6).

Indeksy udostępnione na stronie Pomorskiego Towarzystwa Genealogicz-
nego nie są podlinkowane z fotografiami cyfrowymi akt metrykalnych zamiesz-
czonymi na odrębnym serwerze metryki.genbaza.pl, który publikuje skany akt
metrykalnych z kilku polskich archiwów państwowych: Warszawy, Kielc, Ko-
szalina, Łodzi i Gdańska⁹. W przypadku ksiąg metrykalnych z AP w Gdańsku
skany prezentowane są według podziału na jednostki administracyjne, parafie,
USC, i ułożone alfabetycznie według nazw ich siedzib. Wybierając dany USC
lub parafię, uzyskuje się dostęp do listy sfotografowanych jednostek archiwal-
nych, których skrócony opis składa się z: sygnatury jednostki, roku lub dat
skrajnych, skrótu oznaczającego rodzaj księgi (ur – urodzenia, sl – śluby, zg –
zgony). Z listy można wybrać odpowiednią jednostkę, wówczas po prawej stro-
nie rozwija się tzw. album – czyli spis numerów wszystkich fotografii wykona-
nych z danej księgi – w przypadku Archiwum Państwowego w Gdańsku numer
skanu składa się z numeru archiwum, numeru zespołu, sygnatury jednostki

⁹ *Ibidem*, s. 108; <http://metryki.genbaza.pl>.

Fot. 6. Wynik wyszukiwania w indeksach chrztów Pomorskiego Towarzystwa Genealogicznego

Parafia / USC	Rok	Księga	Nr zdjęcia	Nr aktu	Imię dziecka	Imię ojca	Nazwisko ojca	Imię matki	Nazwisko matki
Tokary - USC	1880	2108/17	10_2018_0_17_0021	39	Mania	Martin	Dunst	Anna	Schmuck
Skarszewy - USC	1880	2086/19	10_2086_0_19_0054	102	Franziska Barbara	Albert	Dunst	Pauline	Brzezinsko
Skarszewy	1880	130	0064	130	Francisca Babina	Albert	Dunst	Pauline	Brzezinska

Źródło: <http://www.ptg.gda.pl>.

i numeru zdjęcia w obrębie jednostki. Te same numery podawane są każdorazowo w bazie indeksów PTG i są ważnym elementem opisu, który ułatwia identyfikację hasła z indeksu z odpowiadającym mu skanem. Znając numer skanu, wystarczy go wybrać, dzięki czemu nie ma potrzeby przeglądania wszystkich skanów w danym folderze.

Również środowiska genealogów działających w Niemczech gromadzą dane na temat akt metrykalnych z terenów dawnych prowincji pruskich. Przykładowo dla prowincji Prusy Zachodnie funkcjonuje portal westpreussen.de, który z kolei zbiera informacje na temat nazw miejscowości, ich przynależności do parafii i USC, krótkie informacje na temat instytucji i urzędów przechowujących księgi z danej parafii/USC, linki do skanów, w tym odwołania do wspomnianej strony metryki.genbaza.pl, jak również linki do bazy danych PRA-DZIAD gromadzącej informacje na temat akt metrykalnych w archiwach państwowych.

Możliwości wyszukiwawcze w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku w zakresie akt metrykalnych przyczyniają się do tego, że użytkownicy, mając do wyboru korzystanie z baz danych w domu albo wizytę w archiwum, zdecydowanie wolą korzystać z indeksów i kopii cyfrowych akt metrykalnych *on-line*. Pomijając aspekt wygody, oszczędności czasu i pieniędzy, uzyskują dostęp do tych jednostek, które akurat zamierzają przejrzeć, bez limitów stosowanych w czytelnii. Zauważyliśmy, że internauci sami prowadzą kwerendę, a zgłaszają się do archiwum jedynie w przypadku, gdy potrzebują urzędowo poświadczony kopie lub gdy mają błędne dane lub niewłaściwie odczytali nazwy miejscowości, przez co pojawia się problem z odszukaniem właściwego USC lub parafii.

Na stronie Archiwum Państwowego w Gdańsku w zakładce „udostępnianie” jest dużo informacji dotyczących samego procesu udostępniania i korzystania z akt, zbyt mało jednak jest wskazówek, które mogą być pomocne w

wyszukiwaniu informacji. Analizując zapisy dotyczące wizyt i korzystania z zasobu archiwów zagranicznych, można zauważyć, że archiwa, zachęcając do korzystania ze swoich zbiorów, udzielają dodatkowych wyjaśnień, a niekiedy oferują kursy prowadzenia poszukiwań, w tym genealogicznych¹⁰. Również na gruncie gdańskim w środowisku archiwów społecznych oraz genealogów coraz większym zainteresowaniem cieszą się warsztaty i wykłady m.in. poświęcone wyszukiwaniu w dostępnych bazach danych¹¹.

Zagadnienie wyszukiwania w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku, w zależności od rodzaju materiałów archiwalnych oraz zainteresowania danej grupy badaczy, przedstawia się w sposób dość zróżnicowany, co znalazło swoje odbicie w powstaniu kilku serwisów umożliwiających wyszukiwanie *on-line*, wśród których najważniejsze to: szukajwarchiwach.pl, omówiona powyżej baza indeksów akt metrykalnych PTG oraz serwis genealogiczny Tomasza Nitscha – metryki.genbaza.pl, publikujący skany akt metrykalnych m.in. z zasobu AP w Gdańsku. Niezależnie od zaawansowania retrokonwersji, która w Oddziale AP w Gdyni została zakończona, natomiast w Gdańsku powoli dobiega końca, jak również wyłączenia części opisów z publikacji w Internecie z uwagi na dane osobowe lub wrażliwe, część użytkowników nadal prowadzi poszukiwania osobiście w pracowni naukowej, a część zgłasza się pisemnie bądź telefonicznie z prośbą o bliższe informacje, następnie zamawia reprodukcje. Z osobistych wizyt w czytelnicy rezygnują głównie genealodzy, którzy dużą część źródeł mogą przeglądać *on-line*. Jednym z głównych problemów wyszukiwania jest to, że retrokonwersji poddano inwentarze opracowywane w ciągu wielu dziesięcioleci, są one na bardzo różnym poziomie, część jest niemieckojęzyczna, co tworzy różne bariery w efektywnym wyszukiwaniu danych. Należy w tym miejscu zastanowić się nad ewentualnym uzupełnieniem i pogłębieniem opisów już istniejących oraz zadbać o wysoką jakość opisów przekazywanych z przedpola archiwalnego, tak aby opisy archiwalne sprzyjały zadawaniu pytań i odszukiwaniu potrzebnych informacji *on-line*. Zakładając, że w niedalekiej przyszłości zdecydowana większość opisów będzie dostępna w portalu szukajwarchiwach.pl, to kolejnym istotnym zadaniem będzie dołączenie większej ilości skanów. Obecnie w szukajwarchiwach.pl użytkownicy mają dostęp do skanów kartotek meldunkowych miast Gdańsk i Elbląg, które są na bieżąco aktualizowane. Planowane jest również stopniowe dołączanie skanów akt metrykalnych publikowanych teraz na serwerze metryki.genbaza.pl, tak by wszystkie opisy i skany dostępne były w jednym miejscu.

¹⁰ Zob.: <https://www.ifz-muenchen.de/das-archiv/recherche-im-archivgut/archivdatenbank/> (dostęp 3 X 2018 r.); <https://www.landesarchiv-ooe.at/benutzung-kurse/> (dostęp 3 X 2018 r.).

¹¹ Zob. <http://sap.archiwapomorskie.pl/2018/10/12/zakonczenie-warsztatow-genealogicznych/> (dostęp 24 X 2018 r.).

Wyszukiwanie w archiwach zakonnych

Uwagi wstępne

Wyszukiwanie informacji w archiwach, także zakonnych, dokonuje się przy zastosowaniu dwóch systemów wyszukiwawczych: tradycyjnego i nowoczesnego. Tradycyjny system elementów wyszukiwawczych obejmuje m.in. inwentarze: kartkowe i książkowe oraz katalogi i indeksy. Nowoczesny system wyszukiwawczy z kolei uruchamia się poprzez wskazane elementy tego systemu, zawierające rozbudowane informacyjne pola opisu archiwalnego. Gdy w archiwach zakonnych jest wyodrębniony podział na poziomy opisu archiwalnego w standardzie FOPAR, wyszukiwanie informacji może odbywać się również na poszczególnych poziomach opracowania archiwalnego.

Literatura przedmiotu prezentuje szereg zagadnień, jak wyszukiwać informacje przechowywane w archiwach z uwzględnieniem wspomnianego tradycyjnego i nowoczesnego systemu wyszukiwawczego. Akcentując proces i rolę sporządzania opisu archiwalnego, warto zwrócić uwagę na informacje dokumentowane w postaci papierowych pomocy archiwalnych i komputerowych opracowań archiwalnych oraz przechowywanych skanowanych dokumentów¹.

Wyszukiwanie informacji obliuguje archiwistów do wcześniejszego przestrzegania kolejnych czynności, głównie uporządkowania dokumentacji archiwalnej i opracowywania zasobów archiwalnych. W ramach sporządzania opracowania wskazane jest też stosowanie ujednoliconego słownika pojęć przy wprowadzaniu informacji do bazy danych, podlegającej później wyszukiwaniu na wszystkich poziomach opisu archiwalnego, szczególnie w przypadku nowoczesnych narzędzi wyszukiwawczych. Realia nie zawsze są zadowalające.

¹ B. Ryszewski, *Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994, s. 27. Zob. też A. Żeglińska, *Wyszukiwanie w Zintegrowanym Systemie Informacji Archiwalnej (ZoSIA) – wnioski dla modyfikacji opisu archiwalnego* [w:] *Problemy archiwalnego opisu informacyjnego*, red. W. Chorańczyczewski, A. Rosa, Warszawa 2017 („Symposia Archivistica”, t. IV), s. 107.

Poszukujący informacji w archiwach zakonnych, zawartych w pismach urzędowych, zazwyczaj opiera się na systemach tradycyjnych, ponieważ systemy nowoczesne są stosowane sporadycznie.

Wyszukiwanie informacji w archiwach zakonnych warto rozpocząć od prostych opcji, zawierających nazwy ogólne, np. dom zakonny, do bardziej zaawansowanych, z jednoczesnym zawężaniem rezultatów wyszukiwawczych, np. dom zakonny w danej miejscowości, założony przy ulicy, numer domu oraz jednostki organizacyjne, w obrębie domów zakonnych, dzieł apostolskich, uwzględniając: przytułki, domy opieki, domy dziecka, szkoły, wydawnictwa.

Wyszukiwania informacji archiwalnej w zasobie archiwum zakonnego dokonuje się przy pomocy narzędzi tradycyjnych i nowoczesnych, któremu powinna towarzyszyć analiza, prowadząca do konkluzji. Jeżeli rezultaty wyszukiwawcze odpowiadają zapotrzebowaniu osobom poszukującym, mogą one podjąć kolejny etap poszukiwań, np. dokonać oddzielnego wyszukiwania domów zakonnych podejmujących dzieła apostolskie, i tych, które się takimi dziełami nie zajmują. W przypadku braku wyczerpujących odpowiedzi należy zmodyfikować zapytanie skierowane do bazy danych. Wyszukiwanie umożliwi zdefiniowanie słów kluczowych: rzeczowych, geograficznych i imiennych oraz opisanie ich znaczenia przy zastosowaniu form pisowni, używanych wyrażań, form gramatycznych. Aby uprościć wyszukiwanie informacji w przechowywanych źródłach archiwalnych, warto korzystać z opracowanych pomocy archiwalnych, określanych „systemami informacyjnymi”.

Autor niniejszej publikacji przed dziesięcioma laty zajmował się zagadnieniem opracowania zasobu archiwów zakonnych w oparciu o standard FOPAR. W tym celu utworzył eksperymentalną bazę danych, przeznaczoną do opracowania zasobu archiwalnego Archiwum Generalnego Zgromadzenia Świętego Michała Archaniola w Markach. Rezultaty badawcze, zamieszczone w opracowaniu *Problemy opracowania zasobu archiwów zakonnych w skomputeryzowanych systemach informacyjnych na przykładzie Zgromadzenia Świętego Michała Archaniola*, ilustrują liczbowo zakres trafności wyszukiwania informacji archiwalnej w opracowanej głównej bazie danych². Utworzony wówczas system informacyjny odpowiadał zapotrzebowaniu badawczemu autora. Ze względu na prowadzone prace porządkowania zasobu archiwalnego główna baza danych objęła jedynie niewielką liczbę wprowadzonych rekordów opisu archiwalnego. Przy obecnym zapotrzebowaniu informacyjnym wskazane jest kontynuowanie prac związanych z wprowadzaniem kolejnych rekordów opisu archiwalnego na poszczególnych poziomach zasobu archiwalnego. Są także propozycje jego modyfikacji. Uwzględniając takie modyfikacje, warto zwrócić uwagę na opracowanie

² R. Majka, *Problemy opracowania zasobu archiwów zakonnych w skomputeryzowanych systemach informacyjnych na przykładzie Zgromadzenia Świętego Michała Archaniola*, Warszawa 2008.

Anny Żeglińskiej *Wyszukiwanie w Zintegrowanym Systemie Informacji Archiwalnej (ZoSIA) – wnioski dla modyfikacji opisu archiwalnego*³.

Problematykę wyszukiwania informacji w archiwach zakonnych zaprezentowano w oparciu o narzędzia wyszukiwawcze tradycyjne i nowoczesne w następujących punktach: 1. wyszukiwanie informacji archiwalnej na podstawie tradycyjnych opisów archiwalnych, 2. wyszukiwanie informacji archiwalnej na podstawie nowoczesnych opisów archiwalnych.

Wyszukiwanie informacji archiwalnej na podstawie tradycyjnych opisów archiwalnych

W archiwach zakonnych wyszukiwanie odbywa się w oparciu o istniejące tam pomoce archiwalne i z reguły dokonuje się w sposób tradycyjny na podstawie kart inwentarzowych i inwentarzy książkowych oraz katalogów i skorowidzów. Sięgając do tradycyjnych form wyszukiwania informacji, czyli pomocy archiwalnych w archiwach zakonnych, autor w publikacji odwołuje się do inwentarzy kartkowych i książkowych, ujętych w opracowaniu *Specyficzne rodzaje dokumentacji wraz z pomocami archiwalnymi w wybranych archiwach zgromadzeń zakonnych*⁴.

Inwentarze kartkowe zawierają dziewięć elementów wyszukiwawczych, stanowiących pola opisu archiwalnego⁵. Pierwszy z nich, mieszczący się w ramach identyfikacji archiwum, wskazuje nazwę konkretnego archiwum zakonnego, np. „Archiwum Generalne Zgromadzenia Św. Michała Archanioła w Markach-Strudze” – kod archiwum „AG-CSMA”. Drugi element wyszukiwawczy inwentarza kartkowego w opisie archiwów zakonnych wyznacza nazwa zespołu archiwalnego lub jednostki archiwalnej. Na tym etapie wyszukiwania informacji ważne jest określenie instytucji domu zakonnego. W porządkowaniu zasobu archiwalnego i wydzielaniu całości dokumentacji archiwalnej z zastosowaniem kryterium ustrojowego zakonu nazwa domu zakonnego bywa utożsamiana z nazwą zespołu archiwalnego. Tak jest w przypadku Archiwum Generalnego Księży Michalitów. Autor, podając drugi element wyszukiwawczy, wymienia przykładowo trzy nazwy zespołów archiwalnych: „Macierzysty Dom Zakonny w Miejscu Piastowym” – kod zespołu „DZMPI”, „Generalny Dom Zakonny

³ A. Żeglińska, *Wyszukiwanie w Zintegrowanym Systemie...*, s. 107–134.

⁴ R. Majka, *Specyficzne rodzaje dokumentacji wraz z pomocami archiwalnymi w wybranych archiwach zgromadzeń zakonnych*, „Archeion” 2016, t. 117, s. 406–420.

⁵ *Pismo okólne nr 2 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 28 maja 1984 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych do sporządzania inwentarzy archiwalnych zespołów (zbiorów) akt wytworzonych w okresie kancelarii akt spraw (XIX–XX w.)* [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 502–514.

w Markach” – kod zespołu „GDZMS”, „Dom Zakonny w Markach” – kod zespołu „DZMST”. Prezentowany drugi element wyszukiwawczy może zostać poszerzony o kolejną nazwę, wskazując dzieła apostołskie prowadzone przez zgromadzenia zakonne, np. wydawnictwa, domy dziecka, szkoły, domy opieki społecznej. Ekspozując nazwę dzieła apostołskiego: Specjalny Ośrodek Szkolno-Wychowawczy w Markach-Strudze, wypada zwrócić uwagę na sygnaturę podzespołu archiwalnego, zawartą w skrócie literowym: „PWMST” („Placówka Wychowawcza Marki-Struga”), która ujmuje informacje archiwalne z zakresu tej dokumentacji archiwalnej. Prezentowane „Archiwum Generalne Zgromadzenia Św. Michała Archanioła w Markach-Strudze” do zespołu archiwalnego „DZMST” ma przypisaną powyższą sygnaturę podzespołu archiwalnego „PWMST”. Podobna procedura postępowania dotyczy innych dzieł apostołskich. Wyznaczając element wyszukiwawczy, np. „Dom Zakonny w Markach” (wyżej wskazany jako trzeci zespół archiwalny) i podzespół „Placówka Wychowawcza Marki-Struga”, należy określić dom zakonny, a po nim prowadzone dzieło apostołskie.

Podążając dalej w opisie archiwum, trzecim, znaczącym elementem wyszukiwawczym jest sygnatura archiwalna (jednostki archiwalnej). Warto zwrócić uwagę, że sygnatura archiwalna tworzona jest podczas akcesji dokumentacji kancelaryjnej przekazywanej do archiwum na podstawie protokołu zdawczo-odbiorczego. Dokumentacja nieprzekazana w taki sposób nie posiada sygnatury archiwalnej, a tym samym jest pozbawiona ważnego elementu wyszukiwawczego na podstawie sygnatury archiwalnej. Indywidualną kwestią jest nadawanie tytułów jednostkom kancelaryjnym, które stają się jednostkami archiwalnymi. W inwentarzu archiwalnym kartkowym ten element wyszukiwawczy zajmuje czwarte miejsce opisu archiwalnego. Kolejny, piąty element wyszukiwawczy dotyczy dat skrajnych jednostki archiwalnej, a szósty opisuje formę fizyczną jednostki archiwalnej, wskazując np. czy to jest księga, czy poszyt. Siódmy element wyszukiwawczy określa dawne sygnatury kancelaryjne, archiwalne, jeżeli występują. Kolejny, ósmy element zawiera uwagi, a dziewiąty słowa kluczowe – hasła składające się na całą jednostkę archiwalną⁶.

Wspomnianą wyżej drugą tradycyjną pomocą archiwalną jest inwentarz książkowy, zawierający elementy wyszukiwawcze z podobnymi polami opisu archiwalnego. Inwentarz książkowy na pierwszej stronie wymienia trzy ważne elementy wyszukiwawcze: nazwę archiwum, zespół bądź zbiór archiwalny, daty skrajne dokumentacji. Wewnętrzne strony tego inwentarza wyodrębniają też

⁶ Przedstawione dziewięć elementów wyszukiwawczych inwentarza kartkowego stanowi projekt możliwy do zastosowania w Archiwum Generalnym Księży Michalitów. W rzeczywistości istnieją cztery elementy wyszukiwawcze inwentarza kartkowego. Zob. R. Majka, *Problemy opracowania zasobu archiwów zakonnych...*, s. 126–127.

elementy wyszukiwawcze: sygnaturę aktualną, tytuł, treść, daty, opis zewnętrzny, sygnatury dawne, uwagi⁷.

Wyodrębnienie kilku inwentarzy archiwalnych, którym przypisano zespoły archiwalne, obejmujące sześć następujących elementów wyszukiwawczych – pół opisu archiwalnego, wyraźnie skraca czas i ułatwia wyszukiwanie informacji, gdy kwerenda jest zawężona do wskazanego zespołu archiwalnego i rozpoczyna się od gromadzenia informacji zawartej w sygnaturze jednostek i jej tytułach. Zespoły archiwalne w archiwach zakonnych wyposażone w elementy wyszukiwawcze z inwentarza kartkowego mają również zastosowanie w wyszukiwaniu informacji w oparciu o pola wyszukiwawcze inwentarza książkowego.

Przedstawiając archiwum klasztorne Ojców Dominikanów w Gidlach, w tym inwentarz zespołu akt Gidle, który opublikowano w półroczniku „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”⁸, warto zwrócić uwagę na rzeczowy układ dokumentacji. Inwentarz ten zawiera następujące elementy wyszukiwawcze: sygnatury aktualne, tytuły jednostek archiwalnych, daty skrajne jednostek archiwalnych, a także opisy zewnętrzne, dzięki którym można dotrzeć do informacji zawartych w jednostkach archiwalnych. Przykładowo pod sygnaturą archiwalną Gi 84 znajduje się tytuł jednostki archiwalnej: „Książka ogłoszeń w kościele oo. Dominikanów w Gidlach 1959”. Jednostka ta posiada daty skrajne: „1959–1962”, opis zewnętrzny: „Księga, rkps; j. pol.; opr. półpł.”, wymiary „21×15 cm”; „ss. 182”. Wypada też wskazać brakujące elementy wyszukiwawcze w jego inwentarzu, którymi – w porównaniu do inwentarza książkowego – są dawne sygnatury i uwagi. Pewnym uzupełnieniem tych sygnatur jest konkordancja sygnatur, zamieszczona po inwentarzu w pierwszej kolumnie dawnych/dotychczasowych sygnatur i odpowiadającym im w drugiej kolumnie sygnatur aktualnych. Jest także dodatkowo ujęty indeks osób, który może zastąpić miejsce uwag inwentarza książkowego. Wskazując w nim wyszukiwane nazwisko i imię, odnajdujemy aktualną sygnaturę archiwalną, odnoszącą się do opracowanej jednostki archiwalnej tego inwentarza. Wyszukiwanie dokumentacji archiwalnej w zasobie archiwalnym przy pomocy słów kluczowych imiennych stanowi ważny element wyszukiwawczy dla użytkownika archiwum zakonnego⁹.

⁷ Pismo okólne nr 2 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 28 maja 1984 r..., s. 502–514.

⁸ A. Litewka, *Inwentarz zespołu akt Gidle, klasztor Ojców Dominikanów z lat (1479) 1615–1998*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2013, t. 99, s. 111–191.

⁹ *Ibidem*.

Wyszukiwanie informacji archiwalnej na podstawie nowoczesnych opisów archiwalnych

Kwerenda badawcza związana z wyszukiwaniem informacji w archiwach zakonnych w oparciu o nowoczesne systemy informacyjne i informatyczne jest niewątpliwie ułatwieniem dla użytkowników, którzy z różnych przyczyn, m.in. odległości do archiwum zakonnego, nie mogą korzystać na miejscu z zasobu takiego archiwum. Wyszukiwanie informacji archiwalnej w archiwach nowoczesnych, przy zastosowaniu nowoczesnych metod wyszukiwania, polega na zdefiniowaniu przedmiotu wyszukiwania. Należy określić: nazwę instytucji, jednostki i komórki organizacyjne, nazwy miejsc ich zorganizowania, stanowiska pracy, imiona i nazwiska osób zakonnych oraz świeckich. Poszukiwana informacja winna odpowiadać zawartej w systemie informacji treści, co oznacza, że we wskazanym archiwum zakonnym oczekujemy uzyskania informacji, np. na temat domów zakonnych, ich miejsc założenia, imion i nazwisk osób zakonnych oraz pracowników świeckich. Przy wyszukiwaniu informacji archiwalnej dodanie miejscowości, w której znajduje się dom zakonny, zawęża zakres poszukiwań.

Wyszukiwanie informacji w archiwach zakonnych na podstawie nowoczesnych pomocy archiwalnych zwiększa możliwości wyszukiwawcze. W omówieniu tych pomocy autor prezentuje wyszukiwanie informacji archiwalnych w oparciu o wybrane pola opisu archiwalnego formularza FOPAR przeznaczonego do archiwalnych poziomów: archiwum, archiwum historycznego, grupy zespołów, zespołu archiwalnego, podzespołu, serii, klasy, jednostki archiwalnej i dokumentu. Pierwsza część identyfikacyjna wspomnianych poziomów opisu uwzględnia pola wyszukiwawcze powiązane z nazwami archiwów zakonnych i ich kodami. Wyszukiwanie informacji w dalszym etapie koncentruje się wokół zespołów archiwalnych, ewentualnie ich grup, kodu zespołu. Wyszukiwanie ustrojowe, o którym wspomniano wyżej przy omawianiu inwentarza kartkowego, występuje w zespołach archiwalnych jako niższy poziom podzespołów archiwalnych, jeżeli zespół je uwzględnia. Przyjęta wyżej teza, określająca podzespołem archiwalnym dzieła apostolskie prowadzone przez zakony przy domach zakonnych, znajduje tutaj swoje uzasadnienie. Poziom serii archiwalnej w opisie archiwalnym w archiwach zakonnych ukazuje, w jaki sposób odbywa się wyszukiwanie informacji występującej w zespołach i podzespołach – prezentowana jest część opisowa zespołu archiwalnego (twórca, historia systemu kancelaryjnego, przechowywanie, porządkowanie, zawartość treściowa, daty krańcowe, sukcesja, formy dyplomatyczne i fizyczne, rozmiar, stan zachowania, język, technika wykonania, reprodukcja), podzespołu, serii (charakterystyka ustrojowa, kancelaryjna, archiwalna, zawartość treściowa, daty skrajne, sygnatury kancelaryjne, rozmiar, stan zachowania), klasy (charakterystyka jej układu, treść, daty skrajne, sygnatury dawne, rozmiar), przechodząc do elementów

wyszukiwawczych w oparciu o słowa kluczowe: rzeczowe, imienne, geograficzne. Przykładowo pola opisu archiwalnego na podstawie FOPAR już na poziomie zespołu archiwalnego umożliwiają wyszukiwanie w archiwach zakonnych, ujmując formy dyplomatyczne archiwaliów (dekret, mianowanie, okólnik, zarządzenie) i potem formy fizyczne (księga, fascykuł, teczka), znajdujące się na poziomie opisu zespołu archiwalnego. Wyszukiwanie w oparciu o słowa kluczowe jest najprostszą metodą wyszukiwania informacji, odnosi się bowiem do słów, które wcześniej zostały wprowadzone do baz danych na omawianych poziomach opisu archiwalnego.

Podczas wyszukiwania informacji na poziomie jednostki archiwalnej należy zwrócić uwagę na wszystkie elementy jej identyfikacji, uwzględniając przynależność do: archiwum, zespołu archiwalnego, serii archiwalnej. W opisie poziomu jednostki archiwalnej znajdują się kluczowe informacje, m.in.: twórcy dokumentacji archiwalnej, tytuły jednostek archiwalnych, daty skrajne, sygnatury, formy kancelaryjne i fizyczne, rozmiary, stany zachowania, warunki dostępności, słowa kluczowe (rzeczowe, imienne, geograficzne). Wielość wskazanych pól opisu w porównaniu do inwentarza kartkowego, przy jego zastosowaniu w archiwach zakonnych, ukazuje wielość elementów wyszukiwawczych informacji archiwalnej.

Prezentacja opisu archiwalnego w archiwach zakonnych z zastosowaniem formularza FOPAR, ujmująca dziewięć poziomów opisu archiwalnego, ukazuje, jaki jest zakres informacji archiwalnej w bazie danych archiwów zakonnych. Dotychczasowa wiedza nie potwierdza stosowania tych poziomów opisu w metodyce prac archiwalnych zakonnych. W utworzonej głównej bazie danych archiwów zakonnych przy określeniu wyszukiwania danych jest stosowany moduł wyszukiwania, w którym występują informacje o użytkownikach archiwów zakonnych, np.: ich potrzebach informacyjnych, adresach zamieszkania, udostępnionych materiałach archiwalnych, prowadzonych kwerendach i ich rodzajach, rezultatach wyszukiwania, efektywności wyszukiwania i reklamacji.

Wyszukiwanie informacji źródłowych w zespołach archiwalnych przez system umożliwia prezentację źródeł: prawdziwych (relewantnych), które odpowiadają naszemu pytaniu, nieprawdziwych, a także źródeł niewyszukanych, ponieważ system nie mógł ich „odnaleźć”. Rozważany przykład występujących zespołów archiwalnych, odpowiadających domom zakonnym w archiwum zakonnym, to: trafnie wyszukane zespoły archiwalne, błędnie wyszukane wśród innych zespołów lub w ogóle niewyszukane. Oceny trafności wyszukiwanej informacji dokonujemy, odrzucając nietrafnie wyszukane źródła przez system. Gdy uwzględnia się opisy archiwalne w 100 proc. trafności wyszukania, należy zwrócić uwagę na ich kompletność, odrzucając błędnie wyszukane zespoły archiwalne.

Ocenie podlega także współpraca z systemem w trakcie formułowanych pytań do systemu przedstawiającego wyniki wyszukiwania. Przy selekcji

rezultatów wyszukiwania wskazuje się na ograniczniki w stawianych pytaniach, np. według terytorium założenia domu zakonnego, systemu ustrojowego, języka, itp. Uwzględnivszy proces wieloetapowego wyszukiwania informacji w bazach danych, zapisanie rezultatów wyszukiwania oraz przesłanie informacji pocztą elektroniczną, stanowi to duże ułatwienie dla użytkownika archiwum. Wskazane są także formy umożliwiające wyszukiwanie w postaci podręcznego katalogu tematycznego i instrukcji wyszukiwawczej.

Oceniając system wyszukiwania w archiwach zakonnych, należy zwrócić uwagę na formułowane pytania i wyniki wyszukiwania w systemie informacyjnym. W systemach wyszukiwania wśród wielości zespołów archiwalnych, obejmujących domy zakonne, można wstawiać ogranicznik według: terytorium ich założenia, systemu ustrojowego domów zakonnych w strukturze scentralizowanej przyporządkowanych do prowincji, wiceprowincji, delegatury itp. lub istniejących samoistnie z władzami wyższymi, np. klasztoru zakonnego Sióstr Klarysek. Wieloetapowość wyszukiwania informacji, np. domów zakonnych, jest możliwa bez podania miejsca ich założenia i poprzez zawężenie wyszukiwania, np. do podania miejsca założenia domu, czy też przynależności do prowincji w przypadku struktur scentralizowanych. Zapisywanie rezultatów wyszukiwania, np. odnalezionych w bazie danych domów zakonnych bez wskazania ich miejsca założenia, ułatwia współpracę użytkownika z systemem wyszukiwawczym. Ocena systemu obejmuje także dodatkowe elementy wyszukiwawcze, do których zalicza się podręczne katalogi ujmujące domy zakonne, wraz z instrukcjami ich wyszukiwania.

Prezentację głównej bazy danych z dołączonym modułem wyszukiwania przypisano do systemu informacyjnego Archiwum Generalnego Zgromadzenia Św. Michała Archanioła w Markach-Strudze. W ramach eksperymentu wykonano projekt głównej bazy danych z opisem archiwalnym na wszystkich poziomach w standardzie FOPAR i modułem wyszukiwania informacji dokumentowanych w oparciu o system obsługi relacyjnych baz danych MS Access. Prowadzone przed dziesięcioma latami badania pozwoliły dokonać pomiaru trafności wyszukiwania informacji według wzoru obliczeń wskaźnika ich kompletności. Zastosowany wzór, jako pierwszy z grupy ośmiu wzorów, znajduje się w opracowaniu Bohdana Ryszewskiego *Problemy i metody badawcze archiwistyki*¹⁰. Wskaźnik kompletności wyszukiwania jest ilorazem dokumentów trafnie wyszukanych – relewantnych w odpowiedzi na pytanie do liczby wszystkich dokumentów relewantnych w danym zbiorze.

Archiwum zakonne Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie udostępnia dokumentację archiwalną i zawartą w niej informację na miejscu w lokalu archiwum. Tam można dokonać wglądu do inwentarzy i katalogów

¹⁰ B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, s. 137–138.

w wersji cyfrowej lub papierowej. Udostępnianie dokumentacji i informacji archiwalnej na miejscu wymaga uprzedniego zgłoszenia się i wypełnienia formularza zgłoszeniowego (imię i nazwisko, adres e-mail, cel wizyty, treść wiadomości) oraz kwestionariusza użytkownika archiwum. Należy zwrócić uwagę, że archiwum zawiera cenne dokumenty historyczne: zakonu, historii Polski, krajów sąsiadujących z Polską i cieszy się ogólnym zainteresowaniem użytkowników. Do najcenniejszych zalicza się dokumenty pergaminowe z pieczęciami (od 1227 r. do końca XIX w.)¹¹.

Prezentowane archiwum zakonne dominikanów umożliwia także wyszukiwanie informacji i dokumentacji w oparciu o nowoczesny system informacyjny, dlatego autor niniejszej publikacji posłużył się przeglądarką internetową Internet Explorer. Po wpisaniu nazwy poszukiwanego archiwum zakonnego dominikanów odnalazł stronę internetową: Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie, istniejące fizycznie (1948 r.) przy ul. Stolarskiej 12. Po wybraniu przycisku „Przejdź do strony Archiwum” są udostępniane informacje archiwalne ze wszystkich istniejących klasztorów Prowincji Polskiej Zakonu, w tym konwentu krakowskiego i klasztorów z Kresów Wschodnich¹². Wyszukiwanie dokumentów przez użytkownika oddalonego od archiwum dokonuje się poprzez wybór opcji: „Przejdź do Armarium”¹³. Po wybraniu wskazanego przycisku wyświetla się strona zatytułowana „Armarium. dominikańska biblioteka cyfrowa”. Dokonując wyboru na zakładce z lewej strony – „Archiwalia”, można wyszukiwać informacje archiwalne, stosując dostępną funkcję: „Wyszukiwanie zaawansowane”. Jest też możliwość wyszukania informacji archiwalnej poprzez okienko zaawansowanego wyszukiwania z wyborem: „Zbuduj zapytanie” (tekst publikacji) lub poprzez drugie kryterium wyszukiwawcze (i/lub/oprócz): „Opis publikacji” (m.in. tytuł, twórca, temat, zakres, wydawca, data). Trzecie kryterium wyszukiwawcze (i/lub) jest powtórzeniem drugiego poprzez wprowadzanie do wyboru opisu publikacji. Prezentowana strona wyszukiwania zaawansowanego umożliwia jeszcze jedną funkcję: „Dodaj następny element zapytania”, który jest powtórzeniem powyższego trzeciego kryterium wyszukiwawczego. Poniżej znajdują się opcje do wyboru: „Użyj synonimów”, „Wyświetl publikacje dodane w ciągu” (np. ostatniego tygodnia), „Wyświetl publikacje dodane od dnia” (w tym przypadku można określić datę na pojawiającym się

¹¹ M. Dębowska, *Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce*, Kielce 2002, s. 130–133. Zob. także strona internetowa archiwum: <https://krakow.dominikanie.pl/kontakt/archiwum-polskiej-prowincji-dominikanow/> (dostęp 1 III 2019 r.).

¹² Zob. <https://krakow.dominikanie.pl/kontakt/archiwum-polskiej-prowincji-dominikanow/> (dostęp 1 III 2019 r.).

¹³ Armarium to mała biblioteka klasztorna, zawierająca księgozbiór czytany codziennie przez zakonników. „Armarium. dominikańska biblioteka cyfrowa” to główny zbiór biblioteki cyfrowej, w której znajduje się cała jej zawartość. Liczba publikacji w zbiorze wynosi 961 egzemplarzy.

kalendarzu) i „Wyświetl wszystkie publikacje”, a poniżej przycisk: „Szukaj”. U samego dołu omawianego formularza wyszukiwawczego znajduje się instrukcja wyszukiwawcza zatytułowana: „Poprawne formułowanie zapytań”, która, po jej wybraniu, prezentuje szczegółowy opis stawianych pytań do bazy danych.

Przykładowe wyszukiwanie informacji archiwalnej w głównej bazie danych, m.in. dokumentacji kapituł prowincji, obejmuje dwanaście pól opisu dokumentacji, które są zarazem polami wyszukiwawczymi. Pierwsze pole: „Tytuł: Akta kapituł prowincji i kongregacji Zakonu Kaznodziejskiego działających na obszarze Polski w jej historycznych granicach”; drugie pole: „Współtwórca: Madura, Roman Fabian (1892–1989). Oprac.”; trzecie pole: „Zakres czasowy: (1603–1978)”; czwarte pole: „Rozmiar: 21×30 cm”; piąte pole: „Spis treści: Prowincja Polska: vol. II, III, IV; Prowincja Ruska: vol. V, VI; Prowincja Litewska: vol. VII; Kongregacje: vol. VIII a, VIII b”; szóste pole: „Sygnatura: S44/8–14”; siódme pole: „Typ: maszynopis”; ósme pole: „Prawa dostępu: Dostęp ograniczony – wyłącznie na miejscu”; dziewiąte pole: „Licencja: Wszelkie prawa zastrzeżone”; dziesiąte pole: „Właściciel praw: Archiwum Polskiej Prowincji oo. Dominikanów”; jedenaste pole: „Digitalizacja: Archiwum Polskiej Prowincji oo. Dominikanów”; dwunaste pole: „Lokalizacja oryginału: Archiwum Polskiej Prowincji oo. Dominikanów”. Przedstawiana główna baza danych na poziomie jednostki archiwalnej, oprócz owych dwunastu pól opisu stanowiących elementy wyszukiwawcze, zawiera również dołączony skan dokumentu. Zaznaczam, że prezentowane archiwum udostępnia dokumenty dzięki systemowi dLibra (Digital Library Framework).

Omawiając powyższe elementy opisu archiwalnego głównej bazy danych archiwum zakonnego dominikanów, warto wskazać podobieństwa wybranych pól wyszukiwawczych do opisu archiwalnego FOPAR na poziomie jednostki archiwalnej: tytuł jednostki archiwalnej, czasokres (daty skrajne jednostki archiwalnej), sygnatura archiwalna, prawa dostępu, lokalizacja (miejsce przechowywania), stanowiących pola wyszukiwawcze w standardzie FOPAR.

Użytkownik wyszukujący informacji i dokumentacji w zasobie archiwum zakonnego dominikanów zapoznaje się z zakresem systemu informacyjnego tegoż archiwum, które obok głównej bazy danych uwzględnia dane modułu wyszukiwania. Moduł ten zawiera elementy: kształcenie użytkowników w formie opracowania „Poprawne formułowanie zapytań”, badanie potrzeb użytkowników, zebrane dane adresowe użytkowników, a także informacje o udostępnionych materiałach archiwalnych w formie: Kwestionariusz dla korzystających z Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów. Zbiór tych kwestionariuszy określa zakres kwerend prowadzonych przez użytkowników, których dane są wprowadzane do modułu wyszukiwania.

Prowadząc kwerendę badawczą związaną z wyszukiwaniem informacji i dokumentacji w archiwum zakonnym dominikanów, wskazana jest ocena

zakresu wyszukanych dokumentów, zawierających odpowiedzi na stawiane pytania do głównej bazy danych: czy użytkownik uzyskał poszukiwaną informację i dokumenty, i czy ich standard opisu jest odpowiedni. Wyszukiwanie informacji archiwalnej w omawianym archiwum dokonuje się na podstawie wspomnianych dwunastu pól opisu archiwalnego, przy czym formularz opisu archiwalnego FOPAR na poziomie jednostki archiwalnej wprowadza większą liczbę pól opisu i dostarcza większej szczegółowości opracowywanej pomocy archiwalnej, co znacząco zwiększa możliwości wyszukiwawcze.

Podsumowując, należy stwierdzić, że jest wskazane zastosowanie standardu opisu archiwalnego FOPAR w omawianym archiwum na pozostałych poziomach opisu archiwalnego, umożliwiając użytkownikowi wyszukiwanie zawartych tam informacji. Sporządzony opis archiwalny na poziomie archiwum wydobywa ważne informacje o tym archiwum, uwzględniając elementy wyszukiwawcze. Przy zastosowaniu podobnej procedury opracowania archiwalnego na poziomie zespołu można wyszukiwać informacji na tym poziomie, przy założeniu, że każdy dom zakonny jest twórcą zespołu archiwalnego, a jego nazwa wchodzi w skład nazwy zespołu archiwalnego. Analogicznie dokonuje się wyszukiwania informacji na poziomie podzespołu archiwalnego, wskazując jego pola opisu, np. dzieła apostołskie (miłosierdzia) zakonu dominikanów, pokrywających się z nazwą podzespołu archiwalnego. Standardy te umożliwiają wyszukiwanie informacji i dokumentacji na podstawie wypełnionych pól opisu archiwalnego, do których można zaliczyć m.in.: kod zespołu, kod podzespołu, słowa kluczowe: rzeczowe, geograficzne, imienne.

Wnioski

Rozważana problematyka związana z wyszukiwaniem informacji i dokumentacji w archiwach zakonnych skupia uwagę wokół dwóch systemów: tradycyjnego i nowoczesnego. Wskazując omawiane zagadnienie, wypada podkreślić, że system wyszukiwawczy tradycyjny zamyka się w tradycyjnych pomocach archiwalnych sporządzonych na papierze, a nowoczesny otwiera się na elektroniczne opracowywanie zasobu archiwalnego z zastosowaniem komputera i jego oprogramowania. Wielość wprowadzonych elementów opisu przy zastosowaniu nowoczesnych pomocy archiwalnych wskazuje, że archiwiści zakonni starają się systematycznie poszerzać i udoskonalać możliwości wyszukiwawcze. Nowoczesne pomoce archiwalne sięgają głębi informacyjnej zawartej w dokumentacji archiwalnej, dzięki czemu bardziej szczegółowo ukazują jej zakres w poszczególnych polach opisu stanowiących elementy wyszukiwawcze.

Z przeprowadzonych analiz badawczych wynika, że archiwa zakonne dysponują zazwyczaj tradycyjnym opracowaniem zasobu archiwalnego i tylko

niektóre wprowadziły nowoczesne pomoce archiwalne. Tradycyjne pomoce archiwalne w archiwach zakonnych zawierają elementy wyszukiwawcze oparte na takich samych lub podobnych polach opisu, jakie są stosowane w innych archiwach, np. państwowych, z kartą inwentarzową NDAP-3, składającą się z dziewięciu pól wyszukiwawczych. Nowoczesną pomoc archiwalną, opartą na własnych elementach wyszukiwawczych, utworzonych z dwunastu pól opisu, posiada archiwum zakonne dominikanów w Krakowie. Należy zaznaczyć, że wskazane archiwum, z główną bazą danych i modułem wyszukiwania, stanowi egzemplifikację omawianego zagadnienia wyszukiwania w archiwach zakonnych. Jednakże w archiwach zakonnych w ogólności nadal brakuje nowoczesnych pomocy archiwalnych, stanowiących główną bazę danych z zastosowaniem opisu archiwalnego i dołączonym modułem wyszukiwania.

Proponowany wyżej standard opisu archiwalnego FOPAR przeznaczony dla archiwów zakonnych przedstawia opis archiwalny na poszczególnych poziomach ze szczegółowym uwzględnieniem poziomu opisu jednostki archiwalnej umożliwiającej wyszukiwanie informacji i dokumentacji w zasobach archiwów.

Zaleca się, aby archiwiści zakonni podejmowali kwestię opracowania własnych zasobów archiwalnych przy zastosowaniu nowoczesnych form opisu archiwalnego. Pozwoli to na systematyczne poszerzanie elementów opisu dokumentacji archiwalnej, a to z kolei umożliwi użytkownikom pełny dostęp do informacji archiwalnej i efektywne wyszukiwanie.

Wyszukiwanie w archiwach społecznych – wstęp do zagadnienia*

Temat wyszukiwania informacji w zasobach archiwów społecznych jest kwestią problematyczną z wielu powodów. Jednym z nich jest różnorodność tego, co w środowisku osób związanych z archiwami i archiwistyką nazywa się szerokim i często niejasnym terminem „archiwum społeczne”. W niniejszym opracowaniu termin ten oznaczał będzie archiwum o charakterze historycznym (a więc takie, które ma intencję wieczystego zachowania gromadzonych materiałów), powstałe w celu dokumentowania wcześniej założonego tematu (historii miejsca, wydarzenia, grupy, osoby etc.), które posiada nie tylko swoje własne materiały, ale również materiały wywołane i/lub wytworzone, lub zgromadzone przez inne osoby lub organizacje. To ostatnie zastrzeżenie związane jest z faktem, że najczęściej archiwa społeczne prowadzone są przez organizacje trzeciego sektora – a wyraźnie należy odróżnić archiwa społeczne od archiwów organizacji społecznych (te ostatnie nie mają intencji dokumentowania niczego poza działalnością danej organizacji)¹.

* Artykuł przygotowany w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki „Archiwa społeczne w Polsce – wielokrotne studium przypadku” (grant nr 2015/19/N/HS3/02466).

¹ Por. inne polskie i zagraniczne definicje: A. Flinn, *Community Histories, Community Archives. Some Opportunities and Challenges*, „Journal of the Society of Archivists” 2007, nr 2, s. 153; K. Norgrove, S. Mirchandani, J. Goddard, *Community Archives Landscape Research. A report for MLA and CADG*, 2008, s. 3, <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20111013140017/https://research.mla.gov.uk/evidence/view-publication.php?pubid=950> (dostęp 10 X 2017 r.); A. Flinn, M. Stevens, E. Shepherd, *Whose memories, whose archives? Independent community archives, autonomy and the mainstream*, „Archival Science” 2009, nr 1–2, s. 73–74, 77; J. Newman, *Sustaining community archives*, „Aplis” 2011, nr 24 (1), s. 38; A. Flinn, *Community archives* [w:] *Encyclopedia of Archival Science*, red. L. Duranti, P.C. Franks, Lanham 2015, s. 145–148; T. Czarnota, *Komu są potrzebne społeczne archiwa?*, „Archiwista Polski” 2011, nr 4 (64), s. 15–16; K. Ziętał, *Wstęp* [w:] *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2012, s. 9–11; M. Wiśniewska, *Postmodernizm a archiwa społeczne*, „Archiwista Polski” 2013, nr 70, s. 27; K. Ziętał, *Jak biblioteka staje się archiwum społecznym*, „Biuletyn eBIB” 2013,

Jednak na tym nie kończy się trudność zasygnalizowanego w tytule zagadnienia. Nawet jeśli wiemy już, czym są archiwa społeczne (lub, co bardziej prawdopodobne, stworzyliśmy czasowo pewne umowne ramy pojęciowe), to może się okazać, że o działalności poszczególnych archiwów tego typu wiadomo niewiele, zwłaszcza z typowo archiwistycznego punktu widzenia – to jest stawiając w centrum zasób archiwalny i podstawowe funkcje archiwów.

Informacje wykorzystane w poniższej analizie zostały zebrane przede wszystkim w trakcie projektu badawczego zatytułowanego „Archiwa społeczne w Polsce – wielokrotne studium przypadku”. Jest to projekt, który ma na celu szczegółowe opisanie wybranych archiwów społecznych, m.in. tego, dlaczego powstały i jakie mają założenia, kto angażuje się w ich prace, jak są finansowane, jakie podejmują działania w przestrzeni publicznej, jakie mają problemy i plany na przyszłość, jaka jest charakterystyka ich zasobów archiwalnych oraz w jaki sposób je gromadzą, przechowują, opracowują i udostępniają. Dane zostały zebrane poprzez badania terenowe w archiwach dzięki zastosowaniu metody wywiadu, obserwacji i analizy danych zastanych².

Przed rozpoczęciem rozważań nad tematem wyszukiwania w archiwach społecznych warto zwrócić uwagę na to, co odróżnia wyszukiwanie w innych typach archiwów od wyszukiwania w archiwach społecznych. Rozważania te należy zacząć od trzech, kluczowych moim zdaniem, kwestii mających wpływ na kształt czynności wyszukiwania dokonywanej przez potencjalnego użytkownika. Te kwestie to sposoby gromadzenia zasobu archiwalnego przez archiwa społeczne, charakterystyka tychże zasobów oraz sposoby ich opracowania. Należy już na samym początku zaznaczyć, że – naturalnie – zagadnienia te są ze sobą w różnych konfiguracjach sprzężone (tj. sposoby gromadzenia wpływają na charakterystykę zasobu, oczekiwany kształt zasobu dyktuje stosowane strategie w gromadzeniu, charakter zasobu wpływa na wybrane przez archiwistów społecznych narzędzia służące porządkowaniu i opisowi zasobu).

Opisując strategie gromadzenia zasobów przez archiwa społeczne, należy zacząć od tego, że żadne osoby ani instytucje nie są zobowiązane do przekazywania tam swojej dokumentacji. W przeciwieństwie do archiwów państwowych archiwa społeczne nie otrzymują żadnych materiałów z urzędu, na mocy prawa. To oznacza, że muszą samodzielnie, aktywnie zabiegać o materiały lub oczeki-

nr 3 (139), s. 1, <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/60> (dostęp 30 III 2019 r.); T. Czarnota, *O archiwach społecznych i ich znaczeniu dla polskiego dziedzictwa narodowego oraz tożsamości lokalnej*, „Archiwa – Kancelarie – Zbiory” 2014, nr 5 (7), s. 127; W. Chorążyczewski, *Archiwa społeczne jako fenomen kulturowy* [w:] *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, red. T. Czarnota, M. Konstankiewicz, Lublin–Warszawa 2015, s. 21.

² Projekt finansowany jest przez Narodowe Centrum Nauki. Szczegółowy opis projektu zob. M. Wiśniewska-Drewniak, *Community archives in Poland – multiple case study: description of the research project*, 3 XI 2016, <https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/3888> (dostęp 30 III 2019 r.).

wać spontanicznych darowizn (przy czym ten drugi model dostępny jest właściwie wyłącznie dla istniejących już od dłuższego czasu archiwów, które są rozpoznawalne w środowisku i zyskały zaufanie wśród członków społeczności).

To, w jaki sposób konkretne archiwa społeczne gromadzą swój zasób, zależy od tego, co chcą udokumentować i jakie materiały mają temu służyć.

Często spotykanym w archiwach społecznych typem dokumentu są nagrania historii mówionej (audio lub wideo), równie często uzupełnione o inne materiały „z domowych szuflad”, przekazane do archiwum (lub tylko udostępnione w celu wykonania kopii). Jest to strategia nierzadko stosowana w przypadku, gdy archiwum dokumentuje historię lokalną albo innego typu mikrohistorię (miejsca, wydarzenia, społeczności, okresu). Wspomnienia osób udzielających wywiadu mają wtedy uzupełnić braki w dokumentacji (same, po zapisaniu na nośniku, stają się dokumentem i zyskują formę materialną) lub pozwolić na udokumentowanie różnych (odmiennych) perspektyw. Efektem działań polegających na wywoływaniu źródeł w postaci wywiadów historii mówionej są nagrania tychże wywiadów – w formie dźwiękowej lub, coraz częściej, w formie obrazowo-dźwiękowej. Zazwyczaj do zasobu trafiają pełne wersje nagrań (trwające nawet kilka godzin), natomiast w działaniach promocyjnych lub udostępnianiu *on-line* uczestniczą tylko ich fragmenty.

Kolejnym często stosowanym podejściem w pozyskiwaniu materiałów do archiwum społecznego jest zbieranie oryginałów z tzw. domowych szuflad, a więc z archiwów osobistych i rodzinnych. W takim wypadku materiały te trafiają do archiwum społecznego albo w niewielkich ilościach od wielu osób, albo w pewnych całościach archiwalnych – tutaj spotkać najczęściej można fragmenty spuścizn archiwalnych lub archiwów rodzinnych. Typy materiałów pozyskiwanych w pierwszym opisanym przypadku to zwłaszcza fotografie i ich albumy, korespondencja, dokumenty osobiste (w znaczeniu paszportów, dowodów, kenkart), pamiętniki, świadectwa szkolne, druki ulotne. W drugim przypadku katalog ten można rozszerzyć o dokumentację aktową związaną np. z działalnością zawodową, społeczną, polityczną.

Wiele archiwów społecznych w ramach prowadzonej działalności informacyjnej wykonuje kopie materiałów archiwalnych, których archiwum w oryginale nie posiada³. Chodzi zwłaszcza o kopiowanie archiwaliów proveniencji prywatnej, co umożliwi włączenie do zbioru informacyjnego danego archiwum informacji zawartej w danym materiale bez konieczności przenoszenia własności

³ Warto podkreślić, że w tym miejscu mowa jest o kopiowaniu jako działalności uzupełniającej gromadzenie (lub wywoływanie) źródeł oryginalnych – a więc materiałów archiwalnych. W myśl przytoczonej na początku tekstu definicji, inicjatywy zajmujące się wyłącznie gromadzeniem kopii nie są tutaj określane jako archiwa społeczne (co nie oznacza, że same nie mogą się tak nazywać lub że nie są tak nazywane przez innych; zob.: Baza archiwów [społecznych Ośrodka KARTA], <https://archiwa.org/archives> [dostęp 30 III 2019 r.]).

samego nośnika – często jest to istotne dla osób udostępniających swoje osobiste materiały, które nie chcą rozstawać się z oryginałami stanowiącymi źródła do emocjonalnie odbieranej historii rodziny i przodków⁴. Niektóre archiwa społeczne wykonują także kopie archiwaliów przechowywanych w innych archiwach w celu informacyjnego uzupełnienia swoich zasobów, przede wszystkim ze względu na wygodę użytkownika⁵.

Warto wspomnieć także, że archiwa społeczne niekoniecznie muszą gromadzić tylko archiwalia – bardzo często zbierają również materiały o charakterze muzealnym lub bibliotecznym, które są integralną częścią zbiorów danej inicjatywy. Zresztą, samo słowo „archiwum” wcale nie musi pojawiać się w nazwie używanej przez społeczne ośrodki dokumentacyjne.

Interesującym zagadnieniem, choć tylko krótko tutaj sygnalizowanym, jest sam sposób, w jaki archiwa społeczne docierają do gromadzonych przez siebie materiałów, a tym samym – do darczyńców lub osób udzielających wywiadów historii mówionej. Największą zasługę mają w tej materii kontakty osobiste twórców archiwów społecznych, ich aktywne funkcjonowanie w społeczności⁶.

Z początkowymi założeniami dotyczącymi tematyki archiwum oraz jego celów, a także ze sposobami gromadzenia materiałów nierozzerwalnie związana jest charakterystyka materiałów archiwalnych gromadzonych przez archiwa społeczne (choć warto przypomnieć, że archiwalia są tylko jednym z typów gromadzonych źródeł – obok muzealiów i obiektów biblioteczných). Źródłem spotykanym w archiwach społecznych najczęściej są fotografie. Ważnymi składnikami zasobów archiwalnych są także wspomnienia (spisane lub nagrane w postaci audio lub wideo), korespondencja, dokumenty życia społecznego⁷. Zasadna wydaje się teza, że są to te same typy materiałów, które najczęściej znaleźć można w archiwach domowych. W mniejszym stopniu archiwa społeczne przechowują klasyczną dokumentację aktową; wchodzą w jej posiadanie zwłaszcza w przypadku przejmowania większych całości archiwalnych wytworzonych przez osoby fizyczne, rodziny czy organizacje społeczne. Charaktery-

⁴ W ten sposób informacje gromadzi np. Bronowickie Archiwum Społeczne; zob. M. Wiśniewska-Drewniak, *Bronowickie Archiwum Społeczne – raport z badania terenowego*, 9 II 2017, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/4051>, sekcje 6 i 11 (dostęp 30 III 2019 r.).

⁵ Tego typu informacje gromadzi np. Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemysłu; ta strategia związana jest z naukowym charakterem placówki, która spełnia rolę centrum informacyjnego, w szczególności dla badaczy ukrainoznawców; zob. M. Wiśniewska-Drewniak, *Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemysłu – raport z badania terenowego*, 17 VII 2017, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/4431>, sekcja 4 (dostęp 30 III 2019 r.).

⁶ Zob. też A. Józwiak, N. Martini, *Realia funkcjonowania archiwów społecznych i czynniki sprzyjające ich rozwojowi* [w:] *Archiwistyka społeczna. Diagnoza i wyzwania*, Warszawa 2017, <https://archiwa.org/sites/default/files/files/archiwistyka-spoeczna-diagnoza-i-wyzwania.pdf> (dostęp 30 III 2019 r.).

⁷ A. Sobczak, M. Kudosz, *Charakterystyka archiwów społecznych* [w:] *Archiwa społeczne w Polsce. Stan obecny i perspektywy*, red. K. Ziętał, Warszawa 2016, s. 15–17.

styczną cechą jest natomiast łączenie różnych typów archiwaliów (jak również archiwaliów z materiałami bibliotecznymi i muzealnymi) w ramach jednego archiwum społecznego – bardzo często dla twórców tego typu inicjatyw większe znaczenie ma tematyka gromadzonych materiałów, a nie konkretny sposób utrwalenia informacji czy typ materiału⁸.

Ponieważ tekst ten dotyczy wyszukiwania w archiwach społecznych, krótko tylko zasygnalizuję, iż opracowanie materiałów archiwalnych w archiwach społecznych (a więc sposoby ich porządkowania i opisywania) jest kwestią bardzo skomplikowaną i wartą badania w szerokim kontekście. Nie wystarczy bowiem analiza publikowanych pomocy archiwalnych – dostarcza ona wyłącznie informacji na temat części obecnego stanu opracowania w danym archiwum. W mojej opinii te informacje muszą być osadzone w kontekście funkcjonowania danego archiwum, jego celów, poprzednich rozwiązań i historii dochodzenia do obecnych narzędzi, sposobów pozyskiwania materiałów i ich charakteru, a nawet podejmowanych przez archiwum działań publicznych oraz współpracy z innymi instytucjami, jak również doświadczenia i wykształcenia osób tworzących dane archiwum⁹.

Sposoby opracowania zasobów archiwalnych bardzo się różnią w archiwach społecznych i wahają się od bardzo szczegółowo zaplanowanych narzędzi i skrupulatnego opisu schodzącego często do pojedynczego dokumentu¹⁰, do sytuacji, gdy zasób opisany jest tylko w niewielkiej części, na tyle, na ile jest to niezbędne do bieżącego użytku – przede wszystkim dlatego, że zasób jest niewielki i dobrze archiwistom znany¹¹. Warto jednak wspomnieć również o tym, że niektóre archiwa społeczne opracowują swój zasób tak, jak robi się to w archiwach państwowych. Wynikać to może z kilku powodów, np. kierunkowego wykształcenia archiwistów społecznych¹², współpracy ze specjalistami z archiwów państwowych¹³, samodzielnego doksztalcania się w celu profesjonalnego

⁸ *Ibidem*.

⁹ O opisie archiwalnym w archiwach społecznych zob. też M. Wiśniewska-Drewniak, *Opis archiwalny w archiwach społecznych: Bronowickie Archiwum Społeczne i Południowo-Wschodni Instytut Naukowy* [w:] *Wokół metodyki archiwalnej. Księga dedykowana prof. Wiesławie Kwiatkowskiej w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, M. Zmudziński, Toruń 2018, s. 263–292.

¹⁰ Zob. np. M. Wiśniewska-Drewniak, *Fundacja Generał Elżbiety Zawackiej. Archiwum i Muzeum Pomorskie Armii Krajowej oraz Wojskowej Służby Polek – raport z badania terenowego*, 8 III 2018, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/5113>, sekcja 13 (dostęp 30 III 2019 r.).

¹¹ Zob. np. *eadem*, *Archiwum Stowarzyszenia „Opowiadacze Historii Dolnego Miasta w Gdańsku” – raport z badania terenowego*, 8 II 2018, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/4912>, sekcja 13 (dostęp 30 III 2019 r.).

¹² *Eadem*, *Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemysłu...*, 17 VII 2017, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/4431>, sekcje 1C, 10, 13 (dostęp 30 III 2019 r.).

¹³ *Eadem*, *Obywatelskie Archiwum Podkowy Lesnej – raport z badania terenowego*, 28 II 2018, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/5102>, sekcja 13 (dostęp 30 III 2019 r.).

prowadzenia archiwum, również w ramach uczestnictwa w kursach organizowanych przez Ośrodek KARTA¹⁴.

W skrócie można powiedzieć, że archiwa społeczne różnorodnie opracowują swoje zasoby archiwalne. Różnorodność ta wyraża się w trzech aspektach: jaka część zasobu jest opracowana (od niewielkiego procenta do całości), jaka jest struktura zasobu, a także jakie wytworzono pomoce archiwalne. Zasoby archiwów społecznych wcale nie muszą dzielić się na zespoły archiwalne, w ramach których występują jednostki archiwalne zawierające pojedyncze dokumenty. Tego typu „tradycyjna” struktura częściej będzie spotykana w archiwach posiadających dokumentację aktową gromadzoną w większych całościach (spuściznach oraz zespołach archiwalnych wytworzonych przez organizacje społeczne), znacznie rzadziej w przypadku archiwów zbierających od darczyńców pojedyncze dokumenty (fotografie, listy, wspomnienia)¹⁵. Kształt pomocy archiwalnych zazwyczaj również będzie kontekstowy i zależeć będzie np. od tego, jakiego typu materiały gromadzi archiwum, czy organizacja otrzymała dotację na jego opracowanie, do jakich celów używa się zasobu archiwalnego, jakie są nadrzędne cele inicjatywy (czy są to cele *stricte* związane z dokumentowaniem przeszłości, czy czynność ta jest podrzędna wobec innych celów np. natury społecznej). Nierzadko spotkać można również sytuację, kiedy podstawową i właściwie jedyną pomocą informacyjną jest strona internetowa – będzie tak zwłaszcza w przypadkach, gdy archiwum posiada tylko materiały *born-digital* lub wszystkie materiały mają odzworowanie cyfrowe, a nadrzędnym celem inicjatywy jest udostępnianie *on-line*.

W tym miejscu należy wspomnieć o dwóch istotnych zbiorach informacji dotyczących archiwów społecznych, a oba są wytworzone i administrowane przez Ośrodek KARTA. Pierwszym z tychże zbiorów informacji jest baza archiwów społecznych w Polsce dostępna w serwisie archiwa.org, która zawiera podstawowe informacje dotyczące wpisanych do niej inicjatyw. Obecnie w bazie jest ponad 460 rekordów¹⁶ i udostępnia ona takie informacje jak: nazwa archiwum, krótki opis prowadzącej je organizacji oraz zasobu archiwalnego, dane kontak-

¹⁴ *Eadem, Bronowickie Archiwum Społeczne...*, 9 II 2017, <https://repozytorium.umk.pl/handle/item/4051>, sekcja 13 (dostęp 30 III 2019 r.); *Wsparcie AS-ów*, <https://archiwa.org/wsparcie> (dostęp 30 III 2019 r.).

¹⁵ Zob.: T. Czarnota, *Rozwiązania stosowane w zakresie opracowywania zbiorów archiwów społecznych* [w:] *Archiwa społeczne w Polsce. Stan obecny...*, s. 34–49; M. Wiśniewska, *Struktura zasobu archiwów społecznych* [w:] *Zasada strukturalna jako podstawa opisu archiwaliów w zintegrowanych systemach informacji archiwalnej*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2015 („Symposia Archivistica”, t. I), s. 121–134.

¹⁶ Znaczną część z nich stanowią Cyfrowe Archiwa Tradycji Lokalnej utworzone przy bibliotekach publicznych.

towe i dane na temat udostępniania¹⁷. Drugim zbiorem informacji o archiwach społecznych jest portal służący opisowi archiwów społecznych zgodnie z międzynarodowymi standardami i ich profesjonalizacją – Otwarty System Archiwizacji¹⁸. Jak dotąd na portalu zawarto opisy (przynajmniej części zasobu) 26 archiwów społecznych, a ich liczba zapewne będzie rosła. Są to dwa istotne miejsca w przestrzeni informacyjnej, które należy brać pod uwagę, mówiąc o wyszukiwaniu w archiwach społecznych. W pewnym stopniu OSA pretenduje do roli centrum informacyjnego dla „społecznego zasobu archiwalnego”, jednak nie sądzę, aby w najbliższej przyszłości (a nawet w ogóle) możliwe było umieszczenie tam opisu całego zasobu archiwalnego przechowywanego w archiwach społecznych. Nie wszystkie one będą w stanie lub będą chciały dostosować się do wymaganych standardów (zwłaszcza w perspektywie różnorodnych typów dokumentacji, kompletności opisów, obowiązującej struktury zasobu). To oznacza, że system, choć może okazać się pomocny dla potencjalnych użytkowników, będzie tylko jedną z dróg wyszukiwania. Na razie w systemie znaleźć można niewielką część informacji o zasobie archiwów społecznych; można więc uznać, że wyszukiwanie w archiwach społecznych wciąż ma charakter rozproszony i polega na wyszukiwaniu informacji dla każdego archiwum z osobna (o ile użytkownika interesuje zakres poszukiwań wychodzący poza jedno archiwum – o czym dalej).

W ramach studiowania zagadnienia wyszukiwania w archiwach społecznych warto zasygnalizować problemy, na jakie może natrafić potencjalny użytkownik. Wśród nich wymienić można brak pomocy archiwalnych (całkowity lub częściowy) oraz brak dostępu do tych pomocy (w sytuacji, gdy archiwum spisuje informacje o swoim zasobie, ale nie są one publicznie dostępne). Nie bez znaczenia jest również inna struktura zasobu archiwalnego – nie tylko odmienna od struktury archiwów państwowych (o ile założymy, że to do nich jest przyzwyczajony użytkownik), ale różnorodna w ramach grupy archiwów społecznych. Potencjalnym problemem może okazać się również niedostateczny opis archiwalny, wynikający czasem ze sposobów gromadzenia materiałów od osób prywatnych, które nie są w stanie podać informacji o danym źródle, np. kto jest autorem fotografii, kiedy i gdzie ją wykonano, kto jest autorem listu, skąd pochodzi korespondencja, jak rodzina weszła w posiadanie danych materiałów etc.¹⁹ Po części potencjalnym kłopotem dla użytkowników archiwów

¹⁷ Przykładowy rekord: „Fundacja Aby nikt nie zginął” (rekord w bazie archiwów społecznych Ośrodka KARTA), <https://archiwa.org/archiwa/fundacja-aby-nikt-nie-zginal> (dostęp 30 III 2019 r.).

¹⁸ Otwarty System Archiwizacji, <https://osa.archiwa.org/czym-jest-osa> (dostęp 30 III 2019 r.); K. Ziętał, *Pilotażowe wdrożenia programu Otwarty System Archiwizacji [w:] Archiwa społeczne w Polsce. Stan obecny...*, s. 80–88.

¹⁹ Mimo to warto zwrócić uwagę, że często opis poszczególnych materiałów w archiwach społecznych jest szczegółowy i profesjonalny, ponieważ archiwiści społeczni są pasjonatami, zazwyczaj bardzo dobrze znającymi się na tematyce archiwum; ponadto opis ten może być

społecznych może być pewna niestabilność opisu archiwalnego wynikająca z sytuacji, gdy archiwum decyduje się na współpracę z Ośrodkiem KARTA i zastosowanie Otwartego Systemu Archiwizacji (a więc wdrożenie międzynarodowych standardów opisu). Istotną kwestią jest także współwystępowanie w wielu archiwach społecznych oryginałów i kopii materiałów archiwalnych, co nie zawsze zostaje zaznaczone w opisie archiwalnym i może wprowadzić użytkownika w błąd²⁰.

Warto także w tym miejscu zadać pytanie o to, kto jest potencjalnym użytkownikiem archiwów społecznych, podejmującym się wyszukiwania informacji w ich zasobach. Na tym etapie badań oraz mojej znajomości zjawiska wskazałabym dwie grupy.

Pierwsza to użytkownik, który poszukuje materiałów do jakiegoś tematu – i poszukuje ich również w archiwach społecznych (na samym początku wszystkich). Jest to użytkownik bardziej profesjonalny, który zdaje sobie sprawę z tego, że źródła odpowiadające na jego zapytanie informacyjne mogą znajdować się również w tego typu placówkach (to, w jaki sposób się o tym dowiaduje, też może być w przyszłości warte przestudiowania). Nie można zaprzeczyć przecież, że w archiwach społecznych znajdują się materiały, które mogą być przydatne do różnego typu profesjonalnych badań z zakresu historii, socjologii, lingwistyki, etnologii, psychologii i zapewne wielu innych dziedzin. Takiego użytkownika nazwać można „**użytkownikiem archiwów społecznych**”.

Drugi typ użytkownika to „**użytkownik archiwum społecznego**” – jednego, tego konkretnego, które już zna lub się o nim właśnie dowiedział. Najczęściej będzie to członek społeczności lokalnej (lub innej), której historię dokumentuje dane archiwum – lub osoba z tą społecznością związana. Pasjonat, uczeń, student, nauczyciel, lokalny przewodnik, dziennikarz, działacz społeczny – a więc osoby z najbliższego otoczenia archiwum, niekiedy z założenia odbiorcy jego działań. Jest to użytkownik nieprofesjonalny (choć może mieć doświadczenie w poszukiwaniach archiwalnych). Można przyjąć, że osoby te nie są zainteresowane innymi archiwami społecznymi, a wyłącznie tym jednym. I choć jest to wyłącznie przypuszczenie, to sądzę, że – zwłaszcza w przypadku mniejszych archiwów – jest to grupa liczebnie dominująca nad poprzednią.

Niniejszy krótki tekst jest wyłącznie próbą zasygnalizowania, jak skomplikowana jest tematyka wyszukiwania informacji w archiwach społecznych. Chcąc kompleksowo zgłębić tę kwestię, należy wziąć pod uwagę specyfikę archiwów społecznych – to, w jaki sposób gromadzą swoje materiały, jaka jest

wytwarzany wspólnym wysiłkiem wielu osób. Zob. *Powiedz, co wiesz o Bronowicach – fotorelacja*, <http://archiwumbronowickie.pl/2016/07/01/powiedz-co-wiesz-o-bronowicach-2-fotorelacja> (dostęp 30 III 2019 r.).

²⁰ Zob. A. Sobczak, K. Ziętał, *Kwestie dyskusyjne – problem kopii w archiwach społecznych* [w:] *Archiwa społeczne w Polsce. Stan obecny...*, s. 63–65.

charakterystyka ich zasobów archiwalnych oraz w jaki sposób są one opracowane, kto i jak korzysta z ich zasobów, w jaki sposób archiwa udostępniają archiwalia i informację archiwalną oraz jaki jest status udostępniania w ramach działań poszczególnych archiwów społecznych. Jest to problematyka wymagająca również dlatego, że zjawisko archiwistyki społecznej jest słabo poznane i bardzo różnorodne, ponadto cały czas podlega zmianom. Część archiwów społecznych współpracuje z Ośrodkiem KARTA, który coraz szerzej wpływa na sposoby ich postępowania z materiałami archiwalnymi m.in. poprzez szkolenia czy narzędzia, z których mogą bezpłatnie korzystać. Sądzę jednak, że nigdy nie pojawi się sytuacja, w której wszystkie archiwa będą korzystały z tej infrastruktury – nie tylko dlatego, że bardzo trudno wpisać wszystkie materiały archiwalne do bazy danych bez odpowiedniej infrastruktury i siły roboczej, ale także dlatego, że idea oddolnego dokumentowania zazwyczaj przynajmniej częściowo skojarzona jest z oporem wobec głównego nurtu (np. „dużej historii”). Być może kiedyś to sieć archiwów społecznych konsolidowana przez Ośrodek KARTA stanie się głównym nurtem, a to oznacza, że zawsze będzie ktoś w opozycji, niechętny przyjmowaniu zaproponowanych standardów. W efekcie nie da się, nawet w przyszłości, w prosty sposób odpowiedzieć na pytanie o to, w jaki sposób wyszukuje się informacje w archiwach społecznych.

Aneks

O metodologii archiwistyki i teorii archiwalnej. Przegląd ogólny o pięćdziesięcioletnich badaniach *

Badaniu problemów metodologii archiwistyki i teorii archiwalnej poświęciłem prawie całe swoje aktywne życie, bowiem zacząłem się nimi zajmować w 1966 r., i mogę je dalej prowadzić, oczywiście coraz bardziej wspierany przez moich uczniów. Moje wystąpienie nie będzie jednak pełnym omówieniem zapowiadanej problematyki, a raczej relacją z własnych badań i komentarzem do ich wyników.

Mam nadzieję, że będzie to miało pewną wartość, obejmuje bowiem pięćdziesiąt lat badań powiązanych z półwiecznym okresem nauczania uniwersyteckiego. Udało mi się połączyć nauczanie z badaniami, przy czym edukowanie było dla mnie zawsze inspiracją dla podejmowanych badań. Dlatego mam uczniów kontynuujących badania zarówno w zakresie problematyki, którą się zajmowałem, jak i metodologii. Oczywiście nie śmiałbym zajmować uwagi Państwa swoimi badaniami, gdyby nie to, że ostatnio budzą one większe zainteresowanie.

Jestem jednym z niewielu badaczy i nauczycieli akademickich zajmujących się wyłącznie archiwistyką, i to w pełnym zakresie, bo nie tylko teorią archiwalną i metodyką, nie tylko archiwoznawstwem, ale także tym, co archiwistyka sądzi sama o sobie – metodologią archiwistyki. Nie ulegałem pokusie zajmowania się tematami historycznymi.

Początkowo zamierzałem nadać swemu wystąpieniu układ rzeczowy, ale kiedy przypomiinałem sobie rezultaty moich badań z zakresu metodologii archiwistyki i teorii archiwalnej, zaczęły one układać się w pewnej chronologii.

* Wykład wygłoszony przez prof. Bohdana Ryszewskiego na zebraniu naukowym w Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych 4 listopada 2015 r.; został nagrany i spisany przez dr Annę Zeglińską, przypisy do tekstu dodała dr Agnieszka Rosa.

Wielka bowiem jest zależność naszej pracy i jej efektów od zmieniających się warunków.

Przede wszystkim doszedłem do wniosku, że jakiegokolwiek rezultaty moich badań zależą od tego etapu w moim życiu, który nazwać trzeba okresem zawodowym. Jest to czas niemały, bo dziesięć lat. Zaczął się od studiów na tak zwanym Studium Archiwalnym na III roku kierunku historia na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w 1956 r. Odbywałem te studia pod kierunkiem Franciszka Paprockiego, archiwisty o ogromnym doświadczeniu i gruntownej wiedzy archiwalnej. Był on, o czym się już nie pamięta, nauczycielem zawodu archiwisty wielu pokoleń archiwistów nie tylko na studiach, ale także na kursach zawodowych. Uzupełniały zajęcia wykłady z historii ustroju i seminaria prof. Wojciecha Hejnosza, który miał też za sobą długą praktykę archiwalną pod kierunkiem Oswalda Balzera w Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich we Lwowie. Przedmioty te – archiwistyka i historia ustroju – uzupełniały ćwiczenia z paleografii i neografii łacińskiej, niemieckiej, ruskiej i rosyjskiej, także prowadzone przez znakomitych specjalistów. Podstawę studiów stanowiły normalne studia historyczne. Wysoko oceniam po wielu latach doświadczeń, także w kształceniu archiwistów, program i poziom ówczesnych studiów archiwalnych, w szczególności nie tylko rozległą wiedzę, ale i doświadczenie zawodowe wykładowców podstawowych przedmiotów. Dostrzegam też obecnie zalety dawnego programu wynikające ze skupienia wiedzy archiwistycznej w jednym przedmiocie, w szczególności połączenie wiedzy aktoznawczej z metodyką archiwalną.

Zetknąłem się też wówczas na ćwiczeniach z archiwistyki prowadzonych przez Franciszka Paprockiego z dziełem Adolfa Brennekego pt. *Archivkunde*¹, które wówczas było nowością, wydane w Lipsku w 1953 r. Dzieło to, teraz już niedoceniane może ze względu na trudny język, odegrało potem dużą rolę w moich studiach metodologicznych i teoretycznych. Należę do niewielkiego grona zwolenników wolnej zasady proveniencji Adolfa Brennekego jako podstawy jednej z metod porządkowania.

Studia na toruńskim Studium Archiwalnym dały mi dobre podstawy do samodzielnej pracy w Archiwum Państwowym w Kielcach. Było to wówczas archiwum z nieliczną kadrą archiwistów o różnym wykształceniu, a nasze uniwersyteckie przygotowanie do pracy w archiwum wyraźnie wyróżniało zatrudnionych wówczas w 1958 r. dwoje młodych adeptów (obok mnie nieco później zatrudniona była Teresa Koba-Ryszewska). Był jednak w zespole archiwistów województwa kieleckiego znakomity specjalista z archiwum w Radomiu Władysław Prawdzik, który zadziwił nas swoją gruntowną wiedzą, także teore-

¹ A. Brenneke, *Archivkunde. Ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens*, Leipzig 1953.

tyczną, zdobytą w czasie szkoleń przedwojennych, i wspierał w trudnych dyskusjach na zebraniach naukowych. Nieliczny personel archiwum kieleckiego zmuszał do wykonywania wszystkich funkcji archiwum państwowego i opracowywania różnych zespołów archiwalnych. Rozszerzało to moje doświadczenie.

Duży wpływ na moje zainteresowania naukowe archiwistyką wywarła piąta archiwalna konferencja metodyczna w grudniu 1961 r., na której widziałem i słyszałem przedstawicieli odchodzącego pokolenia archiwistów przedwojennych, jeszcze wówczas bardzo aktywnych: Kazimierza Konarskiego, Piotra Bańkowskiego, Kazimierza Arłamowskiego, Mariana Friedberga, Adama Stebelskiego. Na tej właśnie konferencji metodycznej rozważano na podstawie referatu Kazimierza Arłamowskiego problemy archiwistyki jako nauki, przy czym dominował pogląd, że jej zakres winien odpowiadać naukowym potrzebom archiwistyki. Drugim problemem teoretycznym było zagadnienie zespołu archiwalnego i zasady proveniencji dyskutowane na podstawie referatu Adama Stebelskiego. Natomiast Kazimierz Konarski, czynny zawodowo mimo lat siedemdziesięciu pięciu, omawiał problemy indeksowania i sumaryzowania akt. Interesująca i niekiedy burzliwa była dyskusja nad poszczególnymi referatami. Konferencja ta miała wyraźnie naukowy charakter. Mimo trudnych warunków życie naukowe archiwów stało na wysokim poziomie, przede wszystkim dzięki aktywności najstarszego pokolenia i jego dobrym stosunkom z naczelnym dyrektorem Henrykiem Altmanem, który po nominacji szybko uzyskał dobrą orientację w działalności archiwów.

Jakie znaczenie miały wykształcenie specjalistyczne i doświadczenie zawodowe dla późniejszej mojej kariery naukowej? Specjalistyczne wykształcenie archiwistyczne w ogóle umożliwiło mi zrozumienie literatury naukowej z zakresu tej dyscypliny. Pobudziło zainteresowania i przekonanie o naukowym charakterze pracy archiwalnej, o którym do obecnej chwili jestem przekonany. Doświadczenie zawodowe, dzięki temu, że miałem dużą samodzielność merytoryczną, służyło mi zawsze do weryfikacji ustaleń teoretycznych, umacniało przekonanie o słuszności i celowości badań. Miało to tym większą wartość, że zawsze potem pracowałem bez wsparcia otoczenia, które składało się z historyków nieokazujących większego zrozumienia dla naukowych aspiracji archiwistyki i archiwistów.

W 1965 r. otrzymałem propozycję pracy w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i propozycję przyjąłem mimo bardzo trudnych warunków. Przez przeszło trzy lata dojeżdżałem do pracy z Kielc do Torunia. Zatrudniono mnie jako doświadczonego archiwistę, mającego parę publikacji, dobrą opinię z Uniwersytetu i pracy zawodowej. Miałem prowadzić ćwiczenia z archiwistyki, okazało się jednak, że dotychczasowy wykładowca archiwistyki, doc. Franciszek Paprocki, rezygnuje z wykładów i mnie powierzono wszystkie zajęcia z archiwistyki na III roku

studiów archiwalnych. Pierwszy semestr zajęć obejmował zagadnienia metodologiczne i teoretyczne archiwistyki: przedmiot, zakres i podział archiwistyki, rozwój archiwistyki, terminologia, jej zasady, procesy archiwotwórcze. Zakres tematyczny tego programu odpowiada w zasadzie mojemu dorobkowi. Tak więc autorzy programu studiów archiwalnych na UMK, wtedy jedynych na polskich uniwersytetach, dokładnie wyznaczyli zakres moich zainteresowań naukowych.

Studiowanie literatury do czasu pierwszego wykładu uniwersyteckiego sprawiło, że tematem mojej rozprawy doktorskiej stał się tytuł tego wykładu: „Archiwistyka – przedmiot, zakres, podział”. W czasie dyskusji nad koncepcją pracy na seminarium doktoranckim i zebraniu naukowym traktowano moje plany z rezerwą, a niekiedy wręcz byłem zniechęcany do tej pracy. Uważano ten temat za zbyt teoretyczny i tym samym trudny dla doktoranta. W swoich badaniach oparłem się nie tylko na dość gruntownej literaturze archiwalnej, ale także literaturze z metodologii ogólnej. Po trzech latach rozprawa została ukończona i przyjęta jeszcze przed obroną doktoratu do druku w „Rocznikach Towarzystwa Naukowego w Toruniu”². Jej wartość, moim zdaniem, polega na opracowaniu zarysu rozwoju archiwistyki do połowy XX w., przeprowadzeniu dowodu na odrębność archiwistyki jako dyscypliny naukowej, ustaleniu jej zakresu i granic problemowych oraz podziału dorobku. Ustalenia te zostały przyjęte w polskiej nauce. Dzisiaj książka ta jest mało dostępna, sam mam tylko jeden egzemplarz. Miałem propozycję wznowienia, ale pod warunkiem uzupełnienia treści o okres nowszy, które to uzupełnienia nie wydały mi się uzasadnione. Ewentualne wznowienia po tak długim okresie są uzasadnione, ale treść książki, moim zdaniem, może być uzupełniona tylko w postłowie.

W czasie oddawania do publikacji swojej rozprawy miałem już plan dalszej pracy – we wstępie już napisałem, że do podstawowych problemów metodologii archiwistyki należą także metody badawcze archiwistyki, które jednak ze względu na ograniczony stan badań jeszcze nie mogą zostać teraz, w momencie druku, omówione. Zdawałem sobie wówczas sprawę, że według wymagań metodologii ogólnej metody badawcze archiwistyki powinny tworzyć zbiór dający możliwość badania wszystkich problemów archiwistyki. Wiedziałem także, że archiwistyka może przejmować metody badawcze innych nauk. Nie wiedziałem jednak, że praca nad problemami metod badawczych zajmie mi tyle czasu – dopiero w 1978 r. byłem przygotowany naukowo do opracowywania następnej książki, której przygotowanie zajęło mi czas do 1982 r.

² Zob. B. Ryszewski, *Archiwistyka. Przedmiot, zakres, podział (studia nad problemem)*, Warszawa–Poznań 1972.

Przed wszystkim okres pracy nad nową książką wydłużył się z powodu objęcia przeze mnie stanowiska dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. Nieoczekiwanie jednak okazało się, że miało to pozytywny wpływ na zakres studiów.

W 1975 r. zacząłem studia w zakresie nauk systemowych i informacyjnych związane z zainteresowaniem możliwościami komputeryzacji bibliotek. Zdobyta wówczas wiedza okazała się pożyteczna, kiedy w 1978 r. podjąłem bezpośrednią pracę nad rozprawą habilitacyjną. Jej plan nie przewidywał jednak tak szerokiej treści z zakresu nauk systemowych, w szczególności o systemach informacyjnych. Koncepcja rozprawy nawiązywała do wybitnej książki Witolda Kuli *Problemy i metody historii gospodarczej*³. W trakcie pracy w powstającej rozprawie przeważać zaczęły rozważania o archiwalnych systemach informacyjnych i procesach archiwotwórczych, które później stały się teoretyczną podstawą studiów nad problemami komputeryzacji archiwów i nawet doprowadziły do sformułowania zasady strukturalnej. W 1982 r. rozprawa pt. „Problemy i metody badawcze archiwistyki” została oddana recenzentom – profesorom znanym z życzliwej postawy dla innowacji. Spotkała się jednak z ich nieufnością. Otrzymałem szereg postulatów dotyczących kwestii w rozprawie drugorzędnych, które wprowadziłem, chociaż dla zasadniczych celów rozprawy nic prawie one nie znaczyły. Byłem też ostrzegany – zapewne przez życzliwość – przed trudnościami, jakie rodzą studia metodologiczne. Recenzje były jednak dobre, umożliwiły habilitację w 1984 r. i publikację rozprawy w roku następnym⁴. Książka stała się nieodzowną w prowadzeniu od 1986 r. seminarium doktoranckiego i kształceniu niemałego grona moich uczniów. Z naszego seminarium doktoranckiego wyszło 19 doktorów archiwistyki i bibliologii, a sześciu z nich uzyskało habilitację z zakresu archiwistyki lub bibliologii, uzyskując kwalifikacje profesorskie.

Zasadniczym celem rozprawy było oczywiście ustalenie zbioru metod badawczych archiwistyki. Na opisany w rozprawie zbiór złożyły się metody dotąd z powodzeniem stosowane – przede wszystkim metoda historyczna, a ponadto metody przejęte z innych nauk: metoda systemów (analiza systemowa), metody badania systemów informacyjnych. Udało się zatem w istotny sposób powiększyć zbiór metod badawczych archiwistyki odpowiednio do powiększenia jej zasobu. Osobne miejsce zajęło opisanie archiwalnych systemów informacyjnych. Problematyka badania tych systemów powiększyła zakres archiwistyki, stając się podstawą teoretyczną badania komputeryzacji archiwów. Ważne miejsce w rozprawie zajęło także omówienie metody badania procesów archiwotwórczych poprzedzone zdefiniowaniem tych procesów. Procesy archiwotwórcze jako pojęcie znane było wcześniej, same procesy stanowiły też temat jednego

³ W. Kula, *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1963.

⁴ Zob. B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985.

z pierwszych moich wykładów uniwersyteckich. Dostrzegłem jednak ich początek w podręczniku holenderskim z 1898 r.⁵, natomiast opisana w rozprawie metoda ich badań stała się podstawą owocnego badania wielu archiwów i zespołów archiwalnych podejmowanych przez moich uczniów.

Dotychczasowy dorobek naukowy z zakresu metodologii archiwistyki, który mogę sobie przypisać, dotyczy metodologii pragmatycznej. Można to określić następującym tytułem: „Archiwistyka jako nauka i jej metody badawcze”. Pozostałem do dalszego badania apragmatyczną metodologią archiwistyki, którą dokładniej i prościej można określić jako metodologiczną ocenę dorobku archiwistyki – zbadanie jakości i kompletności zbioru twierdzeń i pojęć archiwistyki. W omawianej książce, w jej rozdziale siódmym, napisałem zarys tego ujęcia, które można nazwać metodologią pragmatyczną archiwistyki. Nie wiem, czy jeszcze powstanie na ten temat książka. Obawiam się, że moje twórcze lata minęły. Zajmuje mnie raczej interpretacja dotychczasowych ustaleń. Lata, które mogłem na metodologię apragmatyczną archiwistyki poświęcić, zajęły badania problemów komputeryzacji archiwów i wynikających z nich zasad teoretycznych.

W 1985 r. w podręczniku *Archiwistyka*⁶, przygotowywanym na zlecenie PWN, podjąłem napisanie części obejmującej teorię i metodykę archiwalną. Całość podręcznika znacznie przekroczyła jednak ograniczoną przez wydawcę objętość, zmuszony byłem zatem, jako odpowiedzialny za przygotowanie całości, ograniczyć do minimum część własną – metodologię i teorię. Zarys tej problematyki zawiera mój referat przedstawiony na V Powszechnym Zjeździe Archiwistów w Olsztynie w 2007 r. pt. „Teoretyczne podstawy działalności archiwów”⁷. Być może uda się jeszcze skończyć i opublikować szerszą wersję tego opracowania.

Przełom w moich studiach nad komputeryzacją archiwów spowodowała rewolucja mikrokomputerowa, która umożliwiła bezpośrednią pracę na komputerach bez uciążliwych i powodujących pomyłki etapów pośrednich. W 1987 r. otrzymałem ze środków na badania pierwszy mikrokomputer IBM z dyskiem o pojemności zaledwie 20 MB. Rozpocząłem, przy zastosowaniu programu ISIS, pracę polegającą na tworzeniu baz danych do opisu archiwaliów. Takich baz danych sam założyłem dziesięć. Była to doświadczalna część mojej pracy. Opisałem to dość szczegółowo w napisanej i wydanej w 1994 r. książce pt. *Problemy komputeryzacji archiwów*⁸.

⁵ S. Muller, J.A. Feith, R. Fruin, *Hendleiding voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven, ontworpen in opdracht van de Vereeniging van Archivarissen in Nederland*, Groningen 1898.

⁶ H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989.

⁷ Zob. B. Ryszewski, *Teoretyczne podstawy działalności archiwów* [w:] *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie. Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn, 6–8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 15–22.

⁸ *Idem, Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994.

Stanąłem na stanowisku tradycyjnym w archiwistyce, że dostęp do zawartości zasobu archiwalnego powinien odbywać się przez opis poszczególnych całości i części zasobu, uznałem bowiem za zawodny dostęp bezpośredni do skanowanych archiwaliów. Kwestia ta była rozważana w niektórych referatach sympozjum „Standaryzacja archiwalnego opisu archiwalnego”, które odbyło się w Olsztynie w październiku 2015 r., a materiały zostały opublikowane w tomie III serii „Symposia Archivistica” w roku 2016⁹.

Rezultatem tych studiów na bazach danych oraz literatury naukowej, głównie angielskiej – chodzi o znane prace M. Cooka i opisy standardów opisu archiwaliów – było sformułowanie zasady strukturalnej i opracowanie standardu FOPAR.

Zasada strukturalna zalecała jako obowiązującą analizę struktury zasobu archiwalnego, jej poszanowanie i rekonstrukcję. Rozszerzała zasadę proveniencji i mogła stać się podstawą znacznych zmian w obowiązującej metodyce. Jest to temat sam w sobie. Zastosowanie zasady strukturalnej uważam za nieodzowne w komputeryzacji archiwów drogą klasyczną, opisaną w książce *Problemy komputeryzacji archiwów*.

FOPAR w istocie jest niczym innym jak tylko tradycyjnym standardem opisu archiwalnego, w którym uwzględniono należycie wymagania informatologiczne i systemowe, stosuje się w nim zalecenia zasady strukturalnej, a ponadto opis na każdym poziomie struktury zasobu uwzględnia należycie jego charakterystykę wyszukiwawczą.

W trakcie prac nad komputeryzacją podjąłem w latach 1992–1998 próbę rozszerzenia badań nad komputeryzacją archiwów. W tym celu zorganizowałem siedem sympozjów. Dzięki grantom UMK i KBN na tym etapie, po ukończeniu moich prac teoretycznych i po opracowaniu standardu FOPAR, podjąłem próby, nie zawsze udane, wciągnięcia do pracy – głównie przy referatach na sympozjach – moich współpracowników, m.in. zajmujących się tzw. rozszerzeniem FOPAR-u. Dzięki posiadanym środkom współpracowało ze mną na różnych etapach pracy pięćdziesiąt osób – archiwistów, historyków i informatyków.

Mimo to efekt upowszechnienia FOPAR-u był połowiczny, choć powstał znaczny dorobek publikowany w utworzonej wówczas serii wydawniczej „Komputeryzacja archiwów”. Standard FOPAR został nieufnie przyjęty w środowiskach archiwalnych, choć nie znam na jego temat żadnej otwartej krytyki, a jedynie pośrednio do mnie docierające opinie na temat nadmiernej szczegółowości opisów jednostkowych. Jest on w istocie mało znany. Nikt też mnie nie pytał o jego źródła, które tkwią – mogę to wskazać – w dorobku archiwistyki polskiej.

⁹ *Standaryzacja opisu archiwalnego*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2016 („Symposia Archivistica”, t. III).

Okres od 1998 r. już nie przynosił nowych rezultatów w moich pracach metodologicznych i teoretycznych. Zainteresowanie moimi pracami osłabło, a kontakty z NDAP ograniczyły się do zlecenia mi recenzji tłumaczeń standardów i opinii. Działo jednak seminarium – magisterskie i doktoranckie, dzięki którym zyskałem bardzo zdolnych i szybko czyniących postępy współpracowników. Jubileusz dwudziestopięciolecia seminarium doktoranckiego dał sposobność do inicjatywy polegającej na wznowieniu zebrań naukowych w ulubionej przeze mnie formie kameralnych sympozjów. Już w 2012 r. zaczęliśmy organizować doroczne sympozja z dobranym gronem referentów i zamkniętym gronem uczestników. Od 2013 r. zajmujemy się problemami komputeryzacji archiwów. Materiały każdego sympozjum są publikowane – od drugiego sympozjum w osobnej serii „Symposia Archivistica”, którego tom pierwszy został opublikowany jako wydawnictwo IPN¹⁰.

Prace nasze poświęcone teorii archiwalnej trwają. W 2016 r. sympozjum poświęcono problemom opisu archiwalnego w skomputeryzowanych systemach informacyjnych i obecnie funkcjonujących bazach danych, na wszystkich poziomach opisu¹¹.

Swoją ostatnią książkę dedykowałem moim uczniom, z którymi współpraca była dla mnie zawsze inspiracją. Teraz moi uczniowie przejęli trud pracy nad podjętą przeze mnie problematyką. Nadaje to sens mojej pracy.

Przedstawiony przegląd mojego metodologicznego i teoretycznego dorobku zwraca uwagę głównie na trzy wymienione książki poświęcone metodologii archiwistyki i problemom komputeryzacji archiwów. Pomijam kilkadziesiąt artykułów, które zawierają tylko komentarze do zasadniczych ustaleń. Pomijam także oczywiście mój dorobek z zakresu historii, bibliologii i informatyki historycznej.

¹⁰ *Zasada strukturalna jako podstawa opisu archiwaliów w zintegrowanych systemach informacji archiwalnej*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2015 („Symposia Archivistica”, t. I); *Komputeryzacja i digitalizacja w archiwach*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2016 („Symposia Archivistica”, t. II); *Standaryzacja opisu archiwalnego...* („Symposia Archivistica”, t. III); *Problemy archiwalnego opisu informacyjnego*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Warszawa 2017 („Symposia Archivistica”, t. IV); *Problemy archiwalnych systemów informatycznych*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2019 („Symposia Archivistica”, t. V).

¹¹ *Zob. Problemy archiwalnego opisu informacyjnego...* („Symposia Archivistica”, t. IV).

Nagranie audio wykładu prof. Bohdana Ryszewskiego – zeskanuj kod QR i słuchaj.

Fotografie

Zastępca prezesa Instytutu Pamięci Narodowej dr Mateusz Szpytma podczas otwarcia sympozjum „Problemy wyszukiwania informacji w polskich archiwach”, NDAP, Warszawa, 25 października 2018 r.

Wystąpienie naczelnego dyrektora archiwów państwowych dr. Wojciecha Woźniaka, NDAP, Warszawa, 25 października 2018 r.

Wystąpienie przewodniczącego Rady Naukowej serii „Symposia Archivistica” prof. Bohdana Ryszewskiego, NDAP, Warszawa, 25 października 2018 r.

Uczestnicy sympozjum. Od lewej: dr Rafał Leśkiewicz (w trakcie wygłaszania referatu), dr Agnieszka Rosa, prof. Waldemar Chorążyczewski, NDAP, Warszawa, 25 października 2018 r.

Prelegenci: dr Agnieszka Rosa, prof. Waldemar Chorążyczewski, dr Jerzy Bednarek (podczas swojego wystąpienia), NDAP, Warszawa, 25 października 2018 r.

Obrady podczas drugiego dnia sympozjum, Centrum Edukacyjne IPN im. J. Kurtyki „Przystanek Historia”, Warszawa, 26 października 2018 r.

Wystąpienie dr Anny Żeglińskiej, Centrum Edukacyjne IPN im. J. Kurtyki „Przystanek Historia”, Warszawa, 26 października 2018 r.

Wystąpienie dr. Mariusza Żuławnika, obok prof. Krzysztof Narojczyk, Centrum Edukacyjne IPN im. J. Kurtyki „Przystanek Historia”, Warszawa, 26 października 2018 r.

Doktor Paweł Perzyna podczas wygłaszania referatu, obok Jacek Ryzko, Centrum Edukacyjne IPN im. J. Kurtyki „Przystanek Historia”, Warszawa, 26 października 2018 r.

Uczestnicy sympozjum. Od lewej: prof. Krzysztof Narojczyk, ks. dr hab. Roman Majka, dr Magdalena Wiśniewska-Drewniak, dr Katarzyna Kubicka, Centrum Edukacyjne IPN im. J. Kurtyki „Przystanek Historia”, Warszawa, 26 października 2018 r.

Rozmowy podczas przerwy w obradach: dr Katarzyna Kubicka i prof. Bohdan Ryszewski, Centrum Edukacyjne IPN im. J. Kurtyki „Przystanek Historia”, Warszawa, 26 października 2018 r.

Noty o autorach

JERZY BEDNAREK

(ur. 1971), dr nauk humanistycznych. Absolwent UŁ, zastępca dyrektora Biura Badań Historycznych IPN. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół polskiej myśli politycznej w XIX w., powojennej konspiracji antykomunistycznej, historii służb specjalnych, teorii i metodyki archiwalnej. Redaktor naczelny rocznika „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” (2008–2019), członek polsko-ukraińskiej grupy roboczej publikującej tomy źródłowe w serii „Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych”, członek kolegium recenzentów pisma naukowego „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”. Autor i współredaktor m.in. następujących publikacji: *W kręgu „teczek”. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej* (Toruń 2006; wspólnie z P. Perzyną); *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej (stan na dzień 31 grudnia 2008 roku)* (Warszawa 2009; wspólnie z R. Leśkiewiczem); *Archiwa – Historia – Pamięć. Bilans 15 lat działalności archiwalnej Instytutu Pamięci Narodowej* (Łódź–Warszawa 2018; wspólnie z R. Leśkiewiczem i P. Perzyną); *Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Dwadzieścia lat polsko-ukraińskiego projektu naukowego 1996–2016* (Warszawa–Kijów 2018; wspólnie z J. Szapowałem).

WALDEMAR CHORAŻYCZEWSKI

(ur. 1967), dr hab., prof. UMK w Toruniu. Absolwent Wydziału Humanistycznego UMK, pracownik Archiwum Państwowego w Toruniu (1991–1992), następnie UMK (od 1992 asystent, od 1998 adiunkt, od 2011 prof. nadzw.; 2001–2005 – kierownik Podyplomowego Studium Archiwistyki, 2005–2012 – zastępca dyrektora Instytutu Historii i Archiwistyki, 2012–2019 – prodziekan Wydziału Nauk Historycznych, 2018–2019 – kierownik Zakładu Archiwistyki UMK); dr (1997), dr hab. (2008, na podstawie rozprawy „Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych”).

MONIKA COŁBECKA

(ur. 1987), absolwentka archiwistyki i zarządzania dokumentacją na Wydziale Nauk Historycznych UMK w Toruniu. Od 2019 r. pracuje na stanowisku asystenta w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Obecnie uczestniczka studiów doktoranckich w zakresie historii na toruńskim uniwersytecie. Realizowany projekt badawczy dotyczy zagadnienia usług informacyjnych świadczonych przez archiwa. Jej zainteresowania badawcze obejmują: teorię archiwalną, informację archiwalną oraz problemy związane z informacyjnym wymiarem archiwistyki.

KATARZYNA KUBICKA

(ur. 1970), dr nauk humanistycznych. Absolwentka Wydziału Nauk Historycznych UMK w Toruniu (1994, specjalizacja archiwistyczna), uczestniczka 33. Kursu Naukowego w Szkole Archiwalnej w Marburgu (1999–2000), dr (2009, Wydział Humanistyczny UWM w Olsztynie), od 1994 r. pracownik Archiwum Państwowego w Gdańsku (od 1996 kierownik Oddziału I – Materiałów archiwalnych powstałych do zakończenia działań wojennych w 1945 r., od 2012 zastępca dyrektora).

RAFAŁ LEŚKIEWICZ

(ur. 1977), dr nauk humanistycznych, były dyrektor Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Warszawie i Biura Informatyki IPN oraz Centralnego Ośrodka Informatyki. Obecnie zastępca dyrektora Biura Badań Historycznych IPN w Warszawie i ekspert w Ministerstwie Cyfryzacji. Autor, współautor i redaktor ponad 110 publikacji z zakresu historii najnowszej, archiwistyki i informatyki. Uczestnik kilkudziesięciu konferencji naukowych organizowanych w Polsce i za granicą. Opublikował m.in. *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946–1955). Organizacja, funkcjonowanie, procesy archiwizacyjne* (Warszawa–Poznań 2009); *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej (stan na dzień 31 grudnia 2008 r.)* (Warszawa 2009; wspólnie z J. Bednarkiem); *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów* (Warszawa 2013; wspólnie z A. Jusupowiciem). Ostatnio opublikował *North Korean Archive Project. Documentation on DPRK in the European Network of Official Authorities in Charge of the Secret Police Files – Archives from the Institute of National Remembrance in Poland* (Seoul 2018; wspólnie z J. Hosaniak). Członek redakcji „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej” i „Aparatu Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”. Współtwórca i członek Rady Naukowej serii wydawniczej „Symposia Archivistica”.

ROMAN MAJKA CSMA

(ur. 1962), dr hab. Absolwent studiów filozoficzno-teologicznych w Instytucie Teologicznym Księży Misjonarzy PAT w Krakowie (1989), pracownik administracji Domu Macierzystego Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła w Miejscu Piastowym, archiwista w Archiwum Generalnym Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła w Markach (od 1995), dr (2006, UWM w Olsztynie), dr hab. (2019, UMK w Toruniu), wykładowca w Collegium Verum w Warszawie (od 2008). Autor m.in. publikacji: *Problemy opracowania zasobu archiwów zakonnych w skomputeryzowanych systemach informacyjnych na przykładzie Zgromadzenia Świętego Michała Archanioła* (Warszawa 2008); *Różnorodność i standaryzacja w archiwach zakonnych Kościoła rzymskokatolickiego* [w:] *Archiwistyka między różnorodnością a standaryzacją* (Toruń 2013); *Problem zespołowości w archiwach zakonnych* [w:] *Zatrzymać przeszłość, dogonić przyszłość. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. Wrocław, 5–7 września 2012 r.* (Warszawa 2013); *Archiwa i procesy archiwotwórcze wybranych zgromadzeń zakonnych założonych na ziemiach polskich w XIX i XX w.* (Marki 2019).

PAWEŁ PERZYNA

(ur. 1967), dr nauk humanistycznych. Absolwent Wydziału Filozoficzno-Historycznego UŁ. W latach 1991–1992 nauczyciel historii. Od 1992 r. w służbie archiwalnej jako pracownik Archiwum Państwowego w Łodzi (1992–2000), a następnie naczelnik Oddziałowego Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN / Archiwum IPN w Łodzi. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na zagadnieniach z zakresu archiwistyki oraz najnowszej historii Polski. Członek Rady Naukowej serii wydawniczej „Symposia Archivistica”, w latach 2008–2019 sekretarz redakcji „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”. Jest autorem i współredaktorem m.in. publikacji: *Jarocin w obiektywie bezpieki* (Warszawa 2004); *W kręgu teczek. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej* (Łódź–Toruń 2006); *Błażej Stolarski 1880–1939. Biografia społecznika, działacza gospodarczego i polityka* (Łódź–Warszawa 2017); *Archiwa – Historia – Pamięć. Bilans 15 lat działalności archiwalnej Instytutu Pamięci Narodowej* (Łódź–Warszawa 2018; wspólnie z J. Bednarkiem i R. Leśkiewiczem).

AGNIESZKA ROSA

(ur. 1983), dr nauk humanistycznych (2010), edukatorka archiwalna i historyk archiwów. W swojej pracy zawodowej łączy wykształcenie historyczno-archiwalne z przygotowaniem pedagogicznym i zainteresowaniami informatologicznymi. Pracuje na stanowisku adiunkta na UMK w Toruniu, aktywnie uczestnicząc w kształceniu młodych kadr archiwalnych. Jej zainteresowania badawcze, których pokłosiem są publikacje naukowe (w tym m.in. 2 książki autorskie,

10 pod redakcją) i zrealizowane projekty, obejmują: archiwistykę, zwłaszcza działalność edukacyjną archiwów i komputeryzację archiwów, a także archiwizację Internetu i teorię egodokumentu. Jest członkiem Rady Naukowej serii wydawniczej „Symposia Archivistica”, sekretarzem redakcji czasopisma „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”, pomysłodawczynią i założycielką Forum Edukatorów Archiwalnych, zastępcą przewodniczącego zarządu Sekcji Edukacji Archiwalnej Stowarzyszenia Archivistów Polskich, członkiem Polskiego Towarzystwa Historycznego, Towarzystwa Naukowego w Toruniu i Stowarzyszenia Archivistów Polskich, kierownikiem naukowym cyklicznej konferencji pt. „Toruńskie Konfrontacje Archiwalne” (od 2007) oraz współredaktorką serii wydawniczej o tej samej nazwie.

BOHDAN STANISŁAW RYSZEWSKI

(ur. 1934), emerytowany prof. nauk humanistycznych. Absolwent UMK w Toruniu (1958, historia i Studium Archiwalne); archiwista (Kielce, 1958–1966), nauczyciel akademicki na UMK (1966–1998); dr (1970), dr hab. (1984). Dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu (1974–1986), zastępca dyrektora, następnie dyrektor Instytutu Historii i Archiwistyki (1987–1994), kierownik Zakładu Archiwistyki (1992–1998), kierownik Podyplomowego Studium Archiwistyki (1987–1997) prof. nadzw. (1990–1999), prof. zw. (1999). Od 1998 r. na UWM w Olsztynie: kierownik Zakładu i Katedry Archiwistyki (1998–2005), dyrektor Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych (2003–2005), od 2005 r. na emeryturze, prowadził wykłady zleczone na UWM (do 2014); członek Senatu UMK (1971–1991), UWM (2003–2005). Członek: Polskiego Towarzystwa Historycznego (od 1958; przewodniczący Komisji Archiwalnej i Nauk Pomocniczych Zarządu Głównego 1994–1999), Association for History and Computing (założyciel i przewodniczący Oddziału Polskiego 1994–1999), członek wydziału Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Komitetu Nauk Historycznych PAN (1996–1999). Autor przeszło 100 prac naukowych z zakresu archiwistyki, informacji naukowej, metod komputerowych w naukach historycznych oraz historii XIX w., w tym: *Archiwistyka – przedmiot, zakres, podział (studia nad problemem)* (Warszawa 1972); *Problemy i metody badawcze archiwistyki* (Toruń 1985), *Problemy komputeryzacji archiwów* (Toruń 1994); współautor publikacji: *Archiwistyka* (Warszawa 1989). Badał podstawy metodologii archiwistyki i teorii archiwalnej, m.in. ustalił jej status naukowy i opisał metody, sformułował zasadę strukturalną i naukowe podstawy komputeryzacji archiwów. Promotor 19 prac doktorskich na UW, UMK i UWM.

JACEK RYŻKO

(ur. 1983), historyk, archiwista. Absolwent UKSW i UW. W latach 2007–2019 pracownik Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów / Archiwum IPN. Specjalizuje się w dokumentacji archiwalnej okresu II wojny światowej.

MAGDALENA WIŚNIEWSKA-DREWNIAK

(ur. 1990), dr nauk humanistycznych w zakresie historii – specjalność archiwistyka i zarządzanie dokumentacją. Autorka badań i opracowań w szczególności dotyczących archiwów społecznych, od 2018 r. zatrudniona w Katedrze Archiwistyki i Zarządzania Dokumentacją Wydziału Nauk Historycznych UMK w Toruniu. W latach 2016–2019 kierownik grantu NCN „Archiwa społeczne w Polsce – wielokrotne studium przypadku”. Zainteresowania naukowe: archiwa oddolne i niezależne, teoria archiwalna, nowe trendy w badaniu dziedziny archiwalnej.

WOJCIECH WOŹNIAK

(ur. 1975), dr nauk humanistycznych w zakresie historii (2004), politolog, archiwista. Absolwent Uniwersytetu Opolskiego (Instytut Nauk Społecznych – 1999, Instytut Administracji – 2000). W latach 1999–2009 pracownik Archiwum Państwowego w Opolu (archiwista, następnie kierownik Oddziału opracowania materiałów archiwalnych powstałych po 1945 r., członek Komisji Metodycznej oraz sekretarz Komisji Archiwalnej Oceny Dokumentacji). Zastępca dyrektora (2009–2012), a następnie dyrektor (2012–2016) Narodowego Archiwum Cyfrowego, naczelny dyrektor archiwów państwowych (2016–2018). Od 2019 r. pracuje w Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej. Od 2008 r. uczestniczył w pracach nad Zintegrowanym Systemem Informacji Archiwalnej (ZoSIA). Członek zespołów przy Naczelnym Dyrektorzem Archiwów Państwowych: Informatyka i Archiwa (2008–2009) oraz ds. Monitorowania Pilotażowego Wdrożenia Systemów Elektronicznego Zarządzania Dokumentacją w Podlaskim Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku i Podkarpackim Urzędzie Wojewódzkim w Rzeszowie (2010). Zasiadał w Radzie ds. Informatyzacji i Digitalizacji przy Naczelnym Dyrektorzem Archiwów Państwowych, był obserwatorem w pracach DLM Forum oraz uczestniczył w pracach Archival Advisory Board projektu e-ARK. Jest współautorem tłumaczenia standardu *Encoded Archival Description – EAD_PL. Międzynarodowy standard zapisu informacji o zasobie archiwalnym* (2009) oraz opracowania *Narodowe Archiwum Cyfrowe. Wizja, projekt, ludzie* (2010), a także autorem publikacji w periodykach historycznych i archiwalnych. Od 2015 r. członek Rady Naukowej pisma „Archiwa – Kancelarie – Zbiory”. Współpracuje z Instytutem Historycznym UW, gdzie prowadzi zajęcia z elektronicznego zarządzania dokumentacją.

ANNA ŻEGLIŃSKA

(ur. 1975), dr nauk humanistycznych w zakresie historii – archiwistyki. Absolwentka filologii polskiej (1999) i historii, specjalność archiwistyka – archiwistyka komputerowa na UWM w Olsztynie (2000), dr (2007, UWM), pracownik archiwum Izby Celnej w Olsztynie (2001–2007), adiunkt w Zakładzie Archiwistyki, Bibliotekoznawstwa i Informatyki UWM (2008–2019), adiunkt w Zakładzie Metodologii Historii, Historii Historiografii i Archiwistyki Uniwersytetu Gdańskiego (od 2019). Autorka publikacji z zakresu archiwistyki, w szczególności nt. wschodniopruskich archiwów rodowych, metod wyszukiwania w archiwalnych systemach informacyjnych, a także problemu uzupełniania narodowego zasobu archiwalnego o mające wartość historyczną relacje *oral history*. Członek Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, Polskiego Towarzystwa Historycznego, Polskiego Towarzystwa Historii Mówionej, Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Międzynarodowego Centrum Zarządzania Informacją (The International Center for Information Management Systems and Services, ICIMSS) z siedzibą w Toruniu oraz Międzynarodowego Stowarzyszenia Organizacji Wiedzy (The International Society for Knowledge Organization, ISKO).

MARIUSZ ŻUŁAWNIK

(ur. 1977), dr nauk humanistycznych w zakresie historii. Absolwent Wydziału Historycznego UW (2001) i Podyplomowego Studium Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej na UKSW (2003). Od 2016 r. zastępca dyrektora Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, od 2019 r. redaktor naczelny „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”, członek Towarzystwa Naukowego Płockiego. Pracował m.in. w Biurze Rzecznika Interesu Publicznego, od 2006 r. w Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów / Archiwum IPN. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się na najnowszej historii Polski ze szczególnym uwzględnieniem dziejów politycznych Mazowsza w XX w. Autor monografii *Polska prasa polityczno-informacyjna na Mazowszu Północnym w latach 1918–1939* (Warszawa 2011) oraz kilkudziesięciu artykułów naukowych i popularnonaukowych publikowanych m.in. na łamach „Przeglądu Archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej”, „Rocznika Historycznego Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego”, „Rocznika Mazowieckiego”, „Studiów Mazowieckich”, „Notatek Płockich”, „Płockiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego”, „Rocznika Towarzystwa Naukowego Płockiego”, „Ziemi Zawkrzeńskiej”, „Niepodległości i Pamięci”. Stały współpracownik Rady Naukowej serii wydawniczej „Symposia Archivistica”.

Summaries

Bohdan Ryszewski, Professor emeritus (University of Warmia and Mazury in Olsztyn)

Introduction to the Symposium 'Problems of Information Retrieval in Polish Archives'

The author presents the most important facts from the history of symposia that have been implemented since 2012, initiated during the jubilee doctoral seminar of Prof. Bohdan Ryszewski in 2011. He discusses the concept of meetings and activities of the Scientific Council working on the scientific content of each symposium at three working meetings. The author presents the subject of the current symposium which takes the general search problems and detailed search methods implemented in various selected archival resources into account. He draws attention to the shortcomings of the current search status, raising a discussion on them. Therefore, according to Prof. Bohdan Ryszewski, not enough consideration is given to important problems arising from the diversity of the historically shaped Polish archival resource. The author deems the consideration of the proper structure of the resource and the insufficient number of predicted search in effect of which, the information depth of the descriptions is too small, as the most important reason for the lack of standards for the description of archives. Another important issue that he draws attention to are the changing functions of archives, affecting the need for revising views on categories of users and their role as an important element of the information system. Indexing is another problem; there is no indexing method, being specific for archives, more complicated than in other collections and requiring the creation of an appropriate methodology and training.

Waldemar Chorążyczewski, Professor (Nicolaus Copernicus University in Toruń)

Several Notes about Searching in Archives in Connection with the Social Functions of Archives

Searching in archives is a process in which the user reaches for the information they need in the archives. The archivist and information aids prepared by the user mediate between the user and the information. The search looks different depending on the social function of archives. In the conditions of dominance of the official (legal and administrative) function, the user needs information or documents of such legal value that can constitute evidence in administrative or court proceedings. Such a user can completely rely on the archivist who performs a search on their behalf. Information aids for the user are not necessary, registration funds created for the sole use of the archivist are sufficient. In the conditions of the dominance of the scientific function, the user desires personal direct access to the archives, in which they search through archival information aids prepared by the archivist specifically for them. The scientific user needs complete and provided information so that they can assess the authenticity of the archival materials and the reliability of the information stored therein. In a narrow scope, a scientific user should even be a better expert on archival materials than an archivist. In the conditions of the dominance of the public (educational, ideological) function, it is possible for the user to reach archival materials and information contained therein as well as rely on the archivist's mediation. The user does not want complete information, but rather information that properly illustrates the thesis.

Wojciech Woźniak, Ph.D. (General Prosecutor's Office of the Republic of Poland)

Strategy for Study in State Archives from the Point of View of Users' Needs

The information activity of state archives, and its development, is closely related to the user and their information needs, and all the planning and programming work in the long run must take this relationship into account. The second important parameter of thinking about the study is the statement that in the last 18 years, there has been a growing gap between the studied and the unprocessed resource. It seems reasonable that state archives, after providing information at the basic level, undertake work aimed at deepening information about the resource. Activities of this kind should be planned for the next few years and included in the framework of the Development Strategy. The main goal of the Strategy should be to plan work that will lead to the creation of a complete, transparent and efficient information system, using the latest technologies and open to the needs of users who are at varying degrees of

preparation for using archives. Such an information system will become an important part of the state's information ecosystem.

Jerzy Bednarek, Ph.D. (Institute of National Remembrance in Warsaw)
Categorization of Users of the Archives of the Institute of National Remembrance

The scientific description of archives, their organization and resources must serve all types and categories of users. However, the issues arising from sharing archival materials, including forms of its accessibility, organization of sharing, resource records and publication of various archival aids are inseparable from the basic role played by their users in archives. They use archives for a specific purpose and thus gain the benefit of information. This postulate of such a view on archive users is partly implemented by this article. It attempted to generally categorize and characterize users of the INR Archive, and their basic categories were defined on the basis of the type of rights they have in accessing the INR archival resource. Such an approach seems to be the most obvious due to the fact that, unlike state archives, in general, the archives of the Institute of National Remembrance are still subject to various concessions and restrictions on access, the source of which is there in the specific provisions of the Act on the Institute of National Remembrance. Therefore, despite the fact that each separate category of users in this case will be characterized by different information needs, to a large extent, the rules of making files available to them by the INR Archive still remain top-defined and specified by the Polish legislator.

Rafał Leśkiewicz, Ph.D. (Institute of National Remembrance in Warsaw)
Several Remarks on Metadata in Archived IT Systems

The subject of the article refers to the author's considerations in the field of IT archival systems, which he has been scientifically involved in for many years. The article focuses on the issue of applying metadata standards used in archival IT systems. This issue is related to the digitization developed for many years in Polish archives, in particular the digitization of archival materials. At the beginning the article focuses on a brief discussion of the basic principles of designing archival IT systems, later on it focuses on general considerations related to metadata, without referring to specific examples of the existing or designed archival IT systems. The main purpose of the text is to present a model of conduct using one of the most important elements of any IT system that supports archives in a substantive way, namely the metadata standard(s). Finally, attention was drawn to the initiative that has appeared recently on the basis of the activities of the International Council on Archives, aiming at the consolidation of 4 international standards of archival description (ISAD[G],

ISAAR[CPF], ISDIAH, ISDF). As a result of the work of the Team of experts in the years 2012–2016, the international Conceptual Model for Archival Description called RiC (Records in Contexts) was created.

Agnieszka Rosa, Ph.D. (Nicolaus Copernicus University in Toruń)

Monika Cołbecka (KEN Pedagogy University in Krakow, Nicolaus Copernicus University in Toruń)

Information Barriers for Archive Users

The aim of the article is to discuss the possibilities of determining the information needs of archive users by examining their information barriers. The authors noted that so far no research on the users of Polish archives has been conducted on a larger scale – their needs, behaviors or barriers, as well as search and access subsystems, although the possibilities of such research, their scope have been discussed in archival literature since the 1980s. In the article, in turn, they discussed the issue of information barriers, their typology and the state of research on this issue, then characterized the relationships between barriers, the needs and information behaviors of archive users, as well as the impact of users' information barriers on the functioning of the search subsystem. They focused on presenting the possibility of conducting a survey of users' information barriers, posting the results of a survey conducted on a group of 52 students – archive users in the article. The conducted survey can become the basis for further archives of information barrier research extended to other groups of users.

Anna Żeglińska, Ph.D. (Gdańsk University)

Information Search Method

The presented search method was developed on the basis of queries carried out by the author in two on-line archival resources: the portal of the Supreme Directorate of State Archives – szukajwarchiwach.pl and the archives of the security service of the former GDR – Stasi Unterlagen Archiv. The author treats the search for information as a process of searching and finding relevant information in response to a demand (i.e. a specific information need) expressed in the manner provided in a given information and search system (hereinafter: SIW). Thus, the search system, through which the information search process takes place, in response to a question asked, should not only ensure that the selection from the search set of information corresponds to the conducted query, but also (in the course of the system's cooperation with the user) satisfies their individual information needs. The presented search method includes several separate stages. The first is the preparation for information search, the next is to specify the purpose of the search that will correspond to the subject and scope of information contained in the SIW, in particular in its information

set (database), which can be reached using the search tools provided. The third stage is the expression of the basic subject and scope of the search in the information and search language adopted in the given system and its entry in the form of a search instruction. The issue of choosing searching strategies was described as the fourth stage of searching. An important stage of the search is to express the main subject and scope in the information and search language adopted in the given information search system and its entry in the form of a search instruction. The next step is to carry out the task of determining the accuracy (precision) and completeness (recall) of information proving the efficiency of the SIW, as well as the search. Accurately searched information can include information relevant to the question (relevant) and incorrectly searched by the system (information noise, irrelevant information), and it can also occur that the information in the set and corresponding to the question is not shown (information silence). The two indicators: precision and recall, have the greatest value and are crucial in measuring the effectiveness of the search. In order to check the two key search parameters (indicators), i.e. the degree of accuracy and completeness, in the seventh stage, various modifications should be made, i.e. transformations of the applied search instruction. The last stage involves the end of the search in the form of exiting the system successfully or exiting unsuccessfully. The research carried out using the presented search method allows you to see not only errors, but also indicate their causes – which is extremely important in order to improve any information and search system.

Mariusz Żuławnik, Ph.D. (Institute of National Remembrance in Warsaw)
Jacek Ryzko

Search Problems in Electronic Databases of Victims of German and Soviet Terror

The authors presented electronic databases used in the current operations of the Information Center for Victims of the Second World War, functioning as part of the Archives of the Institute of National Remembrance. They included three data sets – Arolsen Archives (formerly the International Search Service in Bad Arolsen), the documentary program ‘Personal losses and victims of repression under German occupation 1939–1945’ (Straty.pl) and the ‘Index of the Repressed’. The INR is the only institution in Poland and in the former Eastern Bloc that has permanent access to it. The authors discussed the history of the creation of dedicated databases and how to conduct queries. They drew attention to the problems encountered by their users.

Paweł Perzyna, Ph.D. (Institute of National Remembrance in Łódź)

Attempts to Create Archival IT Systems in Polish Archives

The author discussed attempts to create archival IT systems in Polish archives. At the outset, he stated that they lack a uniform IT system created for them, whose elements would correspond to all the functions of archives, combined the development and access to information with its management, and created optimal conditions for searching and sharing information. In connection with the above, he decided to treat such a set of related elements available in the local or wide network as a trailer of the IT system in archives, corresponding even in a residual form to at least two modules of the future system. In his argument he referred to the only theoretical model of the archival IT system, developed in the 1990s by Bohdan Ryszewski. In the analytical part, the author presents the assumptions of information and search systems: 'Archives' (operating in the 1990s in the Central Military Archives) and the Open Archive System (implemented in social archives), systems supporting the management of the state archives resources and the INR archive: Integrated Archive Information System (ZoSIA), Access to Memory (ICA-AtoM), as well as the Digital Archive of the Institute of National Remembrance, which is the closest to the creation of a comprehensive archival IT system.

Katarzyna Kubicka, Ph.D. (State Archives in Gdańsk)

Searching in the Resources of the State Archives in Gdańsk

The issue of searching in the resources of the State Archives in Gdańsk, depending on the type of archival materials and the interest of a given group of researchers, is varied. At the same time, several websites are available for online search. The most important is the search archives website, which presents descriptions of archival materials and scans. On this website, users have two options of searching information. One of them is choosing the archives tab, then one of the 82 institutions currently included in the ZoSIA system. You can view data separately from the State Archives in Gdańsk, separately from the State Archives in the Gdańsk Branch in Gdynia. In search archives, Internet users also have the option of conducting queries in the system through the so-called advanced search using filters limiting the search to selected archives, information from the team, unit or object level. The fact that inventories developed over many decades, with varying depth of information, partly German-language, rarely having indexes, has been subject to retro-conversion causes barriers to the effective search of data published in search archives. Traditionally, the largest percentage of queries directed to the Archives are genealogical queries. In this case, researchers have two important pages prepared by genealogists in cooperation with state and church archives at their disposal. This is a database of record files of the Pomeranian Genealogical Society – www.ptg.pl.

gda.pl and a genealogical website of Tomasz Nitsch – metryki.genbaza.pl publishing scans of record files.

Roman Majka CSMA, Ph.D. (Collegium Verum in Warsaw)

Search in Religious Archives

One of the basic assumptions of every archive, including the monastic, is the availability of its archival resources. The information search is carried out under strictly defined procedures, instructing searchers how to obtain archival information using traditional and modern archival aids. Traditional systems include card and book inventories, catalogs and indexes. Modern archive aids include databases built using a computer with software developed on the basis of the FOPAR standard, the author of which is Prof. Bohdan Ryszewski, but adapted to the specifics of the religious archives resource. The FOPAR standard presented in the considerations indicates its possibility of being used in the archival description and searching for information at individual levels of the prepared archival study, e.g. archive, archival assembly, subassembly, archival series, archival class, archival unit, document. Without diminishing the value of traditional archival aids with their search elements, the article indicates greater functionality of modern archival aids with their multitude of description fields and search capabilities. The discussed issue of searching archival information using traditional and modern archival aids is supported by examples taken from religious archives.

Magdalena Wiśniewska-Drewniak, Ph.D. (Nicolaus Copernicus University in Toruń)

Searching in Social Archives – Introduction to the Issue

The publication contains preliminary considerations on the subject of searching for information in social archives. The data used was collected during a research project entitled ‘Social archives in Poland – multiple case studies’. The author defines and describes three issues that distinguish searches in other types of archives from searches in social archives: the ways of collecting an archival resource, characteristics of archival resources, ways of developing them. The author also briefly presents two important collections of information on social archives – the database of social archives and the Open Archiving System (both created and administered by the KARTA Center). Finally, the author defines problems that a potential user can encounter and debates who a user of social archives can be.

Bohdan Ryszewski, Professor emeritus (University of Warmia and Mazury in Olsztyn)

On the Archival Methodology and Archival Theory. General Review of about Fifty Years of Research

This is a unique lecture by a researcher about research that he undertook fifty years ago inspired by the didactic needs at the only archival studies in Poland at that time. The first result of this research was the dissertation 'Archives – Subject, Scope, Division' (*Archiwistyka. Przedmiot, zakres, podział*, 1972). At the same time, it contained a plan for further research on archival methodology. Professor Ryszewski based his further research on extensive studies of system and information sciences, the results of which he included in the methodology of archival science. He also developed a method of examining archiving processes. He published the results of this research in an extensive monograph 'Problems and Research Methods of Archive Studies' (*Problemy i metody badawcze archiwistyki*, 1985). Professor Ryszewski devoted the following years to studies on the use of appropriately programmed computers in the development of archival resources and archive activities. The result of seven years of study and experience is the dissertation entitled 'Problems of the Computerization of Archives' (*Problemy komputeryzacji archiwów*, 1994), in which Professor Ryszewski formulated a structural principle and presented the author's standard of description of archival materials known under the name FOPAR. In the years 1992–1998 he attempted to expand his research on the computerization of archives, which resulted in a significant output published in the publishing series 'Computerization of Archives'. In the course of many years of work, he managed to combine teaching with research, while teaching was an inspiration for his research. That is why his students continue research in both the issues he dealt with and the methodology. This lecture presents a lot of valuable information explaining the context of the research being carried out and is a unique form of the researcher's statement regarding his over 50 years of research.

Wykaz skrótów

ABW	– Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
AP	– Archiwum Państwowe
AW	– Agencja Wywiadu
BUiAD	– Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów
CDS	– Computerized Documentation System (Skomputeryzowany System Dokumentacji)
CNI	– Central Name Index (Centralna Kartoteka Osobowa)
CSMA	– Congregatio Sancti Michaelis Archangeli (Zgromadzenie Świętego Michała Archanioła)
DP	– Displaced Person (osoba przemieszczona, dipis)
DzU	– Dziennik Ustaw
FOPAR	– Format Opisu Archiwaliów
GDR	– German Democratic Republic (Niemiecka Republika Demokratyczna)
Gestapo	– Geheime Staatspolizei (Tajna Policja Państwowa)
ICA	– International Council on Archives (Międzynarodowa Rada Archiwów)
ICA-AtoM	– International Council on Archives – Access to Memory (Międzynarodowa Rada Archiwów – Dostęp do pamięci)
INR	– Institute of National Remembrance (Instytut Pamięci Narodowej)
IPN	– Instytut Pamięci Narodowej
ISAAR(CPF)	– International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families (Międzynarodowy standard archiwalnych haseł wzorcowych stosowanych do archiwów ciał zbiorowych, osób i rodzin)
ISAD(G)	– General International Standard Archival Description (Międzynarodowy standard opisu archiwalnego)
ISDF	– International Standard for Describing Functions (Międzynarodowy standard opisu funkcji)

ISDIAH	– International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings (Międzynarodowy standard opisu instytucji z zasobem archiwalnym)
ISIS	– Integrated Set for Information System (Zintegrowany Zbiór dla Systemu Informatycznego)
ISO	– International Organization for Standardization (Międzynarodowa Organizacja Normalizacyjna)
IT	– information technology (technologia informacyjna)
ITS	– International Tracing Service (Międzynarodowa Służba Poszukiwawcza)
IZA	– Inwentarze Zespołów Archiwalnych
j.a.	– jednostka archiwalna
JPG (JPEG)	– Joint Photographic Experts Group (format plików graficznych)
JSON	– JavaScript Object Notation (lekki format wymiany danych komputerowych)
KBN	– Komitet Badań Naukowych
Kripo	– Kriminalpolizei (Policja Kryminalna)
mb	– metr bieżący
MB	– megabajt
MON	– Ministerstwo Obrony Narodowej
MSW	– Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
NDAP	– Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych
NISO	– National Information Standards Organization (Narodowa Organizacja Standardów Informacyjnych)
NRD	– Niemiecka Republika Demokratyczna
OAIS	– Open Archival Information System (Otwarty System Archiwizacji Informacji)
OCR	– Optical Character Recognition (optyczne rozpoznawanie znaków)
OSA	– Otwarty System Archiwizacji
PESEL	– Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności
PEST	– Political, Economic, Social, Technological (polityczne, ekonomiczne, społeczne, technologiczne – metoda)
PDF	– Portable Document Format (format plików)
PRADZIAD	– Program Rejestracji Akt Metrykalnych i Stanu Cywilnego
PTG	– Pomorskie Towarzystwo Genealogiczne
QR	– Quick Response (kod: szybka odpowiedź)
RiC	– Records in Contexts (nowy standard opisu archiwalnego opracowywany przez ICA)
RP	– Rzeczpospolita Polska

SB	– Służba Bezpieczeństwa
SEP	– System Ewidencji Paszportów
SEZAM	– System Ewidencji Zasobu Archiwalnego
SIW	– system informacyjno-wyszukiawczy
SIWZ	– Specyfikacja Istotnych Warunków Zamówienia
SKW	– Służba Kontrwywiadu Wojskowego
SOA	– Service-Oriented Architecture (architektura zorientowana na usługi)
SWI	– system wyszukiwania informacji
SWOT	– Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (silne strony, słabe strony, szanse, zagrożenia – technika)
SWW	– Służba Wywiadu Wojskowego
TB	– terabajt
TIFF	– Tagged Image File Format (format plików graficznych)
UMK	– Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
UNESCO	– United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wychowania, Nauki i Kultury)
UOP	– Urząd Ochrony Państwa
USC	– Urząd Stanu Cywilnego
WUSW	– Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych
ZoSIA	– Zintegrowany System Informacji Archiwalnej
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZSRS	– Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich

Indeks nazwisk

Adamus Justyna zob. Adamus-Kowalska Justyna

Adamus-Kowalska Justyna 32, 46, 69, 81, 143

Altman Henryk 181

Arlamowski Kazimierz 181

Bachulski Aleksy 22

Balzer Oswald Marian 180

Bańkowski Piotr 181

Bednarek Jerzy 9–11, 16, 17, 20, 49, 50, 60, 69, 70, 93, 107, 108, 125, 126, 137, 185, 186, 193, 197–199, 205

Benyon David 97

Bergman Polańska Marta zob. Polańska-Bergman Marta

Biemans Harm J.A. 97

Biernat Andrzej 69

Biernat Czesław 29, 32, 38, 145

Bławat-Obin Joanna 145

Bobrowski Jan 99

Bookstein Abraham 100

Brenneke Adolf 180

Chmielewski Zdzisław 37

Chorażyczewski Waldemar 10, 19–21, 41, 44, 50, 60, 69, 93, 124, 127, 142, 155, 168, 171, 186, 193, 197, 204

Chuchro Ewa 104

Cleverdon Cyril 99, 100, 103

Cołbecka Monika 12, 81, 86, 123, 198, 206

Cook Michael 185

Czarnota Tomasz 167, 168, 172

Czerny Arkadij Iwanowicz 93, 94, 99, 103

Czyżewski Andrzej 125

Daniłowicz Czesław 43

Dąbrowski Sławomir 116

Deka Jakub 112

Dekkers Makx 74, 75

Demartini Gianluca 104
Dębowska Maria 163
Drewniak Wiśniewska Magdalena zob. Wiśniewska-Drewniak Magdalena
Duranti Luciana 167
Dyrz Rafał 50, 60
Dziechciarz Renata 125

Fayen Emily G. 103
Feith Johan Adriaan 184
Flinn Andrew 167
Flis Stanisław 145
Franks Patricia C. 167
Friedberg Marian 181
Fruin Robert Thomas 184

Gadkowska Mamczak Irena zob. Mamczak-Gadkowska Irena
Gałuszka Julita 51
Gierszewska Grażyna 41, 44
Gluza Zbigniew 112, 115–117
Goddard Jocelyn 167
Goedertier Stijn 74, 75
Gołombowski Maciej 20, 23, 42, 43, 45, 47, 81–84, 123, 142
Gronek Bernadetta 51
Grot Dariusz 29, 42
Gurjanow Aleksander 116

Hammond Judith H. 97
Handelsman Marcelli 23
Haritz Menne Angelika zob. Menne-Haritz Angelika
Hejnosz Wojciech 20, 180
Höök Kristina 97
Hosaniak Joanna 198
Howard Steve 97

Jakubowska Maria 143
Jareo Ben 74
Jóźwik Artur 170
Jusupović Adrian 198

Kalata Sosińska Barbara zob. Sosińska-Kalata Barbara
Kalita Koczwańska Dorota zob. Koczwańska-Kalita Dorota
Kamiński Łukasz 117
Keen Michael 99
Kent Alan 99
Keyzer Michiel De 74, 75
Kisilowska Małgorzata 96
Kłubiński Andrzej 69
Kłosowska-Lasek Katarzyna 44

Knyt Agnieszka 117
Koba-Ryszewska Teresa 180
Koczwańska-Kalita Dorota 54
Konarski Kazimierz 21, 181
Konstankiewicz Marek 168
Korfhage Robert R. 99, 100
Kościałkowski Stanisław 23
Kowalska Adamus Justyna zob. Adamus-Kowalska Justyna
Krochmal Jacek 38
Kroll Bogdan 37
Krygier Barbara 94
Krzemińska Anna 49
Kubicka Katarzyna 13, 145, 196, 198, 208
Kudosz Małgorzata 170
Kula Witold 183
Kulecka Alicja 50
Kutrzeba Stanisław 21
Kwiatkowska Wiesława 29–32, 38, 41, 44, 171

Lalmas Mounia 104
Lancaster Frederick Wilfrid 97, 99, 103
Lasek Kłosowska Katarzyna zob. Kłosowska-Lasek Katarzyna
Laszuk Anna 69, 70, 109, 110, 128
Lazonder Ard W. 97
Leszczyński Adam 125
Leśkiewicz Rafał 9–11, 15, 50, 58, 69, 70, 94, 107, 108, 125, 126, 172, 186, 193, 197–199, 205
Lewandowska Maria 20
Lindgaard Gitte 97
Litewka Aleksander 159
Loutas Nikolaos 74, 75

Łodyński Marian 20, 21

Mabillon Jean 20
Maciejewska Wanda 30
Madura Roman Fabian 164
Majka Roman 13, 155–158, 196, 199, 209
Mamczak-Gadkowska Irena 50
Manning Christopher D. 100
Martini Natalia 170
Materski Wojciech 109
Mączka Anna 128, 136
Menne-Haritz Angelika 30
Mierzecka-Szczepańska Anna 104
Mirchandani Sophia 167
Mizzaro Stefano 104
Mooers Calvin N. 94
Motas Mieczysław 22

Mroczo Franciszek 32
Muller Samuel 184

Nahotko Marek 72, 142
Narojczyk Krzysztof 124, 195, 196
Nawrocki Stanisław 29, 33, 38, 42, 45
Newman Joanna 167
Nicholas David 96
Nitsch Tomasz 154, 209
Norgrove Katie 167
Nowosad Wiesław 69

Obin Bławat Joanna zob. Bławat-Obin Joanna
Oleński Józef 123

Pałka Piotr 75
Paprocki Franciszek 180, 181
Pater Krzysztof 77
Perry James 99
Perzyna Paweł 9, 10, 12, 16, 17, 20, 50, 70, 93, 107, 123, 125, 126, 133, 137, 185, 186, 195, 197,
199, 208
Piechota Regina 47
Pieczunko Andrzej 126, 128
Piwowar Janusz 107
Płoszajski Grzegorz 75
Płuciennik Monika 151
Polańska-Bergman Marta 50
Porazinski Jarosław 184
Prawdzik Władysław 180
Próchnicka Maria 43, 83, 84, 96

Radtko Irena 20
Raghavan Prabhakar 100
Regliński Andrzej 145
Riley Jenn 72
Robótka Halina 30, 32, 33, 45, 126, 142, 184
Roman Wanda Krystyna 47, 81, 123
Romanowska Maria 41, 44
Romanowski Andrzej 125
Rosa Agnieszka 10, 12, 18, 20, 21, 41, 50, 69, 81, 93, 126, 127, 137, 142, 155, 171, 179, 186, 193,
199, 206
Rosowska Ewa 34, 145, 157
Ryszewska Koba Teresa zob. Koba-Ryszewska Teresa
Ryszewski Bohdan 9, 10, 13–17, 20, 30, 32, 33, 37, 44, 45, 49, 71, 81, 82, 91, 93, 123, 124, 126,
142, 155, 162, 179, 182–184, 187, 192, 196, 200, 203, 208–210
Ryżko Jacek 12, 107, 110, 195, 201, 207

Saldanha Malcolm 74
Sawicki Wojciech 109, 110
Schütze Hinrich 100
Shepherd Elizabeth 44, 167
Siemieński Józef 16, 21
Sobczak Anna 170, 174
Sosińska-Kalata Barbara 104
Spaszewski Lech 141
Staszewska Hanna 38, 41
Stebelski Adam 181
Stevens Mary 167
Strykowski Krzysztof 50, 60, 124, 184
Su Louise T. 100
Syta Krzysztof 49
Szapował Jurij 197
Szarek Jarosław 112
Szarota Tomasz 109
Szczepeńska Mierzecka Anna zob. Mierzecka-Szczepeńska Anna
Szomańska Maria 94
Szpytma Mateusz 10, 191

Świgoń Marzena 12, 83, 84, 86

Tarakanowska Maria 157
Thierry Józef 93
Tittenbrun Krystyna 84
Tomczak Andrzej 32, 33, 45, 126, 184
Traczyk Tomasz 75, 77
Trocki Michał 42

Wajs Hubert 69
Wildstein Bronisław 54, 125
Wilson Thomas Daniel 12, 84–87
Wiśniewska Magdalena zob. Wiśniewska-Drewniak Magdalena
Wiśniewska-Drewniak Magdalena 13, 167, 168, 170–172, 196, 201, 209
Wojtyła Karol 136
Wopereis Iwan G.J.H. 97
Woźniak Jadwiga 96
Woźniak Wojciech 10, 11, 29, 69, 123, 192, 201, 204

Yeo Geoffrey 44

Zappio Zachariasz 146, 147
Ziętał Katarzyna 167, 170, 173, 174
Zmudziński Mateusz 171

Żeglińska Anna 9, 12, 44, 69, 93, 94, 126, 127, 155, 157, 172, 179, 186, 194, 202, 206
Żuławnik Mariusz 9, 10, 12, 107, 108, 110, 195, 202, 207

Poprzednie tomy serii „Symposia Archivistica”

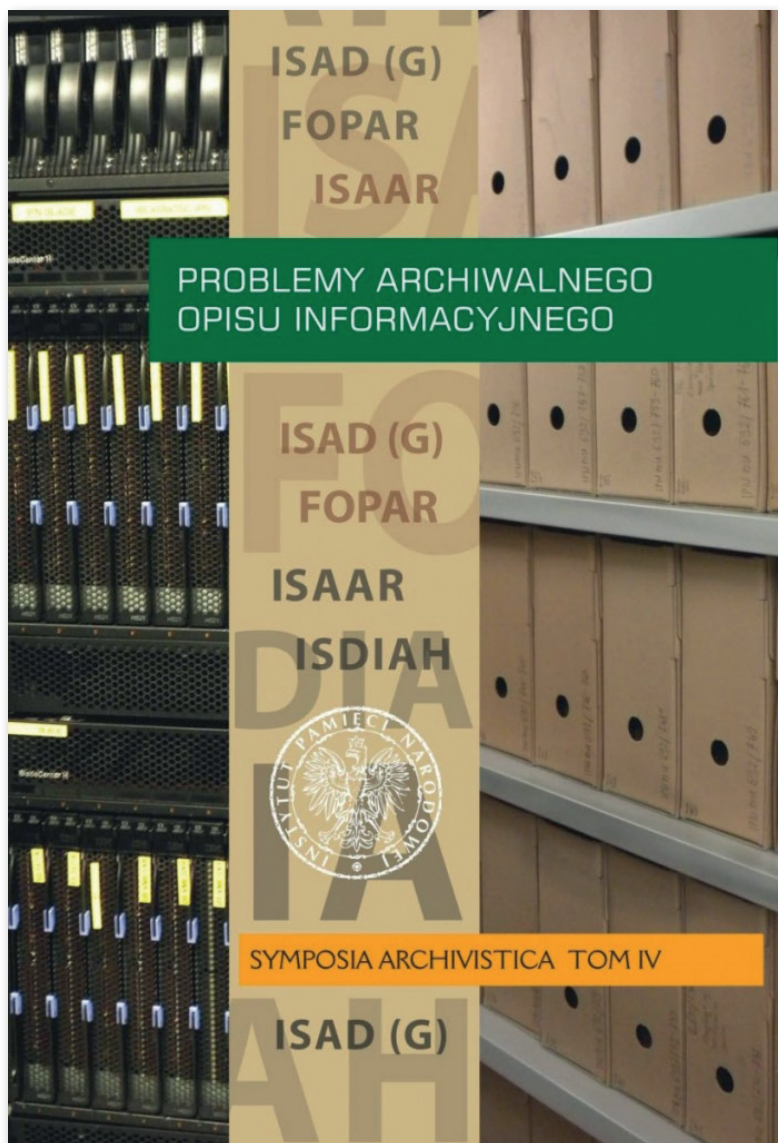
*T. I: Zasada strukturalna jako podstawa opisu archiwaliów
w zintegrowanych systemach informacji archiwalnej,
red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2015, ss. 172.*

T. II: *Komputeryzacja i digitalizacja w archiwach*,
red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2016, ss. 168.

T. III: *Standaryzacja opisu archiwalnego*,
red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2016, ss. 200.

T. IV: *Problemy archiwalnego opisu informacyjnego*,
red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Warszawa 2017, ss. 208.

T. V: *Problemy archiwalnych systemów informatycznych*,
red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa–Łódź 2019, ss. 168.

W szóstym tomie serii „Symposia Archivistica” opublikowano materiały sympozjum naukowego „Problemy wyszukiwania informacji w polskich archiwach” zorganizowanego w dniach 25–26 października 2018 r. w Warszawie przez Instytut Pamięci Narodowej, Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu i Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.

Archiwalne tomy serii „Symposia Archivistica” są dostępne na portalu historycznym Instytutu Pamięci Narodowej przystanekhistoria.pl – zeskanuj kod QR i czytaj

Zapraszamy:
www.ipn.gov.pl
www.ipn.poczytaj.pl

Cena 35 zł